

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

| ΤΡΙΠΟΛΗ 2014 |

Η παραγωγή του εντύπου συγχρηματοδοτήθηκε
από την Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο του
Ε.Π. Δυτικής Ελλάδας – Πελοποννήσου – Ιονίων Νήσων 2007-2013

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου

ΚΕΙΜΕΝΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σταμάτης Φριτζίλας

Καλλιτεχνική επιμέλεια: Στέλιος Πουλάκος

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ – ΕΚΤΥΠΩΣΗ
GENESIS

© 2014, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας

Orchomenos at Arcadia
Archaeological Guide

© 2014, Hellenic Ministry of Culture and Sports
Ephorate of Antiquities of Arcadia

ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
MONUMENTS AND MUSEUMS OF GREECE

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Η καθ' οιονδήποτε τρόπο και μέσο αναπαραγωγή, δημοσίευση, μετάφραση ή χρησιμοποίηση όλου ή μερών αυτού του βιβλίου απαγορεύεται χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη, εξαιρουμένης της ονομαστικής επιστημονικής αναφοράς.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ
ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΑΝΝΑ-ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΚΕΙΜΕΝΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΦΡΙΤΖΙΛΑΣ

ΤΡΙΠΟΛΗ 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Ι

Το ιστορικό της έρευνας

- I. 1. Περιηγητές και πρώτοι ερευνητές
- I. 2. Γαλλική Σχολή Αθηνών
- I. 3. Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία
- I. 4. Ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Ορχομενού (2011-2014)

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

Η κλασική αρχαιότητα

- II. 1. Το όνομα της πόλης: Ερχομενός και Ορχομενός
- II. 2. Οι βασιλείς της αρχαϊκής εποχής
- II. 3. Οι πόλεμοι της κλασικής εποχής
- II. 4. Οι πολιορκίες της ελληνιστικής εποχής
- II. 5. Η οχύρωση της Ακρόπολης

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

Τα μνημεία της Ακρόπολης

- III. 1. Η παλαιότερη οχύρωση στον πύργο 7
- III. 2. Άνδρα και αναλημματικοί τοίχοι
- III. 3. Το θέατρο
- III. 4. Η Αγορά
- III. 5. Η Βόρεια Στοά
- III. 6. Η Ανατολική Στοά – Το Βουλευτήριο
- III. 7. Ο ναός της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος
- III. 8. Ο βωμός της Αρτέμιδος

ΜΕΡΟΣ IV
Νομισματικά και επιγραφικά δεδομένα

- IV. 1. Τα ανασκαφικά νομίσματα
- IV. 2. Σύνοψη της νομισματοκοπίας του Ορχομενού
- IV. 3. Οι επιγραφές των Ορχομενίων
- IV. 4. Η προσωπογραφία των Ορχομενίων
- IV. 5. Χρονολόγιο

ΜΕΡΟΣ V
Αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής

- V. 1. Δωρικός Εκατόμπεδος ναός
- V. 2. Προϊστορικά υδραυλικά έργα στο Στενό
- V. 3. Τύμβος α' ορχομένιου πεδίου
- V. 4. Τύμβοι β' ορχομένιου πεδίου
- V. 5. Μυκηναϊκός οικισμός και ιερό στον Μύτικα Παλαιοπύργου
- V. 6. Αρχαία γέφυρα στο α' ορχομένιο πεδίο
- V. 7. Ιερό – Παλαιοχριστιανική βασιλική στο α' ορχομένιο πεδίο
- V. 8. Πηγές Τενείαι - Άμιλος

ΜΕΡΟΣ VI
Επίμετρον

- VI.1. Ευχαριστίες
- VI.2. Κατάλογος εικόνων
- VI.3. Συντομογραφίες – Abbreviations
- VI.4. Βιβλιογραφία – Bibliography
- VI.5. Summary –The Monuments of the Acropolis of Orchomenos
- VI.6. Project Contributors – Enhancement of the archaeological site of Orchomenos
- VI.7. Συντελεστές έργου – Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ορχομενού

ΜΕΡΟΣ Ι

Το ιστορικό της έρευνας

Ι 1. ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΙ ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ

Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα κάνουν εκτεταμένη μνεία στο τοπίο και στις αρχαιότητες του αρκαδικού Ορχομενού μια σειρά περιηγητών και ερευνητών, όπως οι Gell¹, Dodwell², Cramer³, Leake⁴, Boblaye⁵, Curtius⁶, Rangabe⁷, Bursian⁸ και Frazer⁹. Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} καταγράφονται και δημοσιεύονται από τους Milchhoefer¹⁰, Premierstein¹¹ και Reinach¹² οι πρώτες επιγραφές της αρχαίας πόλης.

Στην αρχή της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αι., στη μελέτη των Hiller von Gaertringen και

Εικόνα. 1.

- 1 GELL, 1817, 144-145, Gell 1823, 368-371 εικ. 370.
- 2 DODWELL, 1819, τόμ. 2, 425 κ.ε. Dodwell, 1834, πίν. 63.
- 3 CRAMER, 1828, τόμ. 3, 306-307.
- 4 LEAKE, 1830, τόμ. 3, 99-102.
- 5 BOBLAYE, 1836, 148-150.
- 6 CURTIUS, 1851, 219-221.
- 7 RANGABÉ, 1857, 115-117.
- 8 BURSIAN, 1862, τόμ. 2, 203-206.
- 9 FRAZER, 1898, τόμ. 4, 223-226.
- 10 MILCHHOEFER, 1881, 303-305.
- 11 PREMIERSTEIN, 1909, 237-268.
- 12 REINACH, 1904, 5-19.

Latterman αποτυπώνονται και παρουσιάζονται, για πρώτη φορά, τα τείχη της Ακρόπολης και τα ορατά μνημεία του Ορχομενού¹³. Δύο χρόνια αργότερα, ακολουθεί ανασκαφική έρευνα από τους αρχαιολόγους A. Plassart και G. Blum (Εικ. 3) υπό την αιγίδα της Γαλλικής Σχολής των Αθηνών. Το ίδιο έτος γίνεται από την Ακαδημία Επιστημών του Βερολίνου (*Inscriptiones Graecae*) η δημοσίευση των αρκαδικών επιγραφών, όπου ο Hiller von Gaertringen (Εικ. 2) περιλαμβάνει όλες τις γνωστές έως τότε επιγραφές από τον Ορχομενό¹⁴.

Τα επόμενα δύο χρόνια γίνεται από τη Γαλλική Σχολή η δημοσίευση των αποτελεσμάτων των ανασκαφών¹⁵. Οι έρευνες της Σχολής δε συνεχίστηκαν στον Ορχομενό, καθώς το 1914 ξέσπασε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, στη διάρκεια του οποίου αρρώστησε και πέθανε ο G. Blum¹⁶.

Στη γνώση μας για την περιοχή του Ορχομενού συνέβαλαν, τις επόμενες δεκαετίες, εκτός από τις πρώτες ανασκαφές της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, που θα δούμε στη συνέχεια, και μία σειρά μελετών. Ενδεικτικές αυτών είναι η ιστορική θεώρηση της αρχαίας πόλης προπολεμικά από τον Meyer¹⁷ και μεταπολεμικά από τους Nielsen¹⁸, Βόγγα¹⁹ και Διαμαντόπουλο²⁰, η επιφανειακή έρευνα των προϊστορικών θέσεων της περιοχής από τον Howell²¹ και η έρευνα της Jost για τα αρκαδικά ιερά²², ενώ αναφορικά με την οχύρωση του Ορχομενού, δημοσιεύτηκαν οι μελέτες των Martin²³ και Winter²⁴.

Εικόνα 2.

Εικόνα 3.

13 HILLER VON GAERTRINGEN – LATTERMANN 1911, 18-29.

14 IG V (2) 68-72, αρ. 343-350.

15 BLUM – PLASSART, 1914 a, 71-88. BLUM – PLASSART 1914 b, 447-478. PLASSART, 1915, 53-127.

16 PICARD, 1920, 19-20.

17 MEYER, 1939, 887-905.

18 NIELSEN, 2004, 523-525.

19 ΒΟΓΓΑΣ, 2004, 109 κ.ε.

20 ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, 2013, 191 κ.ε.

21 HOWELL, 1970, 79-127.

22 JOST, 1985, 113-122.

23 MARTIN, 1944, 107-114.

24 WINTER, 1989, 189-200.

Εικόνα 4.

Εικόνα 5.

1.2. ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

Το 1913 έγιναν ανασκαφές επί οκτώ εβδομάδες στον Ορχομενό από τη Γαλλική Σχολή των Αθηνών, όταν ήταν διευθυντής ο Gustave Fougères, ο οποίος είχε πραγματοποιήσει παλαιότερα (1887-1888) σημαντική ανασκαφή στη γειτονική Μαντίνεια.

Οι ανασκαφές και οι εργασίες στον Ορχομενό ξεκίνησαν στις 15 Αυγούστου 1913 και ολοκληρώθηκαν στις 10 Οκτωβρίου²⁵, αρχικά με 8 εργάτες, που, στη συνέχεια, έφτασαν τους 48 (Εικ. 4-5).

Ωστόσο, οι έρευνες αυτές δεν επαναλήφθηκαν και δε συνεχίστηκαν την επόμενη χρονιά, λόγω της έναρξης του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Στο παλιό Γυμνάσιο του Λεβιδίου (Σχολή) έμειναν κυρίως οι μαρμαρίνες επιγραφές, ενώ στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο μεταφέρθηκαν τα μετάλλινα αντικείμενα της ανασκαφής της Γαλλικής Σχολής, όπως τα ελάσματα με τα προξενικά ψηφίσματα (X 14613), η χάλκινη προτομή Διός (X 14616), η χάλκινη προχοή σε σχήμα κεφαλής λέοντος (X 14617) (Εικ. 6), το χάλκινο ειδώλιο πεπλοφόρου από κάτοπτρο (X 14618), το χάλκινο ελασμάτινο δισκάριο με παράσταση κεφαλής γυναικείας ή Γοργονείου (X 14619) (Εικ. 7) και οι χάλκινες αιχμές βελών (X 14620/1,2, X 19073).

Εικόνα 6.

Εικόνα 7.

---

25 BLUM – PLASSART, 1914a, 72.

Εικόνα 8.

1.3. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ

Το 1913, εκ μέρους του ελληνικού κράτους, επιστάτης της ανασκαφής της Γαλλικής Σχολής ήταν ο Ν. Γρυμάνης, επιμελητής αρχαιοτήτων ο Κωνσταντίνος Σαββόπουλος και Έφορος Αρχαιοτήτων ο Απόστολος Σ. Αρβανιτόπουλος (Εικ. 8).

Η Αρκαδία, σύμφωνα με το άρθρο 6 του Νόμου ΓΨΛ' του 1910, άνηκε στην Εφορεία Αρχαιοτήτων της Περιφέρειας Αργολίδος, Κορινθίας και Αρκαδίας, η οποία με τη σειρά της υπαγόταν στο, τότε λεγόμενον, Υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδεύσεως με τον Ιωάννη Τσιριμώκο υπουργό του κόμματος των Φιλελευθέρων και της κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου. Φύλακας αρχαιοτήτων του Ορχομενού ήταν ο Γεώργιος Διαμαντόπουλος.

Μετά το πέρας της ανασκαφής της Γαλλικής Σχολής, ο έφορος Α. Αρβανιτόπουλος παρέδωσε σφραγισμένες τις αρχαιότητες στο δήμαρχο Λεβιδίου. Τα αντικείμενα μικροτεχνίας της ανασκαφής μεταφέρθηκαν, όπως αναφέραμε, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών.

Το 1973, από τον Ιανουάριο μέχρι τον Απρίλιο, πραγματοποιήθηκε, επίσης από την πρώην εποπτεύουσα το νομό Αρκαδίας Ε' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, με έδρα τη Σπάρτη και υπό τη διεύθυνση του κ. Γ. Σταϊνχάουερ, ανασκαφική έρευνα και διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου Ορχομενού.

Εκείνη την εποχή αποκαλύφθηκε εκ νέου το, ως τότε καλυμμένο από επιχώσεις, κατώτερο τμήμα του κοίλου του θεάτρου, η ανασκαφή του οποίου δεν είχε ολοκληρωθεί, ενώ έγιναν καθαρισμοί των τειχών και των πύργων της Ακρόπολης, του ιερού της Αρτέμιδος και του λεγόμενου Βουλευτηρίου²⁶.

Τη δεκαετία του 1980, οι εργασίες διαμόρφωσης του θεάτρου ολοκληρώθηκαν από την Ε' ΕΠΚΑ με καθαρισμούς στο άνω τμήμα του κοίλου και την περίφραξη του μνημείου, αυτή τη φορά υπό τη διεύθυνση του τέως Εφόρου κ. Θ. Σπυρόπουλου, ο οποίος - την ίδια εποχή - πραγματοποίησε και ανασκαφές σε ανεξερευνήτα μνημεία (ταφικούς τύμβους, προϊστορικό οικισμό, γέφυρα, υδραυλικά έργα και ιερό) στα δύο ορχομένα πεδία (Εικ. 9) ²⁷.

Το 2006, ανάμεσα στις προτεραιότητες της νεοσύστατης ΛΘ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, υπό τη διεύθυνση του κ. Μ. Πετρόπουλου, ήταν και η διάσωση του εξωαστικού δωρικού αρχαϊκού ναού, στο σημερινό χωριό του Ορχομενού (πρώην Καλπάκι).

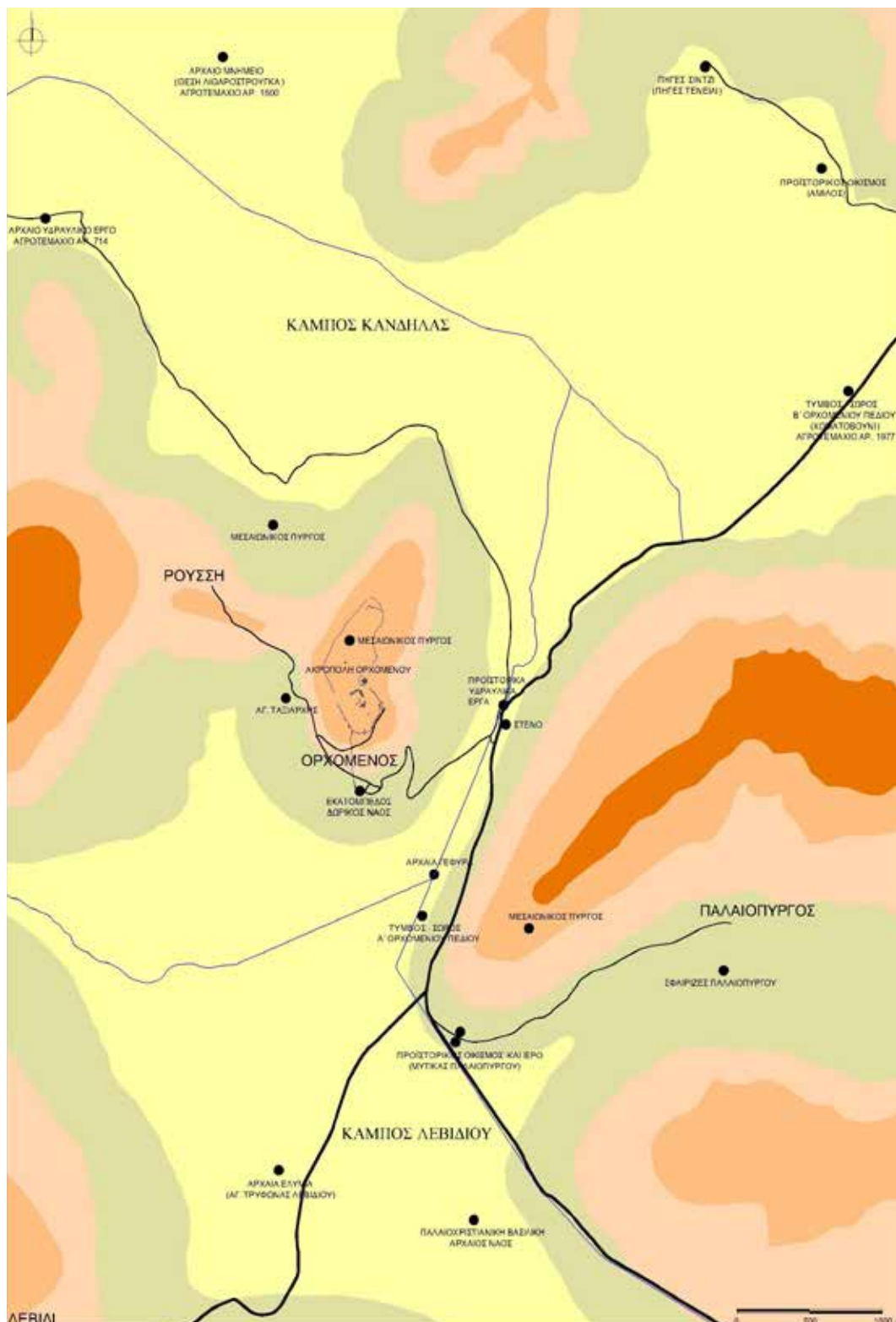
Τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη του μνημείου κινδύνευαν ανεπανόρθωτα να ρυπανθούν και να καταστραφούν από τη διέλευση ζώων, οχημάτων και αγροτικών μηχανημάτων, η οποία γινόταν από την εποχή της ανασκαφής της Γαλλικής Σχολής πάνω στον άξονα των θεμελίων του.

Ύστερα από δεκαετίες και κατόπιν αιτήματος της Υπηρεσίας προς τον πρώην Δήμο Λεβιδίου, καταργήθηκε τμήμα του υφιστάμενου αγροτικού χωματόδρομου που ένωνε τον Ορχομενό με το γειτονικό χωριό Ρούσση.

26 ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, 1973-74, 301.

27 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 1982, 113-115. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 2013, 76-79.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εικόνα 9. ΛΕΒΙΔΙ

Εικόνα 10.

Το 2007, ο χώρος του αρχαϊκού δωρικού ναού απελευθερώθηκε από την κίνηση οχημάτων και περιφράχθηκε άμεσα για λόγους προστασίας (Εικ. 10). Κατά τις εργασίες καθαρισμού και διευθέτησης του περιβάλλοντα χώρου, αποκαλύφθηκε ένα ακόμη δωρικό κιονόκρανο του εκατόμπεδου, ενώ ένα δεύτερο εντοπίστηκε στη γειτονική ιδιοκτησία του ποιμνιοστασίου, απέναντι από την εκκλησία. Τα ανωτέρω μεταφέρθηκαν και τοποθετήθηκαν πάνω στο στυλοβάτη του ναού.

Το 2009, υπό τη διεύθυνση της κας Α.Β. Καραπαναγιώτου, έγινε σωστική ανασκαφική έρευνα της Εφορείας, σε κιβωτιόσχημους τάφους της ρωμαϊκής εποχής, πλησίον του αμαξιτού δρόμου στις υπώρειες της Ακρόπολης του Ορχομενού (Εικ. 11).

Εικόνα 11.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εικόνα 12.

Εικόνα 13.

Ι.4. ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ (2011-2014)

Το 2010 εγκρίθηκε η μελέτη ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Ορχομενού, που εκπονήθηκε από τη ΛΘ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων²⁸. Τα έτη 2011-2014, στο πλαίσιο υλοποίησης του έργου της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, έγιναν οι νεότερες αρχαιολογικές έρευνες στην Ακρόπολη του Ορχομενού.

Οι εργασίες πεδίου ξεκίνησαν με το εργατοτεχνικό προσωπικό που προσλήφθηκε για το έργο τον Ιούνιο του 2011 και ολοκληρώθηκαν τον Σεπτέμβριο του 2014 (ένας αρχαιολόγος, ένας πολιτικός μηχανικός και από τρεις έως πέντε εργατοτεχνίτες). Οι εργασίες αυτές επικεντρώθηκαν, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στον πύργο της εισόδου στο χώρο της Ακρόπολης (Εικ. 12), στην περιοχή του κτηρίου εξυπηρέτησης του κοινού – φυλακίου (Εικ. 13), στο χώρο της Αγοράς, ειδικότερα στη Βόρεια και την Ανατολική Στοά, δηλαδή στο λεγόμενο Βουλευτήριο, στο Ναό της Αρτέμιδος, στο χώρο των διαδρομών περιήγησης, καθώς και στο θέατρο (Εικ. 14).

Εικόνα 14.

²⁸ Σύμφωνα με την υπ.αρ. ΥΠΠΟΤ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ39/56711/2656/15.6.2010 Υπουργική Απόφαση.

Εικόνα 15.

Εικόνα 16.

Στο πλαίσιο των εργασιών προστασίας και ανάδειξης των μνημείων αποκαλύφθηκαν, με επιλεγμένες τομές, διάφορες κινητές αρχαιότητες και οικοδομικά κατάλοιπα εντός της αρχαίας Ακρόπολης του Ορχομενού. Μερικές φορές οι αρχαιολογικές έρευνες προέκυψαν αναγκαστικά κατά την εκτέλεση διαφόρων τεχνικών έργων ή των οικοδομικών εργασιών του έργου.

Το γεγονός ότι ο αρχαιολογικός χώρος είναι ορεινός και δύσβατος είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχουν διάφορες δυσκολίες, κυρίως στην πρόσβαση του χώρου, όπως των φορτηγών οχημάτων, αλλά και στο ότι δεν υπήρχαν οι στοιχειώδεις και βασικές υποδομές εργασίας, όπως νερό και ηλεκτρικό ρεύμα.

Αντικείμενο της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου του Ορχομενού, ενός από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Αρκαδίας, ήταν οι ακόλουθες εργασίες επέμβασης στα αποκαλυφθέντα μνημεία εντός της οχυρωμένης Ακρόπολης.

Οι δράσεις αφορούσαν:

1. στον επιφανειακό καθαρισμό των μνημείων από τις φυσικές επιχώσεις και τη βλάστηση
2. στη διενέργεια δοκιμαστικών ανασκαφικών τομών για την τεκμηρίωση της χρονολόγησης των μνημείων, όπου κρινόταν απαραίτητο (Εικ. 15)
3. στο λεπτομερή καθαρισμό και αποψίλωση από τη βλάστηση σε όλη την έκταση του υπό ανάδειξη χώρου
4. στην περιοχόνιση των περιφραγμένων μνημείων (ιερό Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος, θέατρο, Βουλευτήριο) (Εικ. 16)
5. στην επίστρωση του άμεσου χώρου ή του εσωτερικού των ανωτέρω αρχαίων μνημείων με ειδικό εδαφικό υλικό (καβριάς) (Εικ. 17)

Εικόνα 17.

6. στην κατασκευή δικτύου πυρόσβεσης (Εικ. 28)
7. στη διαμόρφωση κεντρικής εισόδου του αρχαιολογικού χώρου, με δυνατότητα πρόσβασης και από τα ΑμεΑ., με ειδικού τύπου αμαξίδιο
8. στην αντικατάσταση της παλαιάς περίφραξης (στο αρχαίο θέατρο και στο βουλευτήριο)
9. στη βελτίωση και αξιοποίηση του υπάρχοντος δικτύου αποστράγγισης όμβριων υδάτων στο αρχαίο θέατρο
10. στην ανάδειξη και ολοκλήρωση του υφιστάμενου δικτύου επισκεπτών (Εικ. 18-20, 26-27)
11. στην εγκατάσταση πινακίδων σήμανσης και πληροφόρησης (Εικ. 21-23)
12. στην ανέγερση κτιρίου φυλακίου – εκδοτηρίου εισιτηρίων με βοηθητικές λειτουργίες (Εικ. 24-25)
13. στη διαμόρφωση χώρου στάσης και θέασης
(περιλαμβάνονταν κάδοι απορριμμάτων και δενδροφυτεύσεις) (Εικ. 15, 29-31)²⁹
14. στην έκδοση πληροφοριακού υλικού (Εικ. 32).

---

29 Κατά τη διάρκεια υλοποίησης του έργου έγιναν συνολικά 4 τροποποιήσεις της αρχικής μελέτης ωρίμανσης. Η 1η τροποποίηση της πράξης εγκρίθηκε σύμφωνα με την υπ.αρ. ΥΠΑΙΘΠΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΠΚΑ/ΤΑΧ /142713/44149/8457/6197/20.12.2012. υπουργική απόφαση, το υπ.αρ. ΥΠΑΙΘΠΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΠΚΑ/ ΤΑΧ/Φ39/ 42294/ 19338/2806 /14/52/10.04.2013 έγγραφο του ΥΠ.ΠΟ.Α., την υπ.αρ. 3305/06.08.2013 απόφαση της Γ.Γ. της Περιφέρειας Πελοποννήσου και την υπ.αρ. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΠΚΑ/ΤΑΧ /149217 /78420/10155 /4819/04.10.2013 έγκριση της απόφασης αυτεπιστασίας. Η 2η τροποποίηση της πράξης εγκρίθηκε με την υπ.αρ. 6097/23-12-2013 απόφαση της Γ.Γ. της Περιφέρειας Πελοποννήσου και την υπ. αρ. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΠΚΑ/ΤΑΧ/Φ44/10254/6233/624/247/27-3/2014 υπουργική απόφαση. Η 3η τροποποίηση της πράξης εγκρίθηκε με την υπ.αρ. 4742/29-9-2014 απόφαση της Γ.Γ. της Περιφέρειας Πελοποννήσου και την υπ.αρ. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΠΚΑ/ΤΑΧ/Φ44/260451/152508/16526/6357/ 30-10-2014 υπουργική απόφαση. Η 4η τροποποίηση της πράξης εγκρίθηκε με την υπ.αρ. 5755/24.11.2014 απόφαση της Γ.Γ. της Περιφέρειας Πελοποννήσου και την υπ.αρ. ΥΠΠΟΑ/ ΓΔΑΠΚ/ΔΙΠΚΑ/ΤΠΚΑΧΜΑΕ/Φ6/321265/184399/20052/703/23-12-2014 υπουργική απόφαση.

**Εικόνα 18
(αριστερά).**

Εικόνα 19.

Εικόνα 20.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εικόνα 21.

Εικόνα 22
(δεξιά).

Εικόνα 23.

Εικόνα 24.

Εικόνα 25.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εικόνα 26.

Εικόνα 27.

Εικόνα 28.

**Εικόνα 29
(αριστερά).**

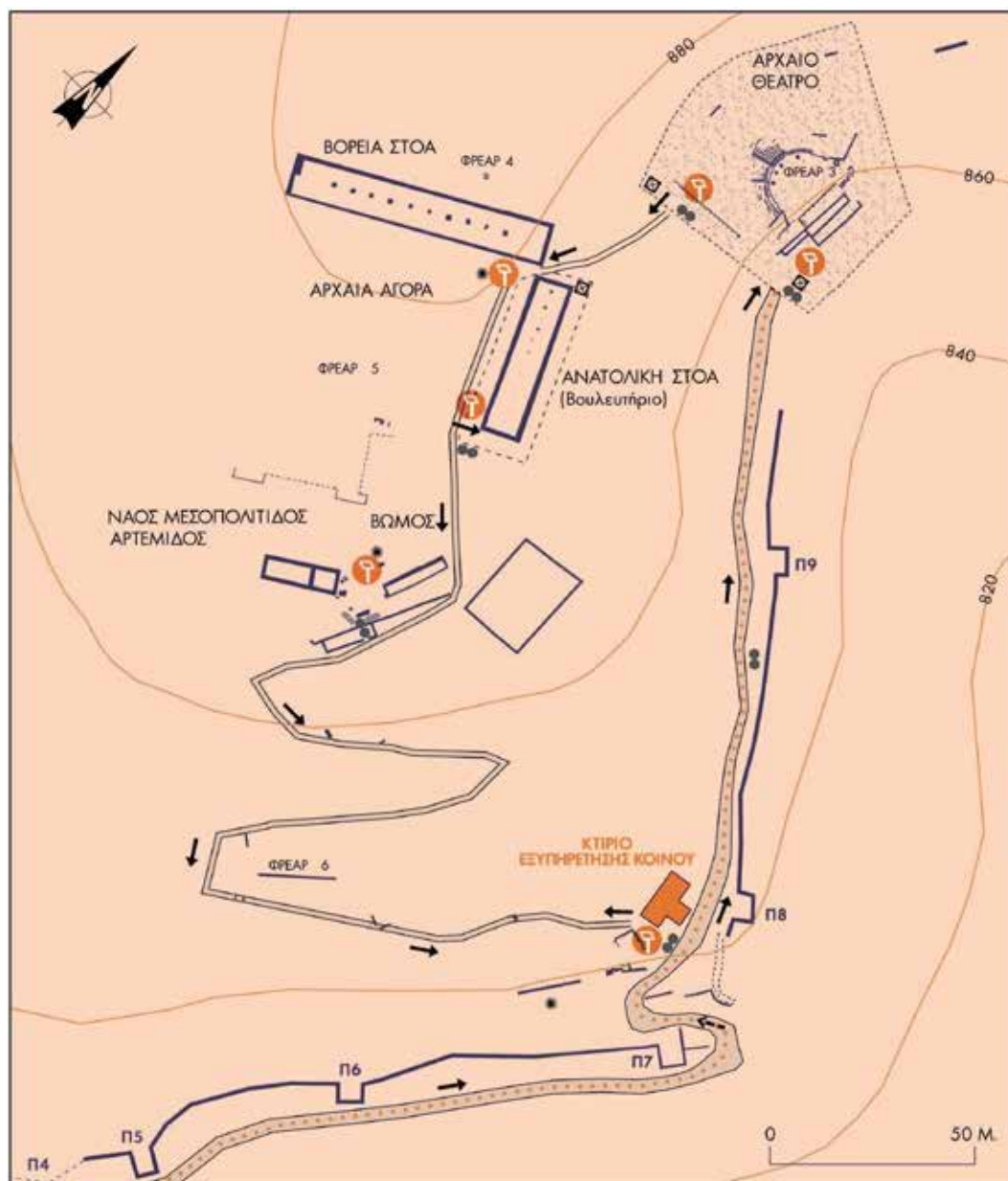

Εικόνα 30.

Εικόνα 31.

Εικόνα 32.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Π4-9 ΑΡΧΑΙΟΙ ΠΥΡΓΟΙ

■ ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

→ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗΣ

⋯ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΓΙΑ ΑΜΕΑ

☒ ΠΥΡΟΣΒΕΣΤΙΚΗ ΦΩΛΙΑ

📌 ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ

🛋 ΣΤΑΣΗ ΑΝΑΠΑΥΣΗΣ

●● ΚΑΔΟΣ ΑΠΟΡΡΙΜΑΤΩΝ

☼ ΔΕΝΤΡΟ

ΜΕΡΟΣ II

Η κλασική αρχαιότητα

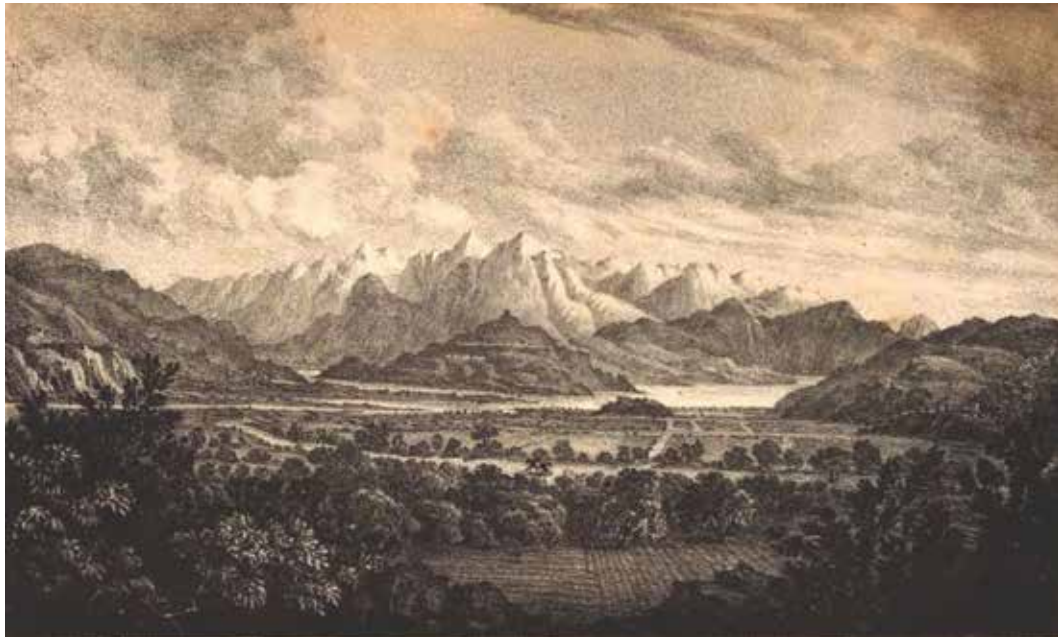
II. 1. ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ: ΕΡΧΟΜΕΝΟΣ ΚΑΙ ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ

Σύμφωνα με τη μυθική παράδοση, ιδρυτής της πόλης ήταν ο Ορχομενός, ένας από τους πενήντα γιους του Αρκάδα βασιλιά Λυκάονα, που έδωσε το όνομα στην πόλη των ιστορικών χρόνων. Στην Ιλιάδα (Ιλ. 2.605-8) περιλαμβάνεται στον κατάλογο των πόλεων που έλαβαν μέρος στον Τρωικό πόλεμο και αναφέρεται ως «πολύμηλος», δηλαδή πλούσιος σε πρόβατα.

Μόνο στη γειτονική θέση «Μύτικας Παλαιοπύργου», ανατολικά του Ορχομενού, εντοπίστηκαν αξιόλογα τμήματα οικισμού της μυκηναϊκής εποχής (Εικ. 34), πλησίον της πεδιάδας που κατακλυζόταν έως τα νεότερα χρόνια συχνά από τα νερά της βροχής (Εικ. 33). Ο πρωτοελλαδικός οικισμός που συσχετίστηκε με τον πολιτισμό των Μινύων του βοιωτικού Ορχομενού τοποθετείται στη θέση «Καταλύματα», στις υπώρειες της Ακρόπολης.

Το όνομα Ορχομενός εμφανίζεται στον τύπο $\text{A} \text{P} \text{T} \text{U}$ =E-ko-me-no (= Ερχόμενος) στη Γραμμική Β' γραφή. Παραμένει όμως αμφίβολο, εάν ο τύπος αυτός πρέπει να ταυτιστεί με τις ομώνυμες αρχαιοελληνικές πόλεις της Βοιωτίας και Αρκαδίας³⁰.

Στην αρχαία ελληνική γραμματεία και στις σωζόμενες επιγραφές υπάρχουν δύο γραφές

Εικόνα 33.

30 LANDAU, 1958, 163, 183, 223, 225., CHANDWICK - BAUMBACH 1963, 195, 229 (e-ko-me-no) PY Cn 40.5 .6 (S4-H 21), 599.8 (S7 19-H 1) 9.

Εικόνα 34.

για το όνομα της αρκαδικής πόλης: Ἐρχομενὸς καὶ Ὀρχομενός³¹. Τα νομίσματα της πόλης των ιστορικών χρόνων (4^{ος} -3^{ος} αι. π.Χ.) φέρουν συχνά τα δύο πρώτα γράμματα του ονόματος ΕΡ(ΧΟΜΕΝΙΩΝ).

Ο ποιητής Ευφορίων από τη Χαλκίδα (276-187 π.Χ.), διευθυντής της βιβλιοθήκης της Αντιόχειας, αναφέρει ότι το όνομα Ορχομενός προέρχεται από τη ρίζα του ρήματος ὀρχοῦμαι (= χορεύω)³². Το λεξικό του Σούδα, επίσης, επεξηγεί ότι Ορχομενός είναι ναός των ειδώλων³³. Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι το όνομα δηλώνει περίβολο, φράκτη, τείχος ή περικλειστο τόπο³⁴.

Ειδικότερα, ο E. Curtius ετυμολογεί τον Ορχομενό από τις λέξεις ὄρχος, ἔρκος, ἔρχα-τάω³⁵, άποψη η οποία διατυπώθηκε και από άλλους, όπως ο Hiller von Gaertringen³⁶. Ο P. Kretschmer³⁷, τέλος, θεωρεί ότι το όνομα προέρχεται από την μετοχή ἐρχόμενος, ερμηνεία με την οποία τάχθηκαν υπέρ οι Γ. Χατζηδάκης³⁸ και Αθ. Βερτσέτης³⁹.

31 Πρβ. ΗΣΥΧΙΟΣ, λ. <Ορχομενός>· πόλις Βοιωτίας, ἦν Μινύειον καλοῦσιν (B 511).

32 ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ, Ονομαστικόν IV 95. Ετυμολογικός συσχετισμός του ονόματος προς το ὀρχεῖσθαι γίνεται από τον λατίνο ποιητή Κάτουλλο, βλ. CATULLUS 64, 287: Minyas in linquens Doris celebranda choreis.

33 ΣΟΥΔΑ λ. ὀρχομενός. ὄνομα πόλεως. καὶ ναὸς τῶν εἰδώλων.

Ο Βοιωτικός Ορχομενός ήταν διάσημο άλσος των Χαρίτων. Πρβ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2013, 268.

34 LAUFFER, 1974, 290 κ.ε.

35 CURTIUS, 1851, 228.

36 IG, V (2) 68. Πρβ. PAPE – BENSELER 1884, 1079-80, λ. Ὀρχομενός. GRASBERGER 1888, 143, 165.

37 KRETSCHMER, 1896, 420.

38 ΧΑΤΖΗΔΑΚΙΣ, 1924, 127, 405.

39 ΒΕΡΤΣΕΤΗΣ, 1990, 124-126.

II.2. ΟΙ ΒΑΣΙΛΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Σύμφωνα με την παράδοση, ο Ορχομενός ήταν ανάμεσα στις πέντε μεγάλες πόλεις της Αρκαδίας και η ίδρυσή του αποδίδεται στον επώνυμο γιό του Λυκάονα, που ήταν ένας από τους μεγαλύτερους⁴⁰. Η αρχαιότητα της θέσης επιβεβαιώνεται, τόσο από την αναφορά στον Ομηρικό Κατάλογο των Πλοίων (Ιλ. 2.605-08), όσο και από τα σημαντικά προϊστορικά ευρήματα της περιοχής γύρω από τον Ορχομενό (Εικ. 35)⁴¹.

Ο Ορχομενός εμφανίζεται τέταρτος στη σειρά, ως έδρα των Αρκάδων βασιλέων. Ύστερα από τη Λυκόσουρα, την Τεγέα και την Τραπεζούντα της Παρρασίας, ο Ορχομενός καθίσταται για ενάμιση περίπου αιώνα (776-628 π.Χ.) η τελευταία έδρα των Αρκάδων βασιλέων. Υπήρξε έδρα βασιλέων, όπως ο Αίχμις, ο Αριστοκράτης Α΄, ο Ικέτας και ο Αριστοκράτης Β΄ (Εικ. 36).

Ο Αίχμις, κατά τον 8ο αι. π.Χ., έζησε στην εποχή του Α΄ Μεσσηνιακού πολέμου (743-724

Εικόνα 35.

π.Χ.) (Παυσανίας 8.5.10). Ήταν γιος του Βρίακα κι εγγονός του Αιγινήτη, γιου του Πόμπου, που διαδέχθηκε τον θείο του, Πολυμήστορα, στο θρόνο της Αρκαδίας. Ειδικότερα, ο Αίχμις ήταν ο 20ος βασιλιάς της Αρκαδίας.

Στη διάρκεια της βασιλείας του έγινε ο Α΄ Μεσσηνιακός πόλεμος, όπου πήρε μέρος ως αρχηγός των Αρκάδων και σύμμαχος των Μεσσηνίων κατά των Σπαρτιατών⁴². Νικητές από τον πόλεμο βγήκαν οι Λακεδαιμόνιοι, οι οποίοι κατέλαβαν τη Μεσσηνία και έκαναν τους κατοίκους της είλωτες. Ο Αίχμις ήταν διάδοχος του Πολυμήστορα, ο οποίος ήταν γιος του βασιλιά

40 ΨΕΥΔΟ-ΣΚΥΛΛΞ, 44, ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 8.3.3.

41 HOWELL, 1970, 79-127. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2013, 76 -79.

42 ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, 8.5.10. Αϊχμιδος δὲ βασιλεύσαντος Λακεδαιμονίοις ἐγένετο ὁ πρὸς Μεσσηνίου πόλεμος· τοῖς δὲ Ἀρκάσιν ὑπῆρχε μὲν ἐς τοὺς Μεσσηνίους εὖνοια ἐξ ἀρχῆς, τότε δὲ καὶ ἐκ τοῦ φανεροῦ πρὸς Λακεδαιμονίους ἐμαχέσαντο μετὰ Ἀριστοδήμου βασιλεύοντος ἐν Μεσσήνῃ.

Εικόνα 36.

Αιγινήτη. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πολυμήστορος, ο Χάριλλος (9ος -8ος αι. π.Χ.) βασιλέας της Σπάρτης, εισέβαλε στην Αρκαδία, ακολουθώντας χρησμό του Δελφικού Μαντείου, που ανέφερε ότι αν εισέβαλλαν στην Τεγέα θα μετρούσαν την χώρα με σχοινιά. Ως γνωστόν, οι Τεγεάτες νίκησαν περίτρανα, ενώ οι Σπαρτιάτες αιχμαλωτίσθηκαν.

Διάδοχος του Αίχιμδος ήταν ο γιός του, Αριστοκράτης Α΄, επί των χρόνων του οποίου έγινε ο Β΄ Μεσσηνιακός πόλεμος (685-668 π.Χ ή λίγο πριν από το 600 π.Χ.), από την 24η έως την 28η Ολυμπιάδα. Ο Αριστοκράτης ο Αίχιμδος ήταν ο 21ος στη σειρά βασιλιάς της Αρκαδίας και έζησε κατά τον 7ο π.Χ. αιώνα. Διαδέχτηκε τον Αίχιμ, αλλά λιθοβολήθηκε από τους Αρκάδες, όταν έμαθαν ότι βίασε την παρθένα Ιέρεια από το ιερό της Αρτέμιδος Υμνίας⁴³. Ο περιηγητής Παυσανίας είδε τον τάφο του Αριστοκράτη στο δρόμο που οδηγούσε στη θέση Άμιλος (Εικ. 37), κοντά στις υπώρειες του όρους Τραχύ⁴⁴. Τον λιθοβοληθέντα Αριστοκράτη Α΄, διαδέχθηκε ο γιός του, Ικέτας Α΄, ο οποίος βοήθησε τους Μεσσηνίους, αλλά πέθανε γρήγορα, ενώ στο γιο

---

43 ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, 8.5.11-2: Ἀριστοκράτης δὲ ὁ Αἰχμίδος τάχα μὲν που καὶ ἄλλα ἐς τοὺς Ἀρκάδας ὕβρισεν· ἃ δὲ ἀνοσιώτατα ἔργων ἐς θεοὺς ἐργασάμενον οἶδα αὐτόν, ἐπέξεισί μοι ταῦτα ὁ λόγος. ἔστιν Ἀρτέμιδος ἱερὸν Ὑμνίας ἐπὶ κλησίν. τοῦτο ἐν ὄροις μὲν ἐστὶν Ὀρχομενίων, πρὸς δὲ τῇ Μαντινικῇ· σέβουσιν ἐκ παλαιοτάτου καὶ οἱ πάντες Ἀρκάδες Ὑμνίαν Ἀρτεμιν. ἐλάμβανε δὲ τὴν ἱερωσύνην τῆς θεοῦ τότε ἔτι κόρη παρθένης. Ἀριστοκράτης δέ, ὥς οἱ πειρῶντι τὴν παρθένον ἀντέβαιναν ἀεὶ τὰ παρ' αὐτῆς, τέλος καταφυγοῦσαν ἐς τὸ ἱερὸν παρὰ τῇ Ἀρτέμιδι ἤσχυεν. ὥς δὲ ἐς ἅπαντας ἐξηγγέλθη τὸ τόλμημα, τὸν μὲν καταλιθοῦσιν οἱ Ἀρκάδες, μετεβλήθη δὲ ἐξ ἐκείνου καὶ ὁ νόμος· ἀντὶ γὰρ παρθένου διδόασιν τῇ Ἀρτέμιδι ἱέρειαν γυναῖκα ὁμιλίας ἀνδρῶν ἀποχρώντως ἔχουσιν.

44 Για το μνήμα του Αριστοκράτη τελευταία βλ. KOURSOU MIS – KARAPANAGIOTOU, 2009, 377-382.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

του, ο Ικέτας έδωσε το όνομα του πατέρα του⁴⁵.

Ο Αριστοκράτης Β΄ ήταν ο διάδοχος του Ικέτα⁴⁶. Ο ίδιος έλαβε μέρος στο δεύτερο μεσσηνικό πόλεμο ως σύμμαχος της Μεσσηνίας. Ήταν ο πατέρας της Ερισθένης. Η κόρη του βασιλιά του Ορχομενού Αριστοκράτη Β΄, έγινε σύζυγος του τυράννου της Επιδαύρου, Προκλή⁴⁷. Ο δεύτερος Αριστοκράτης συμβασίλευσε με το γιό του, Αριστόδημο ή Αριστομήδη από τα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ.

Μετά από είκοσι χρόνια από τη βασιλεία του, μαθεύτηκε πως είχε δωροδοκηθεί από τους Σπαρτιάτες και είχε προδώσει τους συμμάχους του, Μεσσηνίους, και τον αρχιστράτηγο τους, Αριστομένη στο δυσπρόσιτο όρος Είρα. Τότε οι Αρκάδες και ιδιαίτερα οι Ορχομένιοι, εξοργισμένοι για την προδοσία, λιθοβόλησαν το βασιλιά τους, όπως είχαν κάνει το ίδιο και στον παππού του, ρίχνοντας το πτώμα έξω από τα όρια της χώρας. Με το θάνατό του καταργήθηκε η βασιλεία και έκτοτε η διοίκηση της Αρκαδίας ήταν δημοκρατική⁴⁸.

Εικόνα 37.

45 ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, 8.5.12-13, 4.17.2.

46 ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, 8.5.13: τούτου δὲ υἱὸς ἐγένετο Ἰκέτας, Ἰκέτα δὲ Ἀριστοκράτης ἄλλος ὁμώνυμός τε τῷ προγόνῳ καὶ δὴ καὶ τοῦ βίου τὴν αὐτὴν ἔσχεν ἐκείνῳ τελευτήν: κατελίθωσαν γὰρ καὶ τοῦτον οἱ Ἀρκάδες, φωράσαντες δῶρα ἐκ Λακεδαίμονος εἰληφότα καὶ Μεσσηνίοις τὸ ἐπὶ τῇ Μεγάλῃ τάφρῳ πταῖσμα προδοσίαν τοῦ Ἀριστοκράτους οὖσαν. αὕτη δὲ ἡ ἀδικία καὶ τῷ γένει τῷ ἀπὸ Κυψέλου παντὶ παρέσχεν αἰτίαν παυσθῆναι τῆς ἀρχῆς.

47 ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, 1.94: Περίανδρος Κυψέλου Κορίνθιος ἀπὸ τοῦ τῶν Ἡρακλείδων γένους. Οὗτος γήμας Λυσίδην, ἦν αὐτὸς Μέλισσαν ἐκάλει, τὴν Προκλέους τοῦ Ἐπιδαυρίων τυράννου καὶ Ἐρισθενείας τῆς Ἀριστοκράτους παιδός, ἀδελφῆς δὲ Ἀριστοδήμου θυγατέρα, οἱ σχεδὸν πάσης Ἀρκαδίας ἐπῆρξαν, ὥς φησιν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός ἐν τῷ Περὶ ἀρχῆς.

48 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Ηθικά 548 F. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 4.17.2, 4.22.1-7, 8.5.13.

II.3. ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Το 480 π.Χ. στις Θερμοπύλες, ανάμεσα στις ελληνικές δυνάμεις που συγκεντρώθηκαν για να αντιμετωπίσουν τον Περσικό κίνδυνο προσήλθαν 120 Ορχομένιοι, για να πολεμήσουν μαζί με τον βασιλιά της Σπάρτης, Λεωνίδα⁴⁹, ενώ το 479 π.Χ. έλαβαν μέρος 600 Ορχομένιοι και πολέμησαν στη μάχη των Πλαταιών⁵⁰. Στα χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου (431-404 π.Χ.), οι Ορχομένιοι πήραν το μέρος των Σπαρτιατών και ο Ορχομενός αποτέλεσε προπύργιο των Λακεδαιμονίων στο κέντρο της Πελοποννήσου.

Ειδικότερη αναφορά υπάρχει για το έτος 419/418 π.Χ., όταν οι Ορχομένιοι δέχονται επίθεση και πολιορκούνται από τα ενωμένα στρατεύματα των Μαντινέων, Αθηναίων και Ηλείων⁵¹. Λόγω των υπέρτερων δυνάμεων των αντιπάλων και της αδύναμης οχύρωσης αναγκάστηκε η πόλη να συνθηκολογήσει και να απελευθερώσει τους ομήρους που τους είχαν παραδώσει προς φύλαξη οι σύμμαχοί τους Σπαρτιάτες⁵².

Το 401 π.Χ., στην εκστρατεία των Μυρίων, έλαβαν μέρος πολλοί Ορχομένιοι στρατιώτες, με αρχηγό τους το Κλεάνορα, όταν οι Έλληνες βοήθησαν τον Κύρο της Περσίας εναντίον του αδελφού του Αρταξέρξη⁵³. Μετά το θάνατο του Κύρου και την ενέδρα στους στρατηγούς των Ελλήνων μισθοφόρων, ο Ορχομένιος Κλεάνωρ εξελέγη νέος στρατηγός.

Το 392 π.Χ. ο βασιλιάς των Λακεδαιμονίων, Αγησίλαος ξεκίνησε από τον Ορχομενό με στρατό και πορεύθηκε στο σκοτάδι προς τη Μαντινεία⁵⁴, ενώ το 387 π.Χ. οι Ορχομένιοι συνεργάστηκαν με τους Λακεδαιμονίους⁵⁵. Την ίδια χρονιά, ο Ξενοφών αναφέρεται σε πολεμικές συγκρούσεις που διεξάγονται ανάμεσα στην πόλη του Κλείτορος και του Ορχομενού⁵⁶, που εκείνη την περίοδο ήταν σε συνεργασία με τη Σπάρτη⁵⁷.

Κατά την περίοδο 370/69 π.Χ., ο Ορχομενός πολιορκήθηκε ανεπιτυχώς από τον Μαντινέα στρατηγό Λυκομήδη με 5 χιλιάδες Αρκάδες «Επαρίτους», όταν οι Λακεδαιμόνιοι υπό τον

---

49 ΗΡΟΔΟΤΟΣ, Ζ' 202: ἐξ'Ορχομενοῦ τε τῆς Ἀркаδίας εἴκοσι καὶ ἑκατόν.

50 ΗΡΟΔΟΤΟΣ, Θ' 28. 31: τούτων δὲ ἐχόμενοι ἴσαντο Ἀρκάδες Ὀρχομένιοι ἑξακόσιοι.

51 ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, Ε' 61-2: καὶ πείσαντες ἐκ τῶν λόγων τοὺς ξυμμάχους εὐθύς ἐχώρουν ἐπὶ Ὀρχομενὸν τὸν Ἀρκαδικὸν πάντες πλὴν Ἀργείων. Διόδωρος ΙΒ', 79.2: ἔδοξεν οὖν αὐτοῖς πάντων πρῶτον στρατεύειν ἐπ' Ὀρχομενὸν τῆς Ἀρκადίας.

52 ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ Ε', 61-2.

53 ΞΕΝΟΦΩΝ, Κύρου Ανάβασις, Β' 5.37 και Β' 1.10.

54 ΞΕΝΟΦΩΝ, Ελληνικά, 4.5.18: παρὰ δὲ Μαντίνειαν ἐξ'Ορχομενοῦ ὄρθρου ἀναστὰς ἔτι σκοταῖος παρῆλθεν.

55 ΞΕΝΟΦΩΝ, Ελληνικά, 5.1.29: οἱ δ' αὖ Λακεδαιμόνιοι, φρουροῦντες μόρα μὲν ἐν Λεχαίῳ, μόρα δ' ἐν Ὀρχομενῷ, φυλάττοντες δὲ τὰς πόλεις, αἷς μὲν ἐπίστευον, μὴ ἀπόλοιτο, αἷς δὲ ἠπίσταντο, μὴ ἀποσταῖεν.

56 ΞΕΝΟΦΩΝ, Ελληνικά, 4.4.36.

57 Για τις σχέσεις Ορχομενού – Κλείτορος βλ. ROY, 1972, 78-80.

Εικόνα 38.

Αγηςίλαο πραγματοποίησαν εκστρατεία κατά της Μαντινείας και ο Ορχομενός τάχθηκε με το μέρος της Σπάρτης. Οι Αρκάδες, υπό τον Λυκομήδη, νικήθηκαν, αρχικά, από τον Πολύτροπο στην Ελυμία, αλλά στη συνέχεια οι Μαντινείς επανήλθαν και σκότωσαν τον Πολύτροπο, όπως και 200 από τους Σπαρτιάτες με τους συμμάχους τους (Εικ. 38)⁵⁸.

Πριν από την ίδρυση της Μεγαλόπολης (371 π.Χ.), ο Ορχομενός κατείχε μεγάλη επικράτεια προς τα δυτικά, καθώς είχε εξαρτημένες γειτονικές πολίχνες, όπως η Θεισόα, το Μεθύδριον και η Τεύθις, οι οποίες - στη συνέχεια - έλαβαν μέρος στο συνοικισμό της νέας πρωτεύουσας του Κοινού των Αρκάδων.

Το 369 π.Χ. ο Ορχομενός και η Ηραία δε συμμετείχαν στο συνοικισμό της Μεγάλης Πόλεως, ενώ την ίδια εποχή φαίνεται ότι έχασε και τις εξαρτημένες πόλεις που κατείχε στην Ανατολική Αρκαδία (Εικ. 39).

---

58 ΞΕΝΟΦΩΝ, Ελληνικά, 6.5.1-14. ΔΙΟΔΩΡΟΣ, ΙΕ΄ 62.

Εικόνα 39.

II.4. ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Την εποχή των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το 317/16 π.Χ., ο Ορχομενός ήταν με το μέρος του Πολυέρχοντος κατά του Κασσάνδρου. Η πόλη, ωστόσο, καταλήφθηκε με προδοσία από τον Κάσσανδρο, το 315 π.Χ., και εγκαταστάθηκε φρουρά, ενώ τους φίλους του Πολυέρχοντος τους θανάτωσαν ορισμένοι Ορχομένιοι, όταν κατέφυγαν ικέτες στο ιερό της Αρτέμιδος⁵⁹. Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος, γιός του Πολυέρχοντος, έδωσε τη φρουρά που είχε εγκαταστήσει ο Κάσσανδρος, ύστερα από την αποχώρηση του τελευταίου από τον Ορχομενό.

Το 303 π.Χ. ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, γιος του Αντιγόνου, κατέλαβε τον Ορχομενό και κατεδίωξε τη μακεδονική φρουρά, όπως έκανε και σε άλλες πόλεις της Πελοποννήσου, όταν ανακήρυξε την ελευθερία τους. Μάλιστα, αναφέρεται το περιστατικό ότι ο Δημήτριος ο Πολιορκητής αρχικά ζήτησε από τον Μακεδόνα Στρόμβιχο να παραδώσει την πόλη, αλλά οι φίλοι του Στρόμβιχου αρνούνταν και καθύβριζαν τον βασιλέα Δημήτριο από τα τείχη του Ορχομενού. Έπειτα, με τη χρήση των περίφημων πολιορκητικών μηχανών, ο Δημήτριος έριξε μέρος των τειχών, κατέλαβε τον Ορχομενό και σταύρωσε τον Στρόμβιχο, μαζί με άλλους 80 υποστηρικτές του μπροστά από την πόλη⁶⁰.

Στα χρόνια του Χρεμωνίδειου Πολέμου, το 266-263 π.Χ., οι Ορχομένιοι συμμαχούν αρχικά με τους Αθηναίους εναντίον του βασιλιά της Μακεδονίας Αντιγόνου Γονατά. Σε επιγραφή από βάση αγάλματος, που βρέθηκε στον πρόναο του ιερού της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος, ως ευεργέτες της πόλης των Ορχομενίων χαρακτηρίζονται ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρέας Α' και ο βασιλιάς της Αιγύπτου Πτολεμαίος ο Β'. Χρονολογείται στην αρχή του Χρεμωνίδειου πολέμου, όταν η Σπάρτη με τις σύμμαχες δυνάμεις, ανάμεσα στις οποίες ήταν και ο Ορχομενός, τάχθηκε κατά του Μακεδόνα Αντιγόνου Α' Γονατά.

Στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. υπάρχουν πληροφορίες για την εγκατάσταση τυραννικών καθεστώτων στον Ορχομενό, όπως και σε άλλες πελοποννησιακές πόλεις. Πληροφορούμαστε αρχικά για την τυραννία του Αριστομπλίδα, ενώ αργότερα τύραννος έγινε ο Νέαρχος, έως την εποχή που ο Ορχομενός θα υπαχθεί στην Αχαϊκή Συμπολιτεία.

Γύρω στο 234/3 π.Χ. ο Ορχομενός προσχώρησε στην Αχαϊκή Συμπολιτεία, όπως μαρτυρεί ψήφισμα της πόλης, που αναφέρει τους όρους της συμφωνίας με τους Ορχομένιους (Εικ. 40)⁶¹.

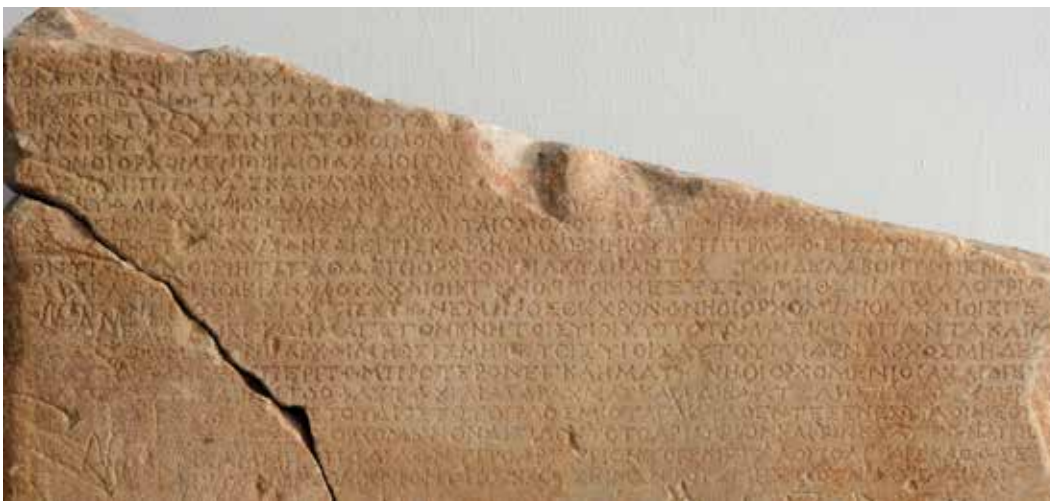
Μεταξύ του διαστήματος 230-229 π.Χ., στην αρχή των Κλεομενικών πολέμων, ο Ορχομενός φαίνεται ότι ανήκει προσωρινά στην Αιτωλική Συμπολιτεία. Ήδη το 233 π.Χ. κατά την εισβολή των Μακεδόνων στην Πελοπόννησο με το στρατηγό Βίθου, ο στρατός της Αχαϊκής Συμπολιτείας

59 ΔΙΟΔΩΡΟΣ, ΙΘ' 63.5: τῶν δὲ φίλων τῶν Ἀλεξάνδρου καταφυγόντων εἰς τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν τοῖς πολίταις ὃ βούλοιντο πράξει. οἱ μὲν οὖν Ὀρχομένιοι τοὺς ἰκέτας βιαίως ἀναστήσαντες ἅπαντας ἀνείλον παρὰ τὰ κοινὰ τῶν Ἑλλήνων νόμιμα.

60 ΔΙΟΔΩΡΟΣ, Κ' 103, ΙΘ' 35.

61 IG, V (2) 344.

Εικόνα 40.

υπό τον Άρατο νικάται κατά κράτος κοντά στις πηγές του Αλφειού ποταμού. Ο Ορχομενός και η Μαντίνεια παραχωρείται στους συμμάχους τους Αιτωλούς. Στους τελευταίους προσχωρούν και οι γειτονικές πόλεις Τεγέα και Καφυαί. Στα χρόνια που ο Ορχομενός είχε προσχωρήσει στην Αιτωλική Συμπολιτεία, έγινε και ένα χάλκινο ψήφισμα, όπου η πόλη χορηγούσε το αξίωμα του προξένου σε τέσσερις Αιτωλούς.

Το 228 π.Χ. καταλαμβάνεται αιφνίδια από τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι επιτίθενται κατά της Τεγέας και της Μαντίνειας⁶².

Στη διάρκεια του κλεομενικού πολέμου, ο Ορχομενός θα διαδραματίσει έναν σημαντικό, αλλά δραματικό ρόλο στα πολεμικά γεγονότα⁶³. Μολονότι το 228 π.Χ. οι Σπαρτιάτες επανέφεραν στην επιρροή τους τον Ορχομενό⁶⁴, στην πόλη υπήρχε αντισπαρτιατική παράταξη, που είχε συμφωνήσει με τον στρατηγό της Αχαϊκής Συμπολιτείας, Άρατο, να του παραδοθεί κρυφά η πόλη. Σε νυκτερινή έξοδο του στρατού της Αχαϊκής Συμπολιτείας προς τον Ορχομενό, ο Άρατος, με τη βοήθεια ορισμένων υποστηρικτών του, επιχείρησε να καταλάβει με προδοσία την πόλη. Οι υποστηρικτές του Άρατου φαίνεται ότι δέιλιασαν την τελευταία στιγμή και έτσι ο στρατηγός έφυγε άπρακτος και χωρίς επιτυχία στο εγχείρημά του⁶⁵.

Το 227/6 π.Χ. ο Άρατος κατέλαβε τη γειτονική πόλη των Καφυών, μαζί με το έλος του καφυατικού πεδίου, όταν αποχώρησε ο Κλεομένης προς τη Σπάρτη, αλλά ο Λακεδαιμόνιος βασιλιάς επέστρεψε και κατέλαβε το Μεθύδριον. Ο Άρατος επιτέθηκε στο σπαρτιατικό σώμα, που κατείχε τον Ορχομενό υπό τη διεύθυνση του Μεγιστόνου, μητρυιού του Κλεομένη. Τότε, ο

62 ΠΟΛΥΒΙΟΣ, Β' 46.

63 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Κλεομένης 7.3.

64 ΠΟΛΥΒΙΟΣ, Β' 46.

65 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Κλεομένης, 4.1: ἀλλὰ νυκτὸς ἐκστρατεύσας ἐπεχείρησε Τεγεαταῖς καὶ Ὀρχομενίοις. τῶν δὲ προδοτῶν ἀποδειλιασάντων, ὁ μὲν Ἄρατος ἀνεχώρησε λεληθέναι νομίζων, ὁ δὲ Κλεομένης εἰρωνεῖα χρώμενος ἔγραψε πρὸς αὐτόν, ὡς δὴ παρὰ φίλου πυνθανόμενος, ποῦ τῆς νυκτὸς ἐξέλθοι.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Μεγιστόνους αιχμαλωτίστηκε από τον Άρατο και 300 άνδρες του σκοτώθηκαν⁶⁶.

Το 222 π.Χ. ο Ορχομενός καταλαμβάνεται από τον Αντίγονο Δώσωνα, στην εκστρατεία του στην Πελοπόννησο. Ο Μακεδόνας βασιλιάς εγκαθιστά εκεί Μακεδονική φρουρά (Εικ. 41)⁶⁷, ενώ στα 220/1 π.Χ., όταν ο Ορχομενός βρίσκεται υπό την κατοχή των Μακεδόνων, γίνεται μία επιδεικτική πορεία από τον βασιλιά των Σπαρτιατών Κλεομένη, ώστε να φοβίσει τα μέλη της Αχαϊκής Συμπολιτείας να συμμαχήσουν με τον Αντίγονο Δώσωνα⁶⁸.

Τον ίδιο χρόνο, κατά τον ανταγωνισμό της Αχαϊκής και Αιτωλικής Συμπολιτείας, οι Αιτωλοί

Εικόνα 41.

που έρχονταν από την Ηλεία και την Μεγαλοπολίτιδα, διέρχονται δια μέσου των δύο Ορχομενίων πεδίων κοντά στην πόλη του Ορχομενού⁶⁹. Τότε, οι Αχαιοί επιτίθενται κατά των Αιτωλών με προπύργιό τους το ποτάμι του έλους, το λεγόμενο Βούτιμο. Ωστόσο, νικήθηκαν και κατέφυγαν

66 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Άρατος, 38: καὶ πρὸς Ὀρχομενὸν ἐξαγαγὼν τοὺς Ἀχαιοὺς, μάχην ἔθετο πρὸς Μεγιστόνουν τὸν Κλεομένους πατρῶν, ἐν ᾗ κρατήσας τριακοσίους μὲν ἀπέκτεινε, ζῶντα δὲ τὸν Μεγιστόνουν συνέλαβεν. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Κλεομένης 4 και 7.

67 ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Άρατος, 45.1-3.: τὸν Ὀρχομενὸν δὲ συνεχώρησαν αὐτῷ διαρπάσαντι φρουρὰν ἐμβαλεῖν Μακεδονικὴν, ἐψηφίσαντο δ' ἄλλῳ μὴ γράφειν βασιλεῖ μηδὲ πρεσβεύειν πρὸς ἄλλον ἄκοντος Ἀντιγόνου, τρέφειν δὲ καὶ μισθοδοτεῖν ἠναγκάζοντο τοὺς Μακεδόνας, θυσίας δὲ καὶ πομπὰς καὶ ἀγῶνας Ἀντιγόνῳ συνετέλουν, ἄρξαμένων τῶν Ἀράτου πολιτῶν καὶ δεξαμένων τῇ πόλει τὸν Ἀντίγονον. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Κλεομένης, 23.1, 26.3. ΠΟΛΥΒΙΟΣ, Β' 54.

68 ΠΟΛΥΒΙΟΣ, Β' 54.10. Πλούταρχος, Κλεομένης, 23.

69 ΠΟΛΥΒΙΟΣ, Δ' 10.

στις πόλεις Καφυαί και Ορχομενός, ενώ οι Αιτωλοί πέρασαν στα βουνά και προχώρησαν προς τις πόλεις Φενεό και Στύμφαλο.

Ο Ορχομενός παραμένει υπό μακεδονικό έλεγχο έως το 199 π.Χ., όταν ο βασιλιάς Φίλιππος Ε΄ απέσυρε τη φρουρά και επέτρεψε να προσχωρήσει πάλι στην Αχαϊκή Συμπολιτεία⁷⁰.

Το 147 π.Χ. ο Ορχομενός, η Κόρινθος και το Άργος, κατά απαίτηση της Ρώμης και με εκπρόσωπό της τον Αυρήλιο Ορέστη, αποχωρούν από το Αχαϊκό Συνέδριο, ώστε να αποδυναμωθεί η Αχαϊκή Συμπολιτεία⁷¹.

Την περίοδο των ρωμαϊκών χρόνων, ο Ορχομενός καταλάμβανε κυρίως τους πρόποδες της παλαιάς τειχισμένης Ακρόπολης προς νότια και ανατολικά, όπως επιβεβαιώνουν τα διασωθέντα οικιστικά κατάλοιπα.

Στις αρχές του 1ου αι.μ.Χ., τέλος, ο γεωγράφος Στράβων αναφέρει ότι η πόλη των Ορχομενίων, όπως μερικές άλλες αρκαδικές πόλεις, είχαν μετατραπεί σε ανάξια λόγου πολίσματα (Εικ. 42)⁷².

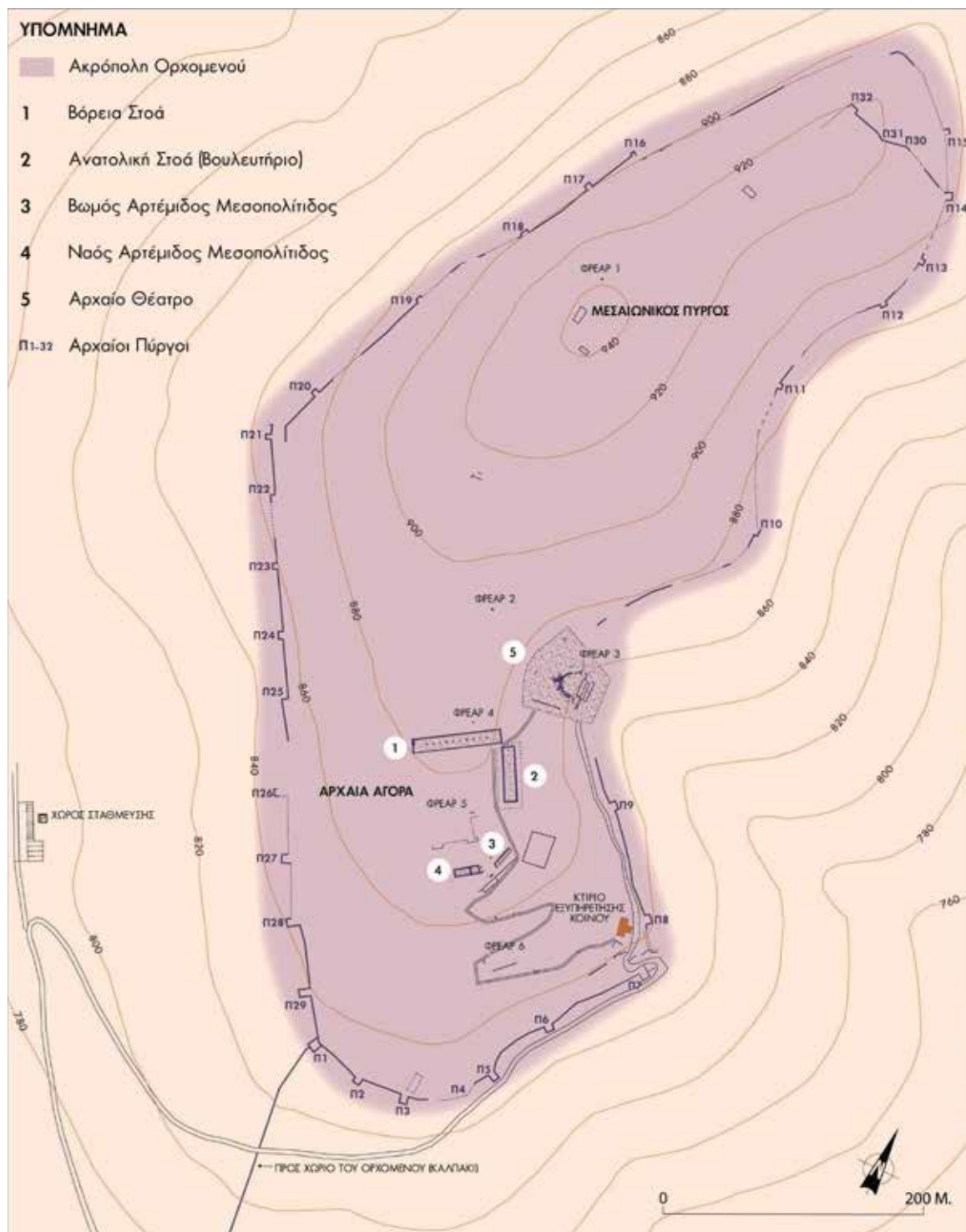

Εικόνα 42.

⁷⁰ LIVIUS, 32.5.4.

⁷¹ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, Η΄ 14.1.

⁷² ΣΤΡΑΒΩΝ, Γεωγραφικά, 8.8.2: καὶ Ὀρχομενὸς καὶ Ἡραΐα καὶ Κλεΐτωρ καὶ Φενεὸς καὶ Στύμφαλος καὶ Μαίναλος καὶ Μεθύδριον καὶ Καφυεῖς καὶ Κύναιθα ἢ οὐκέτ' εἰσὶν ἢ μόλις αὐτῶν ἵχνη φαίνεται καὶ σημεῖα.

Εικόνα 43.

II.5. Η ΟΧΥΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ

Τα τείχη της Ακρόπολης περικλείουν την κορυφή και τα απόκρημνα τμήματα του λόφου. Το μήκος των τειχών υπολογίζεται σε 2,5 χλμ. περίπου, ενώ περικλείουν περίπου έκταση 22 εκταρίων (Εικ. 43)⁷³. Το δυτικό και βορειοδυτικό σκέλος του τείχους δεν ακολουθεί συνεχώς το περίγραμμα των υψομετρικών καμπυλών του λόφου, αλλά αναπτύσσεται σε ευθεία γραμμή.

Τις απότομες υψομετρικές καμπύλες ακολουθούν περισσότερο το νότιο και ανατολικό σκέλος, τα τείχη διατηρούνται συχνά σε επίπεδο θεμελίωσης, ενώ, λόγω της πυκνής βλάστησης, δυσδιάκριτη είναι η ακριβής πορεία που ακολουθούσαν (Εικ. 44). Η κάτοψη των τειχών της Ακρόπολης θυμίζει το σχήμα ενός δρεπανιού. Το σωζόμενο ύψος και τα διατηρούμενα τμήματα του οχυρωματικού περιβόλου δείχνουν ότι η ανωδομή των τειχών ήταν πλίνθινη.

Το σύστημα της νεότερης τειχοδομίας είναι ισόδομο τραπεζιόσχημο. Από τον πύργο αρ. 1 στη νοτιοδυτική γωνία της Ακρόπολης ξεκινούσε, προς τα νότια, ένας βραχίονας του οχυρωματικού περιβόλου, μήκους 250 μ., για την προστασία της κάτω πόλης του Ορχομενού.

Υπάρχουν κατάλοιπα θεμελιώσεων από τουλάχιστον 32 πύργους⁷⁴, ενώ το ένα τρίτο περίπου των πύργων του οχυρωματικού περιβόλου (αρ. Π16-Π29) βρίσκονται στη δυτική πλευρά της Ακρόπολης. Έχουν μέσο πλάτος 6,50μ. και προβάλλουν κατά τέσσερα μέτρα, περίπου, από τα

Εικόνα 44.

73 NIELSEN, 2002, 580.

74 HILLER VON GAERTRINGEN – LATTERMANN, 1911, 28.

Εικόνα 45.

μεσοπύργια διαστήματα των τειχών.

Οι πύργοι στην απότομη βόρεια και ανατολική πλευρά μερικές φορές είναι μικρότεροι και αραιότερα τοποθετημένοι από εκείνους στη νότια και δυτική πλευρά, όπου οι κλίσεις του λόφου είναι πιο ήπιες. Ο πύργος αρ. 7, στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, είναι ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του ισόδομου τραπεζιόσχημου συστήματος τοικοδομίας της νεότερης οχύρωσης (Εικ. 45).

Στο υψηλότερο σημείο του λόφου σώζονται τα κατάλοιπα ενός μεσαιωνικού πύργου, η χρονολόγηση του οποίου εμφανίζεται από την χρήση μικρών λίθων και ένθετων κεραμιδιών. Αρχαίοι δόμοι, όμως, είναι ορατοί ακόμη και σήμερα στη θεμελίωσή του (Εικ. 46).

Στην Ακρόπολη υπήρχαν τουλάχιστον δύο κύριες πύλες. Η πρώτη τοποθετείται στη δυτική γωνία του περιβόλου, στη θέση Τάπια, ανάμεσα στους πύργους αρ. Π 20-Π 21, όπου το τείχος κάμπτεται με κατεύθυνση προς τα βορειοανατολικά. Η βορειοδυτική αυτή πύλη φαίνεται να είχε τον πύργο αρ. Π 21, που ήλεγχε την αριστερή μεριά του επιτιθέμενου. Η δεύτερη νοτιοανατολική πύλη τοποθετείται στη νοτιοανατολική γωνία, στη θέση Καλυβάκι, ανάμεσα στους πύργους αρ. Π7-Π8, όπου το νότιο σκέλος του περιβόλου κάμπτεται προς τα βορειοδυτικά⁷⁵.

Στη διάρκεια του πελοποννησιακού πολέμου, το 418 π.Χ., ο Ορχομενός ήταν τειχισμένος, αλλά η οχύρωση αυτή κρίθηκε ανεπαρκής από τους ένοπλους υποστηρικτές του. Ήταν μάλλον ανίσχυρη για τα δεδομένα της περιόδου, με αποτέλεσμα οι Ορχομένιοι να συνθηκολογήσουν με τους πολιορκητές τους και να επιστρέψουν τους αιχμάλωτους που τους είχαν παραδώσει οι Σπαρτιάτες⁷⁶.

⁷⁵ ΣΑΡΑΝΤΑΚΗΣ 2006, 28.

⁷⁶ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, 5.61.4: καὶ προσκαθεζόμενοι τὸν Ὀρχομενὸν πάντες ἐπολιόρκουν καὶ

Εικόνα 46.

Ωστόσο, το 370 π.Χ., οι Μαντινείς φαίνεται να αντιμετωπίζουν προβλήματα στην πολιορκία τους και να αποτυγχάνουν στην επίθεσή τους μπροστά στα τείχη του Ορχομενού. Το περιστατικό αυτό αποτελεί ένα επιχείρημα όσων υποστηρίζουν ότι ο Ορχομενός εκείνη την εποχή διέθετε νέα ισχυρά τείχη, που παρείχαν αποτελεσματική άμυνα σε σύγκριση με παλαιότερα⁷⁷.

Στην ελληνιστική εποχή, ωστόσο, τα τείχη που κατασκευάστηκαν στο πρώτο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., δεν απέτρεψαν ισχυρούς αντιπάλους που πολιορκήσαν τον Ορχομενό, ενώ στην εποχή των διαδόχων του Αλεξάνδρου, το 315 π.Χ., ο Κάσσανδρος κατέλαβε την πόλη⁷⁸. Το 303 π.Χ. ο Δημήτριος Πολιορκητής, χρησιμοποιώντας πολιορκητικές μηχανές κατέστρεψε τμήμα των τειχών, για να εισέλθει στην πόλη⁷⁹.

προσβολὰς ἐποιοῦντο, βουλόμενοι ἄλλως τε προσγενέσθαι σφίσι καὶ ὄμηροι ἐκ τῆς Ἀρκαδίας ἦσαν αὐτόθι ὑπὸ Λακεδαιμονίων κείμενοι. [5] οἱ δὲ Ὀρχομένιοι δέισαντες τὴν τε τοῦ τείχους ἀσθένειαν καὶ τοῦ στρατοῦ τὸ πλῆθος καί, ὥς οὐδεὶς αὐτοῖς ἐβοήθει, μὴ προαπόλωνται, ξυνέβησαν ὥστε ξύμμαχοί τε εἶναι καὶ ὁμήρους σφῶν τε αὐτῶν δοῦναι Μαντινεῦσι καὶ οὖς κατέθεντο Λακεδαιμόνιοι παραδοῦναι.

Διόδωρος, 12.79.2: ἔδοξεν οὖν αὐτοῖς πάντων πρῶτον στρατεῦειν ἐπ' Ὀρχομενὸν τῆς Ἀρκαδίας. διὸ καὶ παρελθόντες εἰς Ἀρκαδίαν, προσκαθεζόμενοι τῇ πόλει καθ' ἡμέραν ἐποιοῦντο προσβολὰς τοῖς τείχεσι. χειρωσάμενοι δὲ τὴν πόλιν κατεστρατοπέδευσαν πλησίον Τεγέας, κεκρικότες καὶ ταύτην πολιορκῆσαι.

77 ΞΕΝΟΦΩΝ, Ελληνικά, 6.5.13: ἐν δὲ τούτῳ οἱ Μαντινεῖς στρατεύουσιν ἐπὶ τοὺς Ὀρχομενίους. καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ τείχους μάλα χαλεπῶς ἀπῆλθον, καὶ ἀπέθανόν τινες αὐτῶν.

78 ΔΙΟΔΩΡΟΣ, 19.63.5: ἐξῆς δὲ τῇ τῶν Ὀρχομενίων πόλει προσβολὰς ποιησάμενος καὶ παρεισαχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀλλοτρίως ἐχόντων πρὸς Ἀλέξανδρον τῆς μὲν πόλεως φυλακὴν ἀπέλιπε.

79 ΔΙΟΔΩΡΟΣ, 20.103.5: προσαγαγὼν μηχανὰς ὁ βασιλεὺς καὶ καταβαλὼν τα τείχη κατὰ κράτος εἰλε τὴν πόλιν.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Τέλος, το 223 π.Χ. ο Αντίγονος Δώσων, με έφοδο, κατέλαβε τον Ορχομενό που τον υποστήριζε μία φρουρά πιστή στον Σπαρτιάτη βασιλιά Κλεομένη και στη συνέχεια εγκατέστησε δική του μακεδονική φρουρά⁸⁰.

Από τις ιστορικές αυτές μαρτυρίες έχει ανιχνευθεί μία βασική διάκριση των οικοδομικών φάσεων των τειχών. Διακρίνονται τρεις τουλάχιστον χρονικές φάσεις στην ανοικοδόμηση των τειχών. Η πόλη πρέπει να διέθετε τον 5^ο αι. π.Χ. μία οχύρωση, η οποία, στη διάρκεια του πελοποννησιακού πολέμου, θεωρήθηκε ανίσχυρη.

Υπολογίζεται ότι γύρω στο 380-375 π.Χ. θα πρέπει να ξεκίνησε η ανακατασκευή νέων ισχυρών τειχών, ως αποτέλεσμα της σπαρτιατικής πολιτικής στην περιοχή, ενώ τον πρώιμο 3ο αι. π.Χ., μετά τη νίκη του Δημήτριου Πολιορκητή, τα τείχη σίγουρα θα επισκευάστηκαν και θα ενισχύθηκαν κατά τόπους (Εικ. 47)⁸¹. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, τα σωζόμενα τείχη του Ορχομενού που βλέπει κανείς σήμερα να έχουν γίνει σε πιο ύστερα χρόνια, δηλαδή στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.⁸², μολονότι είναι πιθανότερο ότι ο Ορχομενός διέθετε ισχυρά τείχη ήδη στο β' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.

Εικόνα 47.

80 ΠΟΛΥΒΙΟΣ 2.54: καὶ τὸν μὲν Ὀρχομενὸν ἐξ ἐφόδου κατὰ κράτος εἴλε-

81 MARTIN, 1944, 109-13.

82 Για μια χρονολόγηση ανάμεσα στα 350-325 π.Χ.βλ. WINTER, 1989, 195.

ΜΕΡΟΣ III

Τα μνημεία της Ακρόπολης

III.1. Η ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗ ΟΧΥΡΩΣΗ ΣΤΟΝ ΠΥΡΓΟ 7

Η λίθινη θεμελίωση του αρχαιότερου τείχους του Ορχομενού εντοπίστηκε κατά τις νεότερες εργασίες, το 2011, σε μικρό βάθος από 0,10μ. έως 0,65μ. από την επιφάνεια του εδάφους σε επαφή με τη βόρεια πλευρά του νοτιοανατολικού πύργου αρ. Π 7, όπου είναι η σημερινή είσοδος στον αρχαιολογικό χώρο.

Η αρχαιολογική έρευνα δείχνει να επιβεβαιώνει τις πληροφορίες των ιστορικών πηγών για την ύπαρξη ενός παλαιότερου ασθενούς οχυρωματικού περιβόλου, ο οποίος φαίνεται ότι καταργήθηκε από τη νεώτερή του φάση.

Κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης του δρόμου και εξομάλυνσης της ανωφέρειας του εδάφους, εντοπίστηκε προφανώς το παλαιότερο σκέλος του οχυρωματικού περιβόλου της Ακρόπολης, αυτό που μας είναι γνωστό από τις αρχαίες γραπτές πηγές.

Εικόνα 48.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό, διότι, για πρώτη φορά, εντοπίζεται στον Ορχομενό, δεδομένου ότι οι προηγούμενοι μελετητές ανέφεραν ότι δε διασώθηκε ο παλαιότερος οχυρωματικός περίβολος.

Οι σωζόμενες διαστάσεις του αποκαλυφθέντος τμήματος είχαν μήκος 5,60μ. και πλάτος 2,60μ. (Εικ. 48). Αποτελείτο από 1-2 στρώσεις λίθων, μεσαίου μεγέθους, στο ανατολικό του μέτωπο και από δύο στρώσεις μικρών λίθων, στο δυτικό μέτωπο. Το τελευταίο βρίσκεται στον άξονα Ν/ΝΔ-Β/ΒΑ και διατηρείται σε μήκος 2μ. Στο ενδιάμεσο υπήρχε λατύπη.

Η ανασκαφική αυτή τομή έδειξε ότι ο Ορχομενός είχε, πράγματι, αρχαιότερο οχυρωματικό περίβολο, ο οποίος στα 418 π.Χ., κατά τη ρητή μαρτυρία του Θουκυδίδη, δεν παρείχε αρκετή ασφάλεια, ώστε οι Ορχομένιοι αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν, διότι δεν εμπιστεύονταν την δύναμη των τειχών τους από τις επιθέσεις των πολυάριθμων ενωμένων Αθηναίων, Μαντινέων, Ηλείων και Αργείων που αναφέρουν ο Ξενοφών (Ελληνικά, 6.5.13) και ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (12.79.2).

III.2. ΑΝΔΗΡΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΜΜΑΤΙΚΟΙ ΤΟΙΧΟΙ

Η Ακρόπολη του Ορχομενού, λόγω του ορεινού εδαφικού ανάγλυφου, δε διέθετε αυστηρό πολεοδομικό σύστημα με κάθετους και οριζόντιους τεμνόμενους δρόμους, όπως άλλες αρκαδικές και ελληνικές πόλεις, που αναπτύχθηκαν σε επίπεδα εδάφη⁸³.

Τα δημόσια και ιδιωτικά οικοδομήματα καταλάμβαναν μικρότερα ή μεγαλύτερα φυσικά πλατώματα στις πλαγιές του λόφου., ενώ τα οικοδομήματα της πόλης ήταν προσαρμοσμένα σε τεχνητά πλατώματα, που στήριζαν ισχυροί αναλημματικοί και δεν ακολουθούσαν όλα τον ίδιο προσανατολισμό.

Ανάμεσα στα κτίρια σχηματίζονταν δρόμοι, που ακολουθούσαν τις υψομετρικές καμπύλες του εδάφους. Κατά τη διάρκεια των προβλεπόμενων εργασιών κατασκευής του νέου κτηρίου φυλακίου, αλλά και της χάραξης της νέας διαδρομής περιήγησης, αποκαλύφθηκαν τα έτη 2011-2014 τμήματα από δημόσια ή ιδιωτικά κτήρια, που είχαν προσαρμοστεί στη γεωμορφολογία

Εικόνα 49.

του εδάφους με τις μεγάλες υψομετρικές διαφορές.

Το 2011, στην αρχική θέση ανέγερσης του κτηρίου εξυπηρέτησης κοινού – φυλακίου της εγκριθείσας μελέτης ωρίμανσης, εντοπίστηκε και αποκαλύφθηκε μεγάλος αναλημματικός τοίχος με ακανόνιστο πολυγωνικό σύστημα τοικοδομίας, που χρονολογείται την κλασική εποχή (4ος αι. π.Χ). Ο τοίχος σώζεται σε ύψος 3-4 σειρές δόμων μαζί με την υποθεμελίωση. Το αποκαλυφθέν μήκος του είναι 15μ. και το πλάτος 0,80μ και σώζεται σε ύψος 2,00μ. περίπου (Εικ. 49). Η κεραμική που συλλέχθηκε είναι κυρίως όστρακα από τροχήλατα αβαφή χρηστικά αγγεία μεσαίου και μεγάλου μεγέθους.

Λόγω εντοπισμού του νέου μνημειακού, άγνωστου μέχρι σήμερα, και καλά διατηρημένου αρχαίου αναλημματικού τοίχου, έγινε έρευνα του πλησιέστερου ελεύθερου προς οικοδόμηση

---

83 KAPAPANAGIOTOU, 2005, 331 κ.ε.

Εικόνα 50.

Εικόνα 51.

πλατώματος σε μικρή απόσταση (περίπου 50 μ. στα ΒΔ του χώρου), με σκοπό τον αρχαιολογικό έλεγχο της νέας θέσης του κτηρίου.

Στη θέση αυτή, όπως διαπιστώθηκε, είχε δημιουργηθεί ήδη από την αρχαιότητα πλάτωμα για την οικοδόμηση κτηρίων της πόλης του Ορχομενού. Τοίχοι σχημάτιζαν ορθογώνιους χώρους κάποιου δημόσιου οικοδομήματος, πιθανόν φυλάκιο της αρχαίας πόλης, μέσα στο οποίο βρέθηκε αρχαίο πηγάδι με διάμετρο στομίου 0,70μ. (Εικ. 50).

Επίσης, βρέθηκαν τροχήλατα αβαφή χρηστικά αγγεία, μικρού και μεσαίου μεγέθους, καθώς και αρκετά θραύσματα αγγείων με διακόσμηση, ενώ εντοπίστηκε και στρώμα καταστροφής της ελληνιστικής εποχής, το οποίο περιείχε σκύφους με ανάγλυφη διακόσμηση, με διονυσιακά θέματα και πολεμιστές.

Χαρακτηριστικά ευρήματα του χώρου είναι η παρουσία μιας αργυρής δραχμής Κορίνθου, μιας αιχμής βέλους, ενός σιδερένιου σαυρωτήρα, ενός εξαρτήματος χαλινού και το πόδι ενός πήλινου ειδωλίου πολεμιστή. Κινητά ευρήματα προερχόμενα από αποθέτη, βρέθηκαν και στο χώρο ανέγερσης του ξύλινου εργοταξιακού οικίσκου, το έτος 2011.

Κατόπιν τούτων, αναζητήθηκε νέα, τρίτη θέση για την ανέγερση του κτηρίου φυλακίου, που βρέθηκε τελικά σε συνολική απόσταση περίπου 120 μ. από την αρχική εγκεκριμένη, όπου η θεμελίωση του κτηρίου μπορούσε να γίνει σε μεγάλο βαθμό στο φυσικό βράχο.

Το 2011, στο μέσον περίπου της διαδρομής, που οδηγεί σήμερα από την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου πλησίον της ΝΑ πύλης του οχυρωματικού περιβόλου προς στο θέατρο, διερευνήθηκε ανασκαφικά, χωρίς να ολοκληρωθεί τμήμα μιας παρόδιας θεμελίωσης (Εικ. 51). Εμφανές ήταν ένα τμήμα θεμελίωσης διαστάσεων 11,80μ.χ0,42μ., το οποίο αποτελείτο από σειρά λίθων, μικρού, μεσαίου και μεγάλου μεγέθους.

Προφανώς, η κατασκευή ήταν παρόδια, όπως και οι προηγούμενες, ορίζοντας τα όρια της μνημειακής οδού που οδηγούσε στο θέατρο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα ευρήματα της ακρόπολης μας έδωσαν πληροφορίες για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, όπως θραύσμα από μεγάλη πήλινη μήτρα για την κατασκευή βλαστόσπειρας το οποίο προδίδει τη λειτουργία εργαστηρίου κεραμικής μέσα στην Ακρόπολη (Εικ. 52).

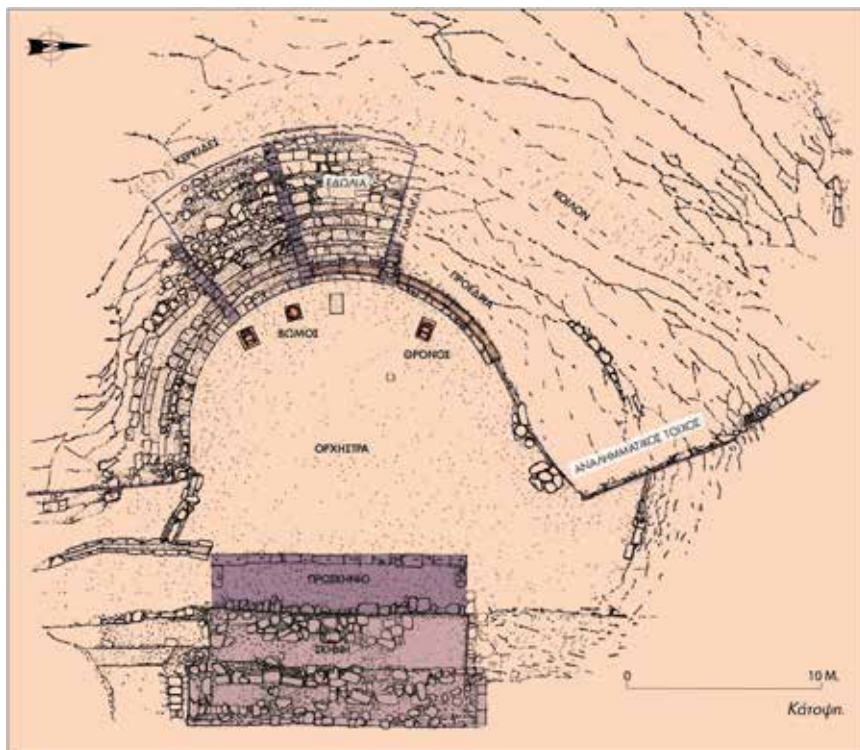

Εικόνα 52.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εικόνα 53.

Εικόνα 54.

III.3. ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

Το θέατρο βρίσκεται στην πλαγιά του λόφου της ακρόπολης, σε υψόμετρο περί τα 800μ. (Εικ. 53) και προσφέρει μία πανοραμική άποψη της πεδιάδας της Κανδήλας στα ανατολικά. Η πρώτη ανασκαφή στο θέατρο διεξήχθη το 1913, αλλά δεν ολοκληρώθηκε⁸⁴. Δεύτερη, συμπληρωματική, έρευνα, όπου αποκαλύφθηκε εκ νέου το ως τότε καλυμμένο από επιχώσεις κατώτερο τμήμα του κοίλου του θεάτρου, πραγματοποιήθηκε από τον Ιανουάριο μέχρι τον Απρίλιο του 1973, από την πρώην εποπτεύουσα Υπηρεσία του Νομού Αρκαδίας, Ε' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, υπό τη διεύθυνση του τέως Προϊσταμένου κ. Γ. Σταϊνχάουερ⁸⁵.

Εικόνα 55.

Τη δεκαετία του 1980 οι εργασίες διαμόρφωσης ολοκληρώθηκαν με καθαρισμούς στο άνω τμήμα του κοίλου και την πρώτη περίφραξη του μνημείου, υπό τη διεύθυνση του Εφόρου Αρχαιοτήτων, κ. Θ. Σπυρόπουλου⁸⁶. Κατά τις εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, την περίοδο των ετών 2011-2014 από τη ΛΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων πραγματοποιήθηκε καθαρισμός, κυρίως στο κοίλον, στο συγκρότημα σκηνής-προσκήνιου, καθώς και στο σύστημα αποστράγγισης όμβριων υδάτων.

Ακόμη, κατασκευάστηκε μεταλλική κλίμακα πάνω από το νότιο αναλημματικό τοίχο (Εικ. 53). Από τις εργασίες αποχωμάτωσης για την κατασκευή της μεταλλικής κλίμακας, που εξυπηρετεί τη διαδρομή περιήγησης των επισκεπτών του θεάτρου, προέρχεται και ελληνιστική κεραμική με ανάγλυφη διακόσμηση (Εικ. 55).

Το κοίλον κατασκευάστηκε στην πλαγιά του φυσικού λόφου. Δύο αναλημματικοί τοίχοι από λευκό ασβεστόλιθο σχηματίζουν το βόρειο και το νότιο πέρασ του. Ο αναλημματικός τοίχος της

84 BLUM – PLASSART, 1914 a, 79.

85 ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, 1973-74, 301, πιν.193.

86 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ – ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 2000, 18-19, 30-31, 48.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

νότιας παρόδου έχει κατεύθυνση Νότο-Βορρά και είναι σχεδόν παράλληλος με το στυλοβάτη του προσκηνίου.

Ο νότιος αναλημματικός τοίχος έχει μήκος 5,60 μ. και ύψος 0,82μ., ενώ ο αντίστοιχος της βόρειας παρόδου προβάλλει ελαφρά σε σχέση με τον προηγούμενο. Το ένα τμήμα, μήκους 4,92 μ. έχει κατεύθυνση Βορρά - Νότο και το άλλο, μήκους 1 4,20μ., Ανατολή-Δύση. Οι αναλημματικοί τοίχοι του κοίλου σώζονται σε μέγιστο εμφανές ύψος 2-3 δόμων και είναι κατασκευασμένοι κατά το ακανόνιστο πολυγωνικό σύστημα τοικοποιίας.

Δε διατηρούνται κατάλοιπα από το διάζωμα. Διατηρούνται μόνο δέκα σειρές εδωλίων στην κεντρική κερκίδα από το κατώτερο τμήμα του κοίλου και τρεις κλίμακες ανάμεσα στις σωζόμενες κερκίδες. Επιπλέον, έξι σειρές εδωλίων διατηρούνται στην δεύτερη κερκίδα και τρεις στην πρώτη κερκίδα (Εικ. 54). Το κοίλον υπολογίζεται ότι διέθετε τέσσερις κλίμακες, πέντε κερκίδες και τουλάχιστον σαράντα σειρές εδωλίων. Η χωρητικότητά του υπολογίζεται σε 4.000 θεατές. Η ολοκλήρωση της κατασκευής του θεάτρου χρονολογείται τον 4ο-3ο αι. π.Χ.

Η προεδρία σχηματίζεται από συμπαγή καθίσματα, που έχουν ενιαίο ερεισίνωτο και ερεισίχειρα. Στο εμπρόσθιο τμήμα των καθισμάτων της προεδρίας διατηρείται τμήμα της αφιερωματικής επιγραφής:

ΕΠΙΓΕΝΕΟΣ ΑΓΩΝΟΘΕΤΗΣΑΣ ΔΙΟΝΥΣΩΙ.

Τα έδρανα της προεδρίας κατασκευάστηκαν από λευκό μάρμαρο με έξοδα του γιου του Επιγένους, ο οποίος ήταν αγωνοθέτης, δηλαδή υπεύθυνος αξιωματούχος για τους δραματικούς αγώνες προς τιμήν του Διονύσου. Τα εδώλια της δεύτερης σειράς είναι επιμελέστερης κατασκευής σε σύγκριση με τις ανώτερες σειρές. Τα καθίσματα αυτά αποτελούνται από μεγάλους ορθογώνιους δόμους από τοπικό γκρίζο ασβεστόλιθο. Το υποπόδιο ήταν ξεχωριστά κατασκευασμένο από την επιφάνεια, όπου καθόταν ο θεατής. Στην πρόσθια όψη η επιφάνεια του καθίσματος έχει ελαφρά κοιλότητα, ώστε να τοποθετούνται άνετα τα πόδια. Τα υπόλοιπα εδώλια είναι απλής κατασκευής, προφανώς για λόγους οικονομίας.

Η ορχήστρα, με διάμετρο 20,60μ. ήταν στρωμένη με χώμα. Στην ορχήστρα σώζονται δύο μαρμάρινοι θρόνοι πάνω σε συμφυή ορθογώνια πλίνθο για τους ανώτερους θρησκευτικούς λειτουργούς. Σήμερα, διατηρείται κατά χώραν και η πλίνθος ενός τρίτου θρόνου (Εικ. 56).

Σε άλλα θέατρα της περιόδου υπήρχαν και πέντε θρόνοι προεδρίας⁸⁷. Οι διαστάσεις των πλίνθων είναι: 0,80x1,03 μ. (νότιος θρόνος), 0,74x1,10 μ. (βόρειος θρόνος) και 1,03x0,70 μ. (θεμελίωση του ενδιάμεσου τρίτου θρόνου). Οι θρόνοι αντιγράφουν ξύλινα πρότυπα. Ορισμένες οπές στην επιφάνειά τους έχουν σχέση με ένθετες μεταλλικές διακοσμήσεις. Πλησίον των θρόνων, βρέθηκε μεγάλος κυλινδρικός βωμός, που εδράζεται σε λίθινη πλίνθο. Έχει ύψος 0,68 μ. και διάμετρο 0,57 μ., ενώ φέρει επιγραφή: ΟΜΟΝΟΙΑΣ.

Ο κύκλος της ορχήστρας διακοπτόταν από τα θεμέλια του οικοδομήματος της σκηνής (Εικ. 57). Το προσκήνιο, μπροστά από την ορχήστρα, ήταν στοά μήκους 13,35 μ. και πλάτους 3μ.

---

87 BLUM – PLASSART, 1914 a, 79.

Εικόνα 56.

περίπου. Υπολογίζεται ότι έντεκα μαρμάρινες βάσεις κίωνων βρίσκονταν στο στυλοβάτη και απείχαν μεταξύ τους 1,17μ. Ξύλινο λοгейό αποκαθίσταται πάνω σε ξύλινους κίονες με τετράγωνες βάσεις με μήκος έκαστης πλευράς 0,32μ.⁸⁸

Από το προσκηνίο διατηρείται ο στυλοβάτης, αποτελούμενος από ασβεστολιθικές πλάκες, ενώ μόνο μία διασώθηκε από τις μαρμάρινες βάσεις. Στο ύψος της θεμελίωσης αποκαλύφθηκε η σκηνή, που ήταν από ντόπιο γκρίζο ασβεστόλιθο και απαρτιζόταν από δύο ορθογώνιους χώρους, μήκους 13,25μ. (Εικ. 58). Ο ανατολικός χώρος έχει πλάτος 3,10 και ο δυτικός 4,20μ.

Οι αναλημματικοί τοίχοι της σκηνής σώζονται σε μικρό ύψος. Ο ανατολικός τοίχος του πρώτου χώρου σώζεται σε ύψος 2,74μ., ενώ ο δυτικός τοίχος σε ύψος 1,40μ. Ο αναλημματικός τοίχος της ορχήστρας ανέρχεται σε 21,80μ. και εκτείνεται προς τα νότια του οικοδομήματος της σκηνής.

Λόγω της ισχυρής κατωφέρειας του εδάφους, το θέατρο διέθετε ειδικό σύστημα αποστράγγισης των ομβρίων υδάτων. Στο νότιο τμήμα του κοίλου αποκαλύφθηκε κλιμακωτός λίθινος αγωγός, κτιστός από κατεργασμένες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους. Έχει μήκος 22,7μ. και πλάτος 1μ. (Εικ. 59). Με κατεύθυνση από Δύση προς Ανατολή, ξεκινά από το ανώτερο σημείο του κοίλου και καταλήγει χαμηλότερα, στο επίπεδο της ορχήστρας στην περιοχή της σκηνής (Εικ. 60). Το σύστημα περιελάμβανε μικρότερους λίθινους αγωγούς για τα νερά της βροχής. Ένας αγωγός, πλάτους 0,20μ., και μήκους 7μ., έχει κατεύθυνση παράλληλη προς το ανατολικό

88 BLUM – PLASSART, 1914 a, 80.

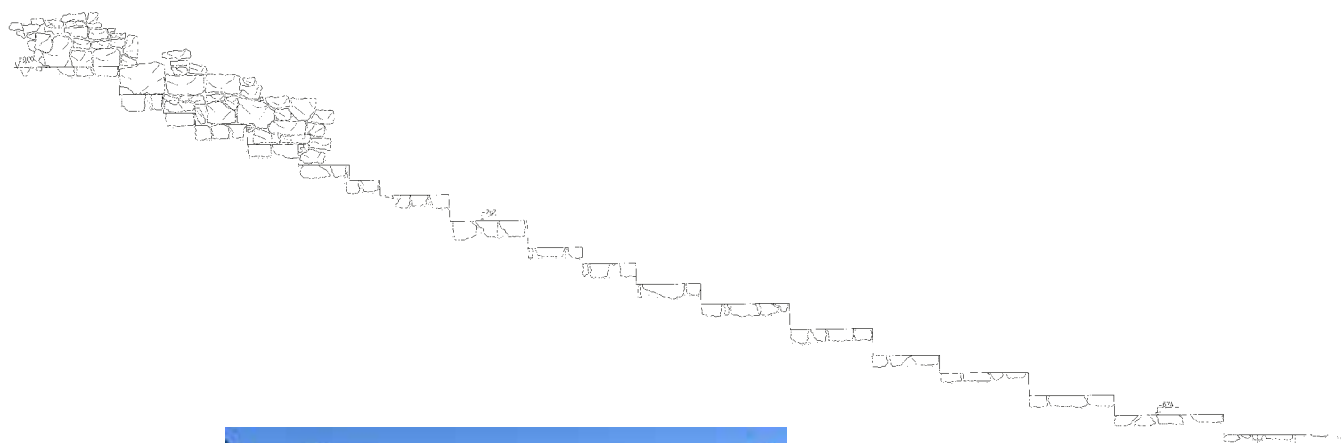
Εικόνα 57.

Εικόνα 58.

ανάλημμα. Κοντά στο βόρειο αναλημματικό τοίχο, υπάρχει μεγάλη υπόγεια δεξαμενή σκαμμένη στο φυσικό βράχο με διάμετρο στομίου 1,50-0,70 μ. Για λόγους ασφαλείας, στο πλαίσιο του έργου το 2011, κατασκευάστηκε σιδερένιο κυκλικό προστατευτικό κιγκλίδωμα, όπως και σε άλλα δύο αρχαία πηγάδια στην περιοχή της αρχαίας Αγοράς. (Εικ. 16, 26, 27).

Εικόνα 60.

Εικόνα 59.

Εικόνα 61.

III.4. Η ΑΓΟΡΑ

Η Αγορά της πόλης του Ορχομενού διαμορφώθηκε σε πλάτωμα της νότιας πλαγιάς του λόφου, σε ίση απόσταση περίπου από την κορυφή της ακρόπολης και το νότιο άκρο των τειχών. (Εικ. 43, 61). Στο σημείο αυτό, το έδαφος παρουσιάζει, κατά τόπους, ελαφρά κλίση και ορίζεται προς Βορράν από τη λεγόμενη Βόρεια Στοά, ανατολικά από το «Βουλευτήριο» και προς Νότον, σε μικρή σχετικά απόσταση από το ιερό της Αρτέμιδος, από αναλημματικό τοίχο, που χαρακτηρίζεται από μια ορθογώνια προεξοχή σε κάθε άκρο του. Η μέχρι στιγμής ανασκαφική έρευνα έχει αποκαλύψει λίθινη τράπεζα στο μέσο της Αγοράς (Εικ. 61, 70).

Στο κεντρικό τμήμα του χώρου της Αγοράς διατηρείται σήμερα σκαμμένη στο φυσικό βράχο μία από τις φρεατόσκημες δεξαμενές για τη συγκέντρωση των ομβρίων υδάτων. Μία δεύτερη απούσα υπογεία δεξαμενή βρίσκεται λίγο βορειότερα της Βόρειας Στοάς.

Ισχνές είναι οι ενδείξεις για κατοίκηση κατά την προϊστορική εποχή στην Αγορά, αλλά και στην Ακρόπολη. Ειδικότερα, χρειάζεται εδώ να σημειωθεί ότι πενιχρές είναι οι ενδείξεις για μυκηναϊκή παρουσία εντός της τειχισμένης Ακρόπολης των ιστορικών χρόνων, τόσο από τις παλαιότερες επιφανειακές έρευνες⁸⁹, όσο και από τις ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, το έτος 1913⁹⁰.

Οι πρόσφατες αρχαιολογικές εργασίες για την ανάδειξη του χώρου της Ακρόπολης, τα έτη 2011-2014, δεν έφεραν, επίσης, στο φως ευρήματα της μυκηναϊκής, υπομυκηναϊκής και γεωμετρικής εποχής, ενώ στα χρόνια της ρωμαϊκής κατάκτησης, η Ακρόπολη φαίνεται ότι εγκαταλείπεται, η ζωή μεταφέρεται κυρίως στους νότιους και ανατολικούς πρόποδες του λόφου, όπως επιβεβαιώνουν τα λιγοστά οικιστικά κατάλοιπα και οι πληροφορίες των γραπτών πηγών⁹¹.

Όσον αφορά την πρόσβαση στο χώρο της Αγοράς, σημείο εισόδου στην Αγορά από το Θέατρο θεωρείται το άνοιγμα που δημιουργείται μεταξύ της ΝΑ γωνίας της Βόρειας Στοάς και της αντίστοιχης ΒΔ του «Βουλευτηρίου»⁹², η οποία συμπίπτει στο σημείο αυτό με την πορεία της σύγχρονης διαδρομής των επισκεπτών (Εικ. 62). Μια δεύτερη είσοδος, μέσω της οποίας επιτυχανόταν η επικοινωνία με το ιερό της Αρτέμιδος, εικάζεται ότι υπήρχε στο ΝΑ άκρο του χώρου της Αγοράς.

Τέλος, πιθανόν μέσω μιας τρίτης οδού, που διερχόταν από τη δυτική πλευρά της Αγοράς, επιτυχανόταν η σύνδεσή της με τις δύο αναγνωρισμένες πύλες του τείχους, της Νοτιοανατολικής και της Βορειοδυτικής.

89 GAMS, 38, ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, 1994, 665 αρ. 323.

90 BLUM - PLASSART 1914 a, 71-88.

91 ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1991, 223 σημ. 2, 227 σημ. 1.

92 WINTER, 1987, 236.

Εικόνα 62.

Εικόνα 63.

III.5. Η ΒΟΡΕΙΑ ΣΤΟΑ

Το μεγαλύτερο σε μήκος οικοδόμημα του αρχαιολογικού χώρου είναι η Βόρεια Στοά, η οποία κυριαρχούσε περίβλεπτη στο χώρο και αποτελούσε το προς βορράν όριο της Αγοράς. Η στοά ήταν ανοιχτή μόνο στη νότια πλευρά, προς το επίπεδο δηλαδή της Αγοράς.

Πρόκειται για μια μεγάλη, διπλή, στοά με κατεύθυνση Δ/ΝΔ - Α/ΒΑ, που εκτείνεται γύρω στα 70 μ. από την ανατολή προς τη δύση και γύρω στα 11,40 μ. από βορρά προς νότο (Εικ. 63). Το μέγεθος της στοάς απαιτούσε την τεχνητή επέκταση του λόφου πάνω στην οποία θεμελιώθηκε.

Με τις νεότερες ανασκαφικές έρευνες των ετών 2011-2012, αποκαλύφθηκαν νέα, αδι-ατάρακτα στρώματα, κυρίως στη δυτική πλευρά της στοάς, μολονότι διατηρήθηκαν λιγότερα στοιχεία συγκριτικά με την κατάσταση, στην οποία βρέθηκε κατά την εποχή της ανασκαφής της Γαλλικής Σχολής⁹³. Ολόκληρο το κτήριο έχει τώρα απογυμνωθεί και από την ανωδομή του.

Από τα κομμάτια τριγλύφων που βρέθηκαν, φαίνεται πως στην πρόσοψη η στοά είχε δωρικούς κίονες. Τόσο για τους δωρικούς κίονες της πρόσοψης, όσο και για την εσωτερική ιωνική κιονοστοιχία, που δεν υπάρχουν πλέον στο χώρο, είχε χρησιμοποιηθεί λευκό μάρμαρο. Οι περισσότεροι από τους ασβεστολιθικούς ορθογώνιους λιθοπλίνθους των 21 ιωνικών βάσεων των κίωνων έχουν διαρπαγεί. Πριν από την έναρξη των νεότερων ανασκαφικών εργασιών ήταν ορατές και διασώζονταν από την εσωτερική κιονοστοιχία μόνο δύο από τις τετράγωνες

Εικόνα 64.

93 BLUM – PLASSART, 1914 a, 73-74.

Εικόνα 65.

βάσεις της υποθεμελίωσης των κιόνων.

Αποκαλύφθηκαν, ωστόσο, νέα τμήματα της υποθεμελίωσης της εσωτερικής ιωνικής κιονοστοιχίας, που είχε μετακίονια διαστήματα μήκους περίπου 3,12μ. Δεν υπάρχουν ίχνη από καταστήματα ή τοίχοι δωματίων στο εσωτερικό της στοάς. Ανατολικά της πλευράς του λεγόμενου «Βουλευτηρίου», εντοπίστηκε ιωνική μαρμάρινη βάση, η οποία στη συνέχεια, το 2014, τοποθετήθηκε στο μέσο της Βόρειας Στοάς, καθώς φαίνεται να προέρχεται πιθανότατα από την εσωτερική κιονοστοιχία της (Εικ. 64). Τα υπόλοιπα τμήματα του οικοδομήματος, κρίνοντας από τμήμα της θεμελίωσης της ανατολικής πλευράς, ήταν κατασκευασμένα από ασβεστόλιθο, σύμφωνα με το ακανόνιστο ορθογώνιο σύστημα οικοδόμησης.

Σε καλύτερη κατάσταση διασώζεται η ανατολική πλευρά της θεμελίωσης, ενώ από τις μακρές πλευρές μπορούμε να ακολουθήσουμε τη βόρεια για 50μ. περίπου και τη νότια για 10μ. (Εικ. 65). Όσον αφορά τη χρονολόγηση, η ανοικοδόμηση του κτίσματος πρέπει να έγινε στον 4ο αι. π.Χ., γεγονός που συμφωνεί με τη γενικότερη αντίληψη που επικρατεί για το θέμα⁹⁴.

Φαίνεται, λοιπόν, να χτίστηκε μαζί ή λίγο μετά από τα νέα τείχη της πόλης. Στις ανασκαφικές έρευνες των ετών 2011-12, στο δάπεδο της στοάς, βρέθηκαν χάλκινες κοπές πελοποννησιακών πόλεων των μέσων του 3ου αι. π.Χ.

Ειδικότερα, χάλκινα νομίσματα Τεγέας, Μαντίνειας και Σικυώνος. Στο στρώμα καταστροφής που αποκαλύφθηκε στις εργασίες ανάδειξης του έργου, μαζί με τις κεραμίδες, βρέθηκαν, επίσης, όστρακα αμφορέων (Εικ. 67) και κεραμική Δυτικής Κλιτύος (Εικ. 68-69). Μετά την καταστροφή του 3ου αι. π.Χ., το κτίριο αυτό δεν ανοικοδομήθηκε και δεν ξαναχρησιμοποιήθηκε.

94 COULTON, 1976, 77, 269 ΕΙΚ. 97.1. WINTER 1987, 237.

Εικόνα 66
(αριστερά).
Εικόνα 67
(δεξιά).

Εικόνα 68
(αριστερά).
Εικόνα 69
(δεξιά).

Εικόνα 70.

III.6. Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΣΤΟΑ - ΤΟ ΒΟΥΛΕΥΤΗΡΙΟ

Το κτίριο αυτό καταλαμβάνει την ανατολική πλευρά της Αγοράς. Το λεγόμενο «Βουλευτήριο» βρίσκεται σε πλάτωμα της Αγοράς, σε επίπεδο χαμηλότερο από αυτό της Βόρειας Στοάς και είναι χτισμένο κάθετα προς αυτήν. Πρόκειται για ένα επίμηκες ορθογώνιο κτίσμα, με κατεύθυνση Ν/ΝΑ – Β/ΒΔ.

Το στωικό οικοδόμημα έχει εσωτερικά μήκος 41μ. στον άξονα Ανατολής – Δύσης και πλάτος 8,20-40μ. στον άξονα Βορρά – Νότου (Εικ. 71).

Οι τοίχοι είναι πάχους 1,10μ. και κατασκευασμένοι από ασβεστόλιθο, κατά το ακανόνιστο πολυγωνικό σύστημα τοικοποιίας. Ο δυτικός τοίχος είναι πιο πλατύς, καθώς φαίνεται ότι λειτουργούσε ως ανάλημμα στο υψηλότερο πλάτωμα της Αγοράς. Ο βόρειος και νότιος τοίχος είναι θεμελιωμένοι χαμηλότερα, ενώ ο ανατολικός τοίχος είναι περισσότερο κατεστραμμένος, λόγω των νερών της βροχής.

Η κύρια είσοδος στο κτίριο βρίσκεται στη δυτική πλευρά, σε απόσταση 3,20μ. από το νότιο άκρο του τοίχου. Το λίθινο κατώφλι έχει πλάτος 2,20 μ. και επικοινωνούσε με το ανώτερο επίπεδο της Αγοράς (Εικ. 72). Εσωτερικά κατά μήκος του μεγάλου άξονα του κτίσματος η κιονοστοιχία αποτελείται από δώδεκα αράβδωτους ασβεστολιθικούς κίονες. Η διάμετρος ήταν 0,56μ. και 2,60-8μ. το μετακίονιο διάστημα. Το κατώτερο τμήμα των περισσότερων βάσεων διατηρούνται κατά χώραν. Από την εσωτερική κιονοστοιχία διατηρούνται οι κατώτεροι σπόνδυ-

Εικόνα 71.

λοι από τουλάχιστον έξι κίονες, δεν είναι σίγουρο όμως, αν αυτή η θέση είναι και η αρχική. Το κτίριο θα φωτιζόταν με μια σειρά από παράθυρα, που ανοίγονταν κατά μήκος του ανατολικού τοίχου και θα είχαν ανεμπόδιστη θέα στον κάμπο της Κανδήλας. Η οροφή ήταν στεγασμένη με πήλινα κεραμίδια. Έχουν βρεθεί πήλινα ανθεμωτά ακρωτήρια που διακοσμούνται και στις δύο πλευρές⁹⁵. Στις έρευνές μας βρέθηκε μέρος αδιατάρακτου στρώματος καταστροφής με τις κεραμίδες, κυρίως στη ΒΔ γωνία του (Εικ. 73).

Σε επίπεδο θεμελίωσης, το κτίριο διατηρείται σε καλή σχετικά κατάσταση, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην υψομετρική διαφορά μεταξύ ανατολικής και δυτικής πλευράς. Συγκεκριμένα, ο δυτικός τοίχος διατηρείται σε μέσο ύψος 1,20μ., ενώ φτάνει τα 2,50μ. περίπου στη βορειοδυτική γωνία του κτίσματος (Εικ. 75).

Αντίθετα, ο ανατολικός και ο νότιος τοίχος σώζονται σε μέγιστο ύψος πέντε δόμων, που όμως, ουσιαστικά, φτάνει μόνο μέχρι το επίπεδο του σωζόμενου δαπέδου του κτιρίου .

Η ταύτιση του κτιρίου παραμένει προβληματική. Οι ανασκαφείς, αλλά και παλαιότεροι ερευνητές ταύτισαν το κτίριο αυτό με το βουλευτήριο της πόλης⁹⁶. Στο συμπέρασμα αυτό οδήγησε κυρίως η ανεύρεση, σε δύο σημεία κοντά στον δυτικό τοίχο εντός του κτιρίου, μίας σειράς από χάλκινα ελάσματα με προξενικά ψηφίσματα, που ανήκουν κυρίως στον 3^ο αι. π.Χ. (Εικ. 76). Βρέθηκαν σε αποσπασματική κατάσταση δώδεκα τουλάχιστον, σε ένα στρώμα 10-12 εκατοστών πάνω από το δάπεδο της στοάς.

Πιθανότατα, πρέπει να φυλάσσονταν σε ράφια ή να ήταν αναρτημένα από τις οπές στους τοίχους της στοάς για να είναι ορατά. Πρόκειται για αποφάσεις της πόλης του Ορχομενού και της Βουλής, που στην αρκαδική διάλεκτο λεγόταν «Βουλά» ή «Αλιαία»⁹⁷. Υστερα από την καταστροφή του κτιρίου, πιθανότατα στην εποχή των Κλεομενικών πολέμων, η στοά φαίνεται ότι δεν επανοικοδομήθηκε.

Η ταύτιση του κτιρίου με βουλευτήριο, δικαιολογημένα, έχει αμφισβητηθεί, καθώς θεωρήθηκε ότι πρόκειται για διώροφη ή ισόγεια στοά εμπορικού χαρακτήρα, που ήταν προσβάσιμη κυρίως από το επίπεδο της Αγοράς (Εικ. 74). Το στενόμακρο κτίριο, κατά μία άποψη, θεωρήθηκε ακατάλληλο μέρος για δημόσιες συγκεντρώσεις⁹⁸, μολονότι κτίρια παρόμοιας κάτοψης έχουν ταυτιστεί και με βουλευτήρια. Ανάλογα ψηφίσματα και νόμοι συχνά φυλάσσονταν ή εκτίθενταν σε τέτοια κτίρια, που λειτουργούσαν ως αρχεία της πόλης (Εικ. 77).

Η οικοδόμηση της Ανατολικής Στοάς δεν είναι σίγουρο ότι ανήκει σε μία ενιαία φάση. Η νεότερη φάση του κτιρίου μπορεί να τοποθετηθεί μεταξύ του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. και της πρώτης δεκαετίας του 3ου αι. π.Χ.

Οι πρώτοι ανασκαφείς θεωρούν ότι το κτίριο ανοικοδομήθηκε τον πρώιμο 5^ο αι. π.Χ. Η χρονολόγηση αυτή βασίστηκε, αφενός σε πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη, που έχουν σήμερα χαθεί,

95 BLUM – PLASSART, 1914 a, 74. VAN BUREN 1926, 56, 163.

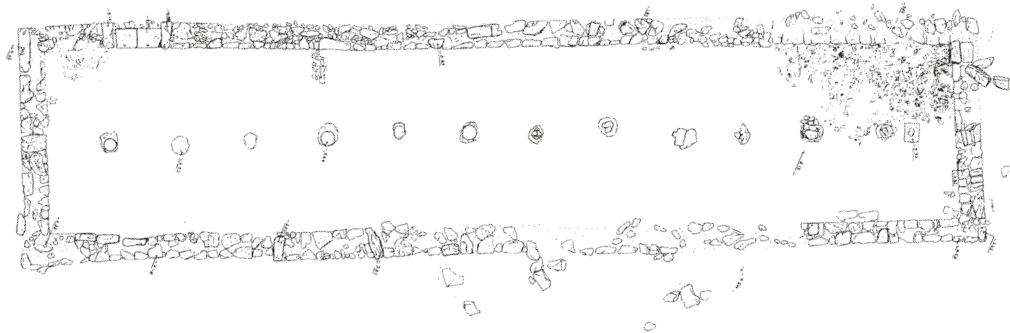
96 BLUM – PLASSART, 1914 a, 73-74, MCDONALD 1943, 236-238, πίν. Χ. COULTON, 1976, 6 σημ. 1, 269 εικ. 97.2.

97 MEYER, 1939, 902.

98 WINTER, 1987, 237-239.

Εικόνα 72.

Εικόνα 73.

Εικόνα 74.

Εικόνα 75.

και αφετέρου στο διαφορετικό σύστημα τοικοδομίας στη βορειοδυτική γωνία του κτίσματος.

Ως χώρος για τις συγκεντρώσεις των πολιτικών οργάνων της πόλης (δήμος ή βουλή) πρέπει να χρησίμευε το μεγάλο τετράπλευρο οικοδόμημα που αποκαλύφθηκε κατά τους ανασκαφικούς καθαρισμούς των ετών 2011-2014 σε τεχνητό πλάτωμα νοτιοανατολικά της Ανατολικής Στοάς και ανατολικά του ιερού της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος (Εικ. 78). Η δυτική πλευρά του οικοδομήματος έχει μήκος 24,45μ., η ανατολική 25,60, ενώ η βόρεια και η νότια πλευρά 18,71 μ.και 18,34 αντίστοιχα. Η μεγάλη τετράπλευρη αίθουσα του οικοδομήματος, του οποίου οι στενές πλευρές ήταν προσανατολισμένες αυστηρά στον άξονα Βορρά – Νότο, πρέπει να ήταν υπόστυλη. Στα χάλκινα προξενικά ψηφίσματα της ελληνιστικής εποχής γίνεται λόγος για τον επίσημο αξιωματούχο της Βουλής ή της «Αλιαίας». Ειδικότερα στα εν λόγω ψηφίσματα αναφέρεται στην αρκαδική διάλεκτο ο επικεφαλής της βουλής των Ορχομενίων ως «Προστάτας άλιαίας», ή «Προστάτας βουλᾶς». Αξίζει να αναφερθεί ότι μας έχουν διασωθεί ονόματα Ορχομενίων που κατείχαν αυτό το αξίωμα, όπως ο Καλλείδας ή ο Θρασωνίδας, οι οποίοι πρέπει να είχαν την έδρα τους στο βουλευτήριο, δηλαδή στην «Αλιαία» των Ορχομενίων.

Εικόνα 76.

Εικόνα 77.

Εικόνα 78.

Εικόνα 79.

III. 7. Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΜΕΣΟΠΟΛΙΤΙΔΟΣ

Ένα από τα μνημεία που αποκαλύφθηκε μερικώς το 1913, με τις ανασκαφές της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, ήταν ο ναός της Αρτέμιδος. Βρίσκεται νοτιότερα και χαμηλότερα του πλατώματος της Αγοράς, στο πλέον ομαλό σημείο. Το άνδρη του ιερού συγκρατείται στη νότια πλευρά του από ισχυρό αναλημματικό τοίχο (Εικ. 79). Το ιερό κατέχει το δυτικό τμήμα του πλατώματος. Ο ναός είναι προσανατολισμένος προς την ανατολή με μικρή απόκλιση προς το βορρά.

Εικόνα 80.

Η θεμελίωσή του έχει μήκος 19,80μ. και πλάτος 6,45μ. (60 x 20 πόδια). Ο ναός είναι ιδιαίτερα επιμήκης. Αποτελείται από σηκό και βαθύ πρόναο, ενώ δε διέθετε περίσταση. Ο σηκός έχει μήκος 11,45 μ. (35 πόδια) και ο πρόναος υπολογίζεται ότι είχε μήκος 4,21 μ. περίπου, καθώς η πρόσοψη του ναού αποκαθίσταται με κιονοστοιχία αποτελούμενη από τέσσερις κίονες. Δύο κίονες συμπληρώνονται στην προέκταση των παραστάδων στον πρόναο⁹⁹.

Ο αρχιτέκτονας δημιούργησε ένα δρομικό κτίριο με μεγάλο, σχετικά, μήκος¹⁰⁰. Το πλάτος του ναού δεν ήταν πολύ μεγάλο, ώστε να χρειάζεται εσωτερικά στηρίγματα. Ωστόσο, εντός του σηκού βρέθηκαν συμμετρικά τοποθετημένες τέσσερις ορθογώνιες λιθόπλινθοι (με μήκος

⁹⁹ BLUM – PLASSART, 1914 a, 75-76.

¹⁰⁰ WINTER, 2005, 487

πλευράς 0,40μ.). Φαίνεται ότι ήταν τοποθετημένες σε απόσταση 0,55μ. από τον τοίχο των μακρών πλευρών του σπηκού και είχαν σε γενικές γραμμές σταθερή απόσταση μεταξύ τους. Οι τρεις από αυτές βρέθηκαν κατά χώραν (*in situ*) στην ανασκαφή κατά μήκος του νότιου τοίχου, ενώ η τέταρτη στην ΒΔ γωνία του σπηκού.

Η λειτουργία τους δε διασαφηνίστηκε από τους πρώτους ανασκαφείς¹⁰¹. Προφανώς, αποτελούσαν βάσεις ξύλινων πεσσών, που, με τη σειρά τους, έπαιζαν το ρόλο εσωτερικών υποστυλωμάτων της οροφής. Στο εσωτερικό του σπηκού, οι λίθινες βάσεις, μολονότι είχαν μετακινηθεί σε σχέση με την πρώτη ανασκαφή, στη διάρκεια των τελευταίων εκατό ετών, ξανατοποθετήθηκαν στην αρχική τους θέση (Εικ. 80-81).

Για τη θεμελίωση του ναού χρησιμοποιήθηκε ασβεστόλιθος, ενώ ωμόπλινθοι στην ανωδομή. Το κατώτερο τμήμα των τοίχων ήταν πάχους 0,85μ. και κατασκευασμένο σύμφωνα με το ακανόνιστο πολυγωνικό σύστημα δόμησης. Οι εξωτερικές επιφάνειες ήταν επιχρισμένες με λευκό παχύ στρώμα κονιάματος, που αποτελούσε μίμηση του ισόδομου συστήματος τοικοποιίας.

Οι ανασκαφείς αναφέρουν επίχρισμα στην εξωτερική επιφάνεια των τοίχων του ναού. Ένα τμήμα εντοπίστηκε άθικτο στις νεότερες ανασκαφικές έρευνες, στο μη ανεσκαμμένο πίσω μέρος του ναού. Κονίαμα που αποτελούσε μίμηση ορθομαρμάρωσης βρέθηκε, το 2011, σε όλο το μήκος του εξωτερικού μετώπου του οπίσθιου τοίχου του ναού. Το κονίαμα αυτό που, έδινε στο κτίριο την εντύπωση μαρμαρίνου οικοδομήματος, βρέθηκε σε μήκος 6μ. και σε ύψος έως 0,17μ.-0,20μ., ενώ πρέπει να συνεχιζόταν κατά μήκος και των δύο μακρών πλευρών του. Σήμερα, διατηρείται σε κατάχωση.

Το 2011, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική διερεύνηση για την ύπαρξη παλαιότερης οικοδομικής φάσης του ναού. Δύο ανασκαφικές τομές, διαστάσεων 2x2μ., έγιναν στη νοτιοδυτική γωνία του πρόναου, αλλά και του σπηκού, χωρίς όμως να εντοπιστούν παλαιότερα οικοδομικά κατάλοιπα. Οι τομές, καθώς έφθασαν στο βάθος της θεμελίωσης, αποκάλυψαν ότι η τοικοποιία του μνημείου εδράζεται πάνω στον λαξευμένο βράχο

Σε μικρή απόσταση από το ναό, αποκαλύφθηκε, το 1913, ένας αποθέτης – βόθρος. Σε βάθος περίπου 1μ. από το επίπεδο του στυλοβάτη, βρέθηκαν αρκετά μελαμβαφή όστρακα από αμφορείς και σκύφους με απλή διακόσμηση. Επίσης, βρέθηκαν διάφορα μεταλλικά αντικείμενα, όπως δαχτυλίδια, πόρπες, περόνες αλλά και νομίσματα, από τα οποία μερικά είναι των πόλεων Ορχομενού και Σικυώνος¹⁰². Από τα ευρήματα του αποθέτη ξεχωρίζει ένα χάλκινο γοργόνειο, το οποίο είναι κατασκευασμένο από ένα λεπτό, χάλκινο έλασμα¹⁰³ (Εικ. 7).

Από τα κινητά ευρήματα των ανασκαφών της Γαλλικής Σχολής, που βρέθηκαν εντός του ναού, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα μεγάλο πήλινο ειδώλιο Αρτέμιδος, που βρέθηκε στο σπηκό (Εικ. 82). Το ύψος του ειδωλίου ήταν 0,15 μ. από το λαιμό μέχρι το γόνατο. Βρέθηκαν τρία συνανήκοντα θραύσματα. Η θεά φορούσε κυνηγετικές μπότες. πιθανότατα στο αριστερό

101 BLUM – PLASSART, 1914 a, 75.

102 BLUM – PLASSART, 1914 a, 78.

103 EAM αρ. X 14619. BLUM – PLASSART, 1914 a, 77-78.

Εικόνα 81.

της χέρι κρατούσε τόξο.

Προφανώς, η θεά λατρευόταν με την ιδιότητά της ως κυνηγού ¹⁰⁴. Από το σπήκ προέρχεται και μία χάλκινη λαβή κατόπτρου σε σχήμα κόρης χρονολογούμενη στον 5ο αι. π.Χ. (Εικ. 83) ¹⁰⁵ και μία χάλκινη λεοντοκεφαλή ¹⁰⁶. Βρέθηκαν, επίσης, χάλκινες αιχμές βελών, που ενδεχομένως να ήταν αναθήματα κυνηγών. Αιχμές βελών έχουν βρεθεί και σε άλλους χώρους της Ακρόπολης ¹⁰⁷ και προέρχονται από στρώματα καταστροφής, κυρίως του 3ου αι. π.Χ., σχετιζόμενα με τις πολιορκίες της ελληνιστικής εποχής (Εικ. 84).

Μεταξύ των χάλκινων αντικειμένων που μεταφέρθηκαν μετά την ανασκαφή της Γαλλικής Σχολής στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, υπήρχαν και άλλα χάλκινα αντικείμενα, όπως ελασμάτινα δισκάρια (X 14621/1-5) (Εικ. 85), χάλκινο χείλος αγγείου (X 19041), χάλκινες λαβές κυλίκων (X 19042 α-β) (Εικ. 86), χάλκινη λαβή λέβητα (X 19043) (Εικ. 87), χάλκινες συνάφειες λαβής κάδου (X 19044, X 19046), χάλκινο επίθημα σκεύους (X 19045), χάλκινες απολήξεις λαβών (X 19047 α-β), τμήματα χάλκινων περονών (X 19048, X 19049, X 19050, X 19051 α-γ) (Εικ. 88), τμήματα από χάλκινα πλακίδια πορπών με παραστάσεις (X 19052 α-δ), χάλκινα ενώτια (19053 α-β), χάλκινες εφηλίδες (X 19054, X 19055, X 19056 α-γ), χάλκινα αναθηματικά ασπίδια (X 19057 α-β), τμήματα χάλκινων ελασμάτων φύλλων (X 19058 α-ε), τμήματα χάλκινων ελασμάτων (X 19059 α-β, X 19060α-ζ, X 19065 α-γ, X 19069, X 19071), και ελασμάτων ταινιών (X 19061α-β, 19062 α-στ, 19063 α-δ, X

¹⁰⁴ BLUM – PLASSART, 1914 a, 76-77, εικ.3

¹⁰⁵ EAM. αρ. X 14618:Υψ. 0,1μ. BLUM – PLASSART, 1914 a, 77.

¹⁰⁶ EAM. αρ. X 14617. BLUM – PLASSART, 1914 a, 77.

¹⁰⁷ EAM. αρ. X 14620/1,2, X 19073. BLUM – PLASSART, 1914 a, 75.

1 9064 α-ζ, X 1 9066 α-ε), χάλκινα στελέχη (X 1 9075α-γ), τμήματα χάλκινων ελασμάτων με έκτυπα γράμματα και χαράγματα (X 1 9067, X 1 9068 α-ζ), χάλκινο ελασμάτινο φύλλο και άνθος (X 1 9070 α-β), χάλκινος κώδων (X 1 9072) και σιδερένιος ήλος (X 1 9074).

Οι Γάλλοι ανασκαφείς δε χρονολόγησαν το ναό¹⁰⁸. Ωστόσο, η νεότερη έρευνα χρονολογεί το ιερό στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., ενώ, όπως αναφέρθηκε, δεν εντοπίστηκε ένδειξη για την ύπαρξη ενός παλαιότερου λατρευτικού οικοδομήματος στον ίδιο χώρο. Με βάση το κείμενο του Πausανία, το ιερό της Αρτέμιδος δε λειτουργούσε κατά τον 2ο αι. μ.Χ. Μπροστά από το ναό διατηρείται μικρός αριθμός λίθινων βάσεων, όπου στήνονταν τα ψηφίσματα.

Αξιόλογη ήταν και η συσχέτιση τμήματος μαρμάρινης απελευθερωτικής επιγραφής του 2ου αι. π.Χ. από τον Ορχομενό, που θεωρήθηκε ότι αφενός διέσωζε το όνομα της Αρτέμιδος και αφετέρου είχε στηθεί στο βωμό της¹⁰⁹. Το προσωνόμιο «Μεσοπολίτις» για την Αρτέμιδα μαρ-

Εικόνα 82.

τυρείται σε ένα προξενικό ψήφισμα, που βρέθηκε εντός της Ανατολικής Στοάς, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο». Πρόκειται για χάλκινο έλασμα για τον πρόξενο Νεοκλή από την Πελλάνα του 3ου αι. π.Χ., όπου αναγράφεται το επίθετο της λατρευόμενης θεάς: Ἀρτέμιδος Μεσοπολίτιος ἱερόν¹¹⁰.

Προφανώς είναι το ιερό της Αρτέμιδος, στο οποίο αναφέρεται ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (19.63,5) όταν περιγράφει τα δραματικά γεγονότα του 315 π.Χ. στον Ορχομενό. Εκεί θανατώθηκαν οι υποστηρικτές του Πολυπέρχοντα, που προσέφυγαν εκεί ικέτες για να σωθούν, αφού αυτό το ιερό της Αρτέμιδος βρίσκεται μέσα στην πόλη. Άλλα δύο ιερά της θεάς μαρτυρούνται από τις αρχαίες πηγές ότι βρίσκονταν στην επικράτεια του Ορχομενού. Στο α' ορχομένιο πεδίο βρισκόταν το ιερό της Αρτέμιδος Κεδρεάτιδος και της Αρτέμιδος Υμνίας, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι η Ἄρτεμις απεικονίζεται και σε διάφορα νομίσματα της πόλης του Ορχομενού.

108 Για χρονολόγηση όχι πριν από τον 4ο αιώνα π.Χ. βλ. VOYATZIS, 1990, 33.

109 IG V(2) 345. BLUM – PLASSART, 1914 a, 79. PLASSART, 1915, 115-116.

110 BLUM – PLASSART, 1914 b, 464-466, στίχ. 13-15.

Εικόνα 83.

Εικόνα 84.

Εικόνα 86.

Εικόνα 85.

Εικόνα 87.

Εικόνα 88.

III.8. Ο ΒΩΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

Λίγο ανατολικότερα από το ναό, σε μικρή απόσταση, βρίσκεται ο βωμός με κατεύθυνση Ν/ΝΑ-Β/ΒΔ. Τα δύο μνημεία δε βρίσκονται σε αξονική σχέση μεταξύ τους (Εικ. 80, 91). Ενδεχομένως, αυτό να οφείλεται στο ότι πίσω από το βωμό και σε μικρή απόσταση βρισκόταν υψηλός αναλημματικός τοίχος, που στήριζε το άνδρηρο του ιερού (Εικ. 89). Η διαφορά στον τρόπο κατασκευής των επιμέρους τμημάτων του αναλήμματος (κατά το πολυγωνικό και ορθογώνιο σύστημα οικοδόμησης), οδηγεί ίσως στο συμπέρασμα ότι η χρονολόγησή του δεν είναι ενιαία.

Ο βωμός, προφανώς, ακολούθησε την κατασκευή του αναλημματικού τοίχου, με τον οποίο βρίσκεται σε θέση σχεδόν παράλληλη. Ο βωμός έχει θεμελιωθεί στην άκρη του ανδρήρου, πάνω σε ένα βραχώδες υπόστρωμα από ασβεστόλιθο. Πρόκειται για μία ορθογώνια και μακρόστενη κατασκευή 17,30μ. μήκους και 3,54μ. πλάτους. Έχουν χρησιμοποιηθεί ακανόνιστες πλάκες από ασβεστόλιθο σε μέγιστο ύψος δύο δόμων, ενώ θα πρέπει να υπήρχαν μαρμάρινοι ορθοστάτες.

Το εσωτερικό του βωμού αποτελείται από λίθους ακανόνιστου μεγέθους. Στο βωμό της Αρτέμιδος, το έτος 2011, πραγματοποιήθηκε ανασκαφικός καθαρισμός περιμετρικά του μνημείου σε πλάτος από 0,50μ. έως 1,40μ. και σε συνολικό βάθος 0,50μ. Επίσης, έγινε ανασκαφική τομή στο μέσον περίπου του εσωτερικού του μνημείου, για τον εντοπισμό παλαιότερης χρονολογικά φάσης, χωρίς κάποιο αποτέλεσμα. Εντοπίστηκε σειρά λίθων σε επαφή με το εσωτερικό μέτωπο της ανατολικής μακράς πλευράς.

Εικόνα 89.

Εικόνα 90.

Μερικές από τις αριθμημένες λιθοπλίνθους της υποθεμελίωσης του βωμού αποκαλύφθηκαν στη βορειοδυτική γωνία του βωμού. Επρόκειτο για τα λεγόμενα σήματα, δηλαδή τα, χαραγμένα πάνω στους λίθους, γράμματα, που αποτελούσαν οδηγό για την οικοδόμηση των υπερκείμενων δόμων.

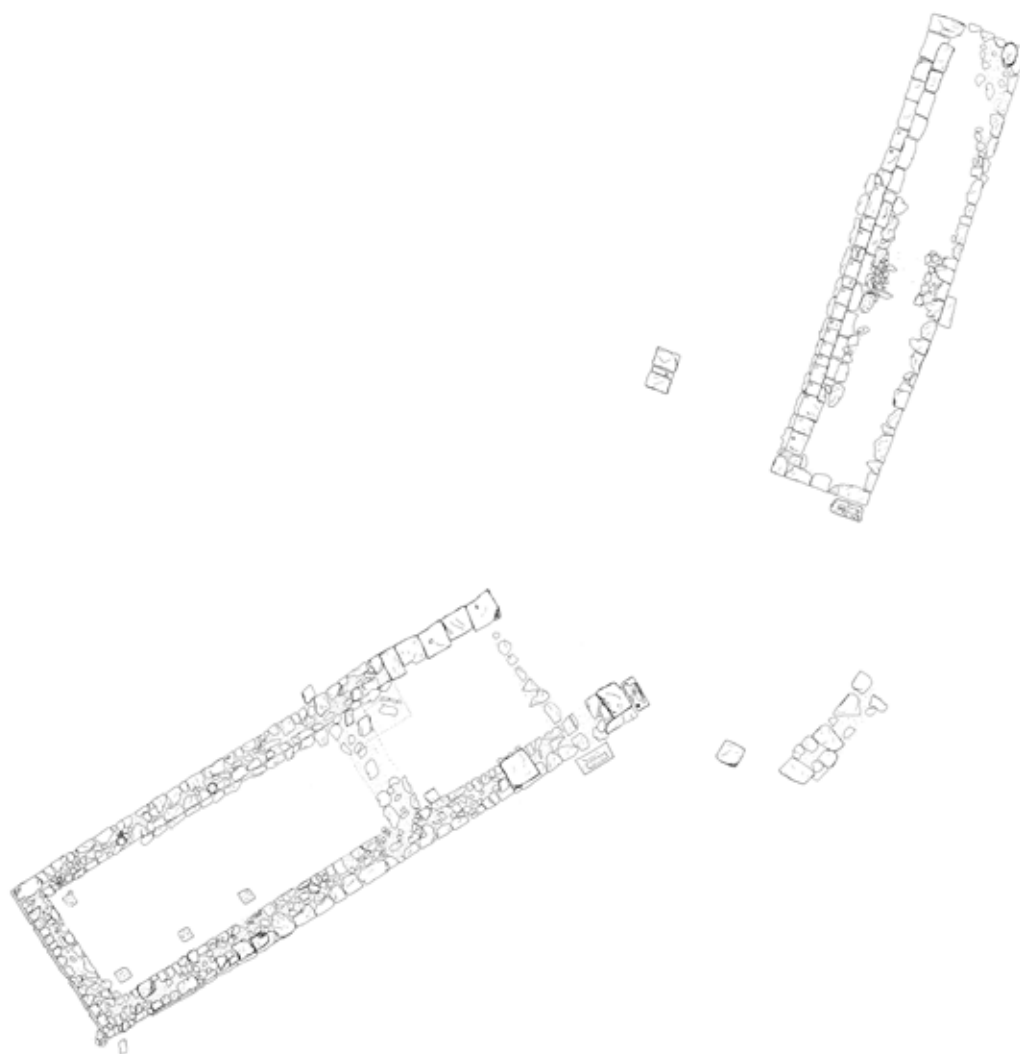
Οι νεότερες έρευνες, των ετών 2011-2012, αποκάλυψαν όλα τα σωζόμενα γράμματα αρίθμησης για τη συναρμολόγηση των λίθων στην υποθεμελίωση του μνημείου (Εικ. 91). Κατά τη διάρκεια του ανασκαφικού καθαρισμού της κρηπίδας του βωμού, στη βόρεια μακρά πλευρά αποκαλύφθηκαν εγχάρακτα τεκτονικά σήματα στην ανώτερη και, κατώτερη σειρά λίθων. Τεκτονικά σήματα από το γράμμα Δ έως το Ρ φέρει η ανώτερη σωζόμενη βαθμίδα της θεμελίωσης. Στις δύο σειρές των πλακών του βωμού διασώζεται αρίθμηση με όλα σχεδόν τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου (Εικ. 93). Με βάση τη μορφή των γραμμάτων, ο βωμός χρονολογείται τον 4ο-3ο αιώνα π.Χ.¹¹¹

Εικόνα 91.

111 BLUM – PLASSART, 1914 a, 78.

Εικόνα 92.

Α Β Γ Γ Δ Ε Ξ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π ρ σ τ υ

Εικόνα 93.

ΜΕΡΟΣ IV

Νομισματικά και επιγραφικά δεδομένα

IV.1. ΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Από τις έρευνες των ετών 2011-2014, τα ανασκαφικά νομίσματα στον Ορχομενό είναι, ως επί το πλείστον, χάλκινα και λιγοστά είναι τα ασημένια. Περισσότερα από εκατό (100) βρέθηκαν στις ανασκαφικές έρευνες και τις εργασίες ανάδειξης του χώρου της Ακρόπολης του Ορχομενού, κατά την τελευταία τετραετία, τα οποία μεταφέρθηκαν φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης¹¹².

Στις έρευνες της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, το 1913, βρέθηκαν στον Ορχομενό ενενήντα πέντε (95) νομίσματα, τα οποία μεταφέρθηκαν στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών¹¹³. Εκτός των αυτόνομων κοπών της πόλης του Ορχομενού (Εικ. 94), αποκαλύφθηκαν νομίσματα του Αρκαδικού Κοινού και των γειτονικών αρκαδικών πόλεων, όπως Τεγέας (Εικ. 95), Μαντίνειας, Φενεού (Εικ. 96), Καφιών (Εικ. 97), Κλείτορος, Εύας, Φιγάλειας, αλλά και άλλων μεγάλων πόλεων της Πελοποννήσου, όπως Φλιούντος (Εικ. 98), Κορίνθου (Εικ. 99), Σικυώνος (Εικ. 100), Άργους (Εικ. 101) και Ήλιδος.

Επιπρόσθετα, υπάρχουν σποραδικές νομισματικές μαρτυρίες για τις εμπορικές επαφές της πόλης με τα υπόλοιπα κέντρα του ελλαδικού χώρου, κατά την ύστερη κλασική και ελληνιστική περίοδο, όπως της Λακωνίας, της Αίγινας, των Μεγάρων, των Θηβών, της Εύβοιας, των Οπουντίων Λοκρών και της Λάρισας. Επίσης, μεμονωμένα παραδείγματα και από ορισμένες κοπές, όπως των Μακεδόνων Κασσάνδρου και Δημητρίου Πολιορκητή, Πύρρου της Ηπείρου και Πτολεμαίου Γ' της Αιγύπτου, μας αποκαλύπτουν ενδιαφέροντα στοιχεία για την κυκλοφορία των νομισμάτων στην Πελοπόννησο, καθώς και για τις εμπορικές σχέσεις του Ορχομενού, τις ανταλλαγές και συμμαχίες του με άλλες πόλεις της εποχής.

Τα νομίσματα των αρχαιολογικών ερευνών στον Ορχομενό, στο σύνολό τους, καλύπτουν μια μεγάλη χρονική περίοδο, κυρίως από τον 4^ο αι. π.Χ. έως τον 14^ο αι. μ.Χ. Από την περίοδο της ρωμαϊοκρατίας και ύστερα, οι νομισματικές μαρτυρίες πληθαίνουν από την κάτω πόλη στους πρόποδες του λόφου του Ορχομενού.

Έχουν βρεθεί διάφορα ρωμαϊκά και βυζαντινά νομίσματα, που ανήκουν στον 6^ο και από τον 10^ο ως τον 14^ο αιώνα, όπως των αυτοκρατόρων Γαλλικού, Ιουστινιανού Α' (547/8), Ιουστίνου Β' (569/70, 571/2, 576/7), Κωνσταντίνου Α', Κωνσταντίου Β', Κωνσταντίνου Η' Πορφυρογέννητου, Ιωάννη Α' Τσιμισκή, Θεοδώρας, Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη, Αλέξιου Α' Κομνηνού και Μανουήλ Α' Κομνηνού¹¹⁴.

Επίσης, βρέθηκαν φραγκικά νομίσματα, που ανήκουν στην εποχή του Φιλίππου Α' της Σα-

112 Εύφημη μνεία χρειάζεται να γίνει στον εργατοτεχνίτη από τον Παλαιόπυργο κ. Γ. Κουτσουράκη, ο οποίος εντόπισε τα περισσότερα νομίσματα κατά τις εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Ορχομενού, τόσο στην ανασκαφή όσο και σε περισυλλογές.

113 PLASSART, 1915, 117-122.

114 ΚΟΝΤΗ, 1985, 114.

Εικόνα 94.

Εικόνα 95.

Εικόνα 96.

Εικόνα 97.

Εικόνα 98.

Εικόνα 99.

Εικόνα 100.

Εικόνα 101.

βοΐας, πρίγκιπα της Αχαΐας (1301-1307). Υπάρχουν ακόμη και βενετικά, όπως του δόγη της Βενετίας Antonio Venerio (1382-1400), που αποτελούν απτές μαρτυρίες για την κατοίκηση του χώρου, κατά την εποχή της Ενετοκρατίας έως το τέλος του 14^{ου} αι.¹¹⁵

---

115 MEYER, 1939, 901.

IV.2. ΣΥΝΟΨΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ ΤΟΥ ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ

Οι ανασκαφές των τελευταίων ετών πλούτισαν τις γνώσεις μας για τις αυτόνομες κοπές που εξέδωσαν οι Ορχομένιοι, οι οποίοι προχώρησαν στην έκδοση δικού τους νομίσματος, στο δεύτερο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. Η σχετικά περιορισμένης κυκλοφορίας έκδοση νομισμάτων, που ξεκινά μετά το 370 ή το 362 π.Χ., περιλαμβάνει κυρίως χάλκινες κοπές, με παραστάσεις προερχόμενες από τους τοπικούς τους μύθους¹¹⁶.

Οι δύο παλαιότερες ομάδες χρονολογούνται γύρω στο 360-340 π.Χ. Η μία από τις παλαιότερες ομάδες νομισμάτων, των ετών 360-340 π.Χ., φέρει στον εμπροσθότυπο την Αρτέμιδα, που γονατίζει προς τα δεξιά, κρατώντας τόξο στο αριστερό της χέρι και συνοδεύεται από κυ-

Εικόνα 102.

Εικόνα 103.

Εικόνα 104.

116 BCD Peloponnesos, 374-377.

Εικόνα 105.

Εικόνα 106.

Εικόνα 107.

Εικόνα 108.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

νηγετικό σκύλο, ενώ στον οπισθότυπο την Καλλιστώ, καθιστή σε βράχο προς τα αριστερά. Η Καλλιστώ απεικονίζεται πληγωμένη από βέλος στο στήθος να γέρνει προς τα πίσω, ενώ δίπλα της, στο έδαφος, βρίσκεται ο νεογέννητος Αρκάς. Στο πεδίο της παράστασης αναγράφεται το όνομα της πόλης Ε[ΡΧΟΜΕΝΙΩ]Ν (Εικ. 102).

Οι επόμενες ομάδες νομισμάτων ανήκουν στα έτη μεταξύ 340-300 π.Χ. Η πρώτη ομάδα φέρει στον εμπροσθότυπο ανδρική γενειοφόρο κεφαλή με κράνος προς τα δεξιά (ταυτίζεται συνήθως, ως ο επώνυμος ήρωας Ορχομενός ή ο Αρκάς) και στον οπισθότυπο την Άρτεμη να στοχεύει με το τόξο της (Εικ. 103). Η δεύτερη ομάδα νομισμάτων φέρει στον οπισθότυπο την Άρτεμη με τόξο και στον εμπροσθότυπο την κρανοφόρο κεφαλή της Αθηνάς (Εικ. 104, 106). Η τρίτη ομάδα δίχαλκων, που χρονολογείται τα ίδια χρόνια (340-300 π.Χ.), φέρει στον εμπροσθότυπο την κεφαλή της Καλλιστούς και στον οπισθότυπο την παράσταση ενός αγένειου γυμνού ήρωα, που στέκεται, κρατώντας δόρυ και ασπίδα. (Εικ. 105). Σε κοπές μικρότερης υποδιαίρεσης των ίδιων χρόνων αναγράφονται στον οπισθότυπο τα δύο πρώτα γράμματα από το όνομα της πόλης ΕΡ(ΧΟΜΕΝΙΩΝ) εντός δάφνινου στεφανιού (Εικ. 94). Τα δύο αυτά γράμματα απεικονίζονται και σε χαλκούς, πίσω από την Καλλιστώ ή την Άρτεμη, που κάθεται σε θρόνο, ενώ στον εμπροσθότυπο υπάρχει η κεφαλή της Αθηνάς ή αγένειου ήρωα (Εικ. 107).

Στα χρόνια κυριαρχίας της Αχαϊκής Συμπολιτείας στην Πελοπόννησο, υπάρχουν κοπές της πόλης του Ορχομενού, που φέρουν στον εμπροσθότυπο τον Δία να στέκεται προς τα αριστερά, κρατώντας νίκη στο δεξί του χέρι και σκήπτρο με το αριστερό, ενώ στο πεδίο αναγράφεται ΑΧΑΙΩΝ. Στον οπισθότυπο, υπάρχει η καθιστή Νύμφη Αχαΐα, η οποία κρατά στεφάνι στο δεξί της χέρι και σκήπτρο στο αριστερό, ενώ, συγχρόνως, αναγράφεται το όνομα της πόλης ΟΡΧΟ(ΜΕΝΙΩΝ).

Ο Ορχομενός, όπως και άλλες πόλεις της Αρκαδίας έκοψε νομίσματα κατά τη διάρκεια της Ρωμαιοκρατίας. Υπάρχουν χαλκά της περιόδου, που φέρουν στη μία πλευρά την κεφαλή του Σεπτιμίου Σευήρου και της συζύγου Ιουλίας Δόμνας, του Καρακάλλα και του Γέτα. Τα νομίσματα αυτά, στην άλλη πλευρά, απεικονίζουν διάφορες θεότητες, όπως την Άρτεμη (Εικ. 108), τον Απόλλωνα, τον Ποσειδώνα, τον Ασκληπιό (Εικ. 109), τον Διόνυσο. Στο πεδίο φέρουν την επιγραφή ΟΡΧΟ-ΜΕΝΙΩΝ.

Εικόνα 109.

IV.3. ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΩΝ ΟΡΧΟΜΕΝΙΩΝ

Μερικές επιγραφές που παρατίθενται εδώ, αρχικά είχαν μεταφερθεί στο παλαιό Γυμνάσιο του Λεβιδίου. Αργότερα, ορισμένες μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, όπου φυλάσσονται έως σήμερα, ενώ κάποιες άλλες κατεστράφησαν ή χάθηκαν.

Οι σωζόμενες επιγραφές είναι, ασφαλώς, λιγότερες σε σύγκριση με όσες κατέγραψαν ή αναφέρουν στις δημοσιεύσεις τους ο επιγραφικός H. v. Gaertringen ή οι Γάλλοι ανασκαφείς G. Blum και A. Plassart, όπως προκύπτει από τον παρακάτω κατάλογο. Μερικές από αυτές, παρέμειναν κατά χώρα στην ύπαιθρο ή σε σπίτια, ωστόσο, μια σειρά πολύτιμων ενεπίγραφων χάλκινων ελασμάτων που διασώζουν προξενικά ψηφίσματα, μεταφέρθηκαν μετά τις ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας και φυλάσσονται υπό το γενικό αριθμό ευρετηρίου 14613. Στα ελάσματα διασώζονται σήμερα λιγότερα γράμματα σε σύγκριση με την εποχή της πρώτης δημοσίευσής τους.

1. Στήλη από το ναό της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος με τα όρια συνοριακών περιοχών Ορχομενίων, Τορθυνήων και Μεθυδριατών (Εικ. 110, 39)

Χαμένη μαρμάρινη στήλη από τον πρόναο του ναού της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος στην Ακρόπολη του Ορχομενού, που ρυθμίζει τα σύνορα Ορχομενίων, Τορθυνήων και Μεθυδριατών. Ένα τμήμα της, σωζ. ύψ. 0,44μ., πλ. 0,38-9 μ., πάχ. 0,09 μ., φυλάσσεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, αρ. ευρ. 3095. Βρέθηκε στις ανασκαφές της Γαλλικής Σχολής Αθηνών.

Ο διακανονισμός των εδαφών διασώζει αρχαία τοπωνύμια, που αντιστοιχούν σε αταύτιστες σήμερα θέσεις (όπως Βουφαγέον, Πορθιέαν, Τριάγκεια, Άρία και διάφορα άλλα), ενώ κάνει λόγο για λόφους ή δάση που χωρίζουν τις εμπλεκόμενες πόλεις. Κατά την οριοθέτηση των εδαφών υπάρχει εκπρόσωπος από τη μεριά των Παρρασίων και δέκα αξιωματούχοι εκ μέρους των Ορχομενίων. Ειδικότερα, συμμετέχουν από τους Ορχομένιους πέντε πολέμαρχοι και πέντε θεασοροί. Ανήκει στην εποχή αμέσως μετά την ίδρυση της Μεγάλης Πόλης των Αρκάδων. Χρονολογείται περί το 369-361 π.Χ.

Εικόνα 110.

[_____]ος
 [_____ K] αλλείδας T-
 [_____]ων Παρράσιος ὤρισαν δ-
 ἐ τὰν γγᾶν· ἀπὺ τῷ ὀρίοι τῷ πὸς τ-
 5 ὡι Μελαμποδέοι τῷ τῶν Ὀρχομ-
 ενίων καὶ τῶν Τορθυνήων καὶ Μετι -
 ὀριήων κοινοῖ ἐπὶ τὸ Βουφαγέον μεσ-
 ἀκοθεν τοῖς κράναιυν· ἀπὺ τωινὶ
 ἰν τὰν Πορθιέαν πρῶταν· ἀπὺ τωιν-
 10 ἰ παρ μέσαν τὰν Πορθιέαν ἰνηάτ-
 αν· ἀπὺ τῶνιυ ἰν τὰν ἄλωνα νηάταν· ἀπὺ τ-
 τῶνιυ ἰν τὸν λόφον τὸν ἰν τῷ κρομποι· ἀπὺ τῷ-
 νυ ἰν τὸν λόφον τὸν συμβολᾶν τὸν τραχύν· δύ-
 ο ἀπὺ τῶνιυ εὐθὺ ὀρFίαν πὸς δερFὰν πὸς λόφο-
 15 ν· δύο ἀπὺ τῶνιυ ἰν τὰν δερFὰν ἰν τᾷ βουσοι ὀπ-
 ὑ τὰ Faδῶ· ἀπὺ τῶνιυ ὀπὲρ τὰμ Φυλάκω ἰν τῷ κ-
 ρομποι· ἀπὺ τῶνιυ ἰμέσος πελειᾶν· ἀπὺ τῶνιυ
 ἐπὶ δερFὰν ἰν τᾷ βουσοι τᾷ ἐπὶ Παδόμεσαν· ἂ Παδ-
 ὀεσσα κοινὰ ἀμφοτέροις· ἀπὺ Παδόμεσαι ἰν τὸν λ-
 20 ὀφον τὸν δῖωρον· καὶ ἀπὺ τῶνιυ ἰν τὰν Τριάγκεια-
 ν· ἀπὺ τῶνιυ ἰν τὸ στυμέον ὀπὺ τὸν ἄκρον· δύο ἂ-
 πὺ τῶνιυ ἰν τὰμ πέτραιν ἰν Ἀρίαν· Ἀρία κοινὰ ἀ-
 μφοτέροις· ἀπ' Ἀρίαι τᾷ βουσοι ἰν τὰν δρῦν ἰν τὰ-
 ν δερFὰν τὰν ἰν τᾷ ἄλωνι· ἀπὺ τῶνιυ ὀπὲρ τῷ
 25 Διδύμω· ἀπὺ τῶνιυ ἰμέσουν τοῖς Διδύμοιυν· ἂ-
 πὺ τῶνιυ ἰν τὸ συμβολικτρον· ἀπὺ συμβολικτροι
 ἰν ἄκραν Σμαριαν ἰν τὸ οἱ Ἀρκάδες συνέθε-
 αν· ἀπὺ τῶνιυ ἰγ κοίλαν εὐθὺ ἰν τὸ Νικαγόρε (ο)-
 ς ἄκρον τὸ οἱ Ἀρκάδες συνέθεαν· Ὀρχομεν-
 30 ἰων θεαοροὶ οἶδε· Μνασίας Ἡραῖος Κλεόδι-
 κος Ἀτέκμαρτος Σάαιθος· πολέμαρχοι οἶδ-
 ε· Νικέας Κάμπος Εὐδοξος Φιλόδαμος
 Τιμοστρατίδας.

Βιβλιογραφία: PLASSART, 1915, 53-97. DUŠANIĆ, 1978, 346-358 αρ. II. ΦΡITZILLAS, 2012, 248-9 εικ. 475.

2. Μαρμάρινη στήλη από το ναό της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος, που αναφέρει τους όρους συνοίκησης Ορχομενού και Ευαίμονος (Εικ. 111-112).

Βρέθηκε από τον Δημήτριο Λαζαρόπουλο, κάτοικο Λεβιδίου, το 1906, στο χώρο του ιερού της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος, στην Αγορά του Ορχομενού. Ένα άλλο τμήμα της βρέθηκε το 1913 στις ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής. Λευκό μάρμαρο Δολιανών. Ύψ. 0,95 μ. πλ. 0,85, πάχ. 0,165 μ.

Αναφέρονται οι όροι συνοίκησης Ορχομενού και Ευαίμονος, μίας αρκαδικής κώμης, που έκτοτε δεν αναφέρεται στις αρχαίες πηγές. Χρονολογείται περί το 378 π.Χ.

Βιβλιογραφία: PREMIERSTEIN, 1909, 237- 68. IG V (2) 343. PLASSART, 1915, 97- 115. DUŠANIĆ, 1978, 333- 346 αρ. I.

Από αριστερά:
Εικόνα 111.
Εικόνα 112.

Α' Θεός. Τύχα ἀγαθ[ά]
 Συφοικία Εὐαι-
 μνίοις Ἐρχομι-
 νίοις ἐπὶ τοῖς φί-
 5 σφοῖς καὶ τοῖς ὕμ-
 οίοις. Τὰ δὲ ἱερὰ
 τὰ ἰν Εὐαίμονι ἅ
 [ἰ κ]ὰ μῆν' αὖθι κα[τ-]
 [άπε]ρ ἔχει συντ-
 10 [ελη]σθαι — — —]
 [ ]
 [ ]
 [ ]
 Α τὸς δὲ προτέρος [i]-
 15 γφοίκος τᾶς τομ-
 [ά]δος λαχῆν, κατὰ-
 [π]ερ ἔδοξε ἀμφο[τ]-
 [έ]ροις· τῶν δὲ ἐπὶ
 [Χ]αιριάδαι εἴ τέ [τ]-
 20 [i] χωρίον ἀμφίλλ-
 [ο]γον ἰν τᾷ τομά-
 [δ]i, τὸς Ἡραέας δια-
 [δ]ικάσαι καὶ τὰς δίκαι[ς]
 [τ]ὰς προδεδικασμί-
 25 νας πάνσας· πομπ[ά]-
 [ς] δ' ἐπιγενέσθαι δ[i]-
 ἅ τρία φέτεα ἀρ[χά]-
 [ῖ]υ ἐπὶ φρήσι. Π[ά]ν
 [τ]α χρῆατα δαμόσι-
 30 [α] κοινᾷ φέρην ἅ-
 [μ]φοτέρος. Γράφε-
 α γράψανσας καθ[έ]-
 [σ]θ[αι], ὁπόθ' ἂν δεά[σ]-
 [η]τοι ἀμφοτέροις. [Τ]-
 35 οῖς ἐπὶ Χαιριάδαι τ-
 ἅ χρῆατα ὀφέλλο[ν]-
 [σ]i τᾷ θεοῖ περὶ τὸν ἅ-
 [π]υδοσμὸν αὐτὸς δ[i]-
 ἀβωλευσαμίνος χρό-

40 νον τάξασθαι. Καὶ περ[i]
 [τὰ] μισθώματα τᾶς γᾶς,
 [τὰν] Μνασιτέλης ἐμίθ[ω]-
 σε, κα ταυτά. Ὅτις ξέν[αν]
 γεγάμηκε, τὸς παῖδας [κ]-
 C' 45 [α]i τὰς γυναῖκα Ἐ[ρ]-
 ρχομίνιας ἦναι. Τὰ ὄρ
 [κ]ia πάντα τὸ αὐτὸ [ά-]
 ἰ αὖτις· μὴ ἐσκεθῆ
 [ν] μηδ' ἀναγκάσαι μ-
 50 [η]δένα. Τὰρ δὲ δικ[ᾶ]-
 [ν] τανν' οἱ ξένοι ἔ[κ]-
 [ρ]ινναν τὰς τε ἰν Ἐ-
 [υ]αίμονι καὶ τὰς [ἰν]
 [Ἐρχομιν]οῖ ἐ[κκλή]-
 55 [τος] ἦναι ὁπέρ ἐκο-
 [τὸν] δαρχμάς ἀρχαῖ-
 C [φε]κατέραι τὸ λά[χ]-
 ος. Ὡμοσαν οἱ Εὐα[i]-
 μνιον τάδε· ἀψευ[δ]-
 60 ῶν ἅ(ν) τὰν συφοι[κί]-
 αν τοῖς Ἐρχομινίο[i]-
 ς πὸς τὰς συνθέ[σ]-
 [i]ς, νεὶ τὸν Δία τὸν Ἀρ[η]-
 α, νεὶ τὰν Ἀθάναν τ-
 65 ἂν Ἀρείαν, νεὶ τὸν [i]-
 νυάλιον τὸν Ἀρηα,
 [ο]ὐδ' ἂν ἀγισταίμα-
 ν ἀπὺ τοῖς Ἐρχομιν-
 [i]οις οὐποτε, οὐ τὸν
 70 [Δ]ία τὸν Ἀρηα, οὐ τὰ-
 ν Ἀθάναν τὰν Ἀρε[i]-
 αν, οὐ τὸν Ἰνυάλιο-
 ν τὸν Ἀρηα· κεύορ-
 κέντι μὲν τάγαθά,
 75 [έ]πιορκέντι δὲ ἐξο-
 [λέ]σθαι αὐτὸν καὶ γ-
 ἔνος. Ὡμοσαν Ἐρχ-
 [ο]μίνιοι τάδε· ἀψευ-

δήων ἂν τὰν συφο-
 80 [i]κίαν τοῖς Εὐαίμιν[i]-
 οῖς πὸς τὰς συνθέ-
 [σ]iς, νεὶ τὸν Δία τὸν Ἀ-
 [ρ]ηα, νεὶ τὰν Ἀθάναν
 τὰν Ἀρήαν, νεὶ τὸν Ἰν-
 85 [υ]άλιον τὸν Ἀρηα· οὐ-
 δ' ἂν ἐξελαύνοια τ-
 ὸς Εὐαίμνιος οὐπο-
 τε, οὐ τὸν Δία τὸν Ἀ[ρ]-
 ηα, οὐ τὰν Ἀθάναν
 90 [τ]ὰν Ἀρήαν, οὐ τὸν Ἰν-
 υάλιον τὸν Ἀρηα. Vac
 B' κεύορ[κέντι] μ ἐ ν - [τ]
 ἀγαθὰ, ἐπιορκέντι[i]
 δὲ ἐξολέσθαι καὶ
 95 τὸν καὶ γένος. Vac.
 Ἀριστάνωρ
 Ὀνόμαντος
 Λαέας
 Σαοκλῆς
 100 [—f — — —]
 [Τὰ ἐς ψευδομαρτυ]
 [ρι] — ο ἡ ἀπεόγ[τίας]
 ὄνδικα ἦναι. Vac.
 N Vac.
 105 I Vac.

3. Ψήφισμα της Αχαϊκής Συμπολιτείας για τους Ορχομένιους (Εικ. 113).

Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, αρ. ευρ. 3000. Ύψ. 0,65 μ. πλ. 0,57 μ., πάχ. 0,16 μ.

Βρέθηκε στην οικία του Αθανασίου Ζη, στο Λεβίδι. Είναι ψήφισμα των Αχαιών για την πόλη του Ορχομενού. Αναφέρονται οι όροι για την τήρηση της συμφωνίας. Η επικύρωση έγινε με επίσημη τελετή και θυσία προς τους θεούς.

Ειδικότερα, γίνεται επίκληση στο Δία Αμάριον, την Αθηνά Αμαρίαν, την Αφροδίτη και τους υπόλοιπους θεούς, ώστε να γίνει πιστή τήρηση των όρων της συμφωνίας.

Χρονολογείται γύρω στο 234/233 π.Χ.

— — — — — παραβαίνοι [—————]
μον πέμπτη εἴτε ἄρχω[ν ————]
τρεῖς εἴτε ιδιώτας ψαφοφόροι [————— ὀφλέτω]

τριακοντα τάλαντα ἱερὰ τοῦ Διὸς τοῦ Ἀμαρίου, καὶ ἐξέστω τῷ βουλομένῳ δίκαν

5 [θ]ανάτου εἰσάγειν εἰς τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν. ν κατὰ τάδε ὁμνουμένων τὸν ὅρκον τὸν
αὐτὸν οἱ Ὀρχομένιοι καὶ οἱ Ἀχαιοί, ἐμ με[ν Αἰγίῳ οἱ σύνηδροι τῶν Ἀχαιῶν καὶ ὁ στρα]-
[τ]ηγός καὶ ἵππαρχος καὶ ναύαρχος, ἐν δε[ρ] [Ορχομενω] οἱ ἄρχοντες τῶν Ὀρχομεν[ι]-
[ων]. ὁ[μ]νύω Δία Ἀμάριον, Ἀθήναν Ἀμαρίαν, Ἀφρ[οδ]ί[τα]ν καὶ τοῦ[ς] θεοῦς πάντας, ἧ μὲν ἐν]
πᾶσι ἐμμε[ν]εῖν ἐν ταῖς στάλαι καὶ ταῖς ὁμολογαίαι καὶ τῷ ψαφίσματι [τῷ γεγενοτάτῳ]

10 [κοι]ν[ώ]ι τῷ τ[ώ]ν Ἀχαιῶν, καὶ εἴ τίς κα μή ἐμμένει, οὐκ ἐπιτρέψω εἰς δύναμ[in], καὶ εὖορ]-
[κέ]ονται μέν μοι εἴη τάγαθά, ἐπιπορέσκοντι δὲ τάναντία. ν τῶν δὲ λαβόντων ἐν Ὁρ[χο]-
[μενώ]ι κλᾶρον ἢ οἰκίαν, ἀφ' οὗ Ἀχαιοὶ ἐγένοντο, μὴ ἐξέστω μηθενὶ ἀπαλλοτριώ-
[σα]ι ἐτέων εἴκοσι. ν εἰ δέ τι ἐκ τῶν ἐμπροσθε χρόνων ἢ οἱ Ὀρχομένιοι Ἀχαιοὶ ἐγά-

[νον]το Νεάρχ[w], ἐγκλημα γέγονεν ἢ τοῖς υἱοῖς, ὑπότομα εἶμεν πάντα, καὶ μ[η]

15 [δικαζέ]σθω μήτε Νεάρχῳ μηθείς μήτε τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ μηδὲ Νεάρχος μηδὲ [τῶν]
υἱῶν αὐτοῦ μηθείς περὶ τῶν πρότερον ἐγκλημάτων ἢ οἱ Ὀρχομένιοι Ἀχαιοὶ ἐγ[έ]-
[νο]ν[τ]ο· [ὃς δ]ὲ δικάζεται, ὀφλέτω χιλίας δραχμάς, καὶ ἂ δίκαια ἀτελεῆς ἔστω. ν περ[i]

[δὲ τὰς Νήκας τὰς χρυσέ[ας] τοῦ Διὸς τοῦ Ὀπλοσμίου, ἃ καταθέντες ἐνέχυρα οἱ Μεθυ[δορι]-
[εῖς] οἱ μετοικήσαντες εἰ[ς] τὸ Ὀρχομενὸν διεείλοντο τὸ ἀργύριον καὶ τινες αὐτῶν ἀπήν[ευ]-

20 [καν εἰς Μεθύδορι]ον, ἐὰν μὴ ἀποδιδῶνται τὸ ἀργύριον τοῖς Μεγαλοπολίταις, καθὼς ἐξ[ε]-
[χώρησεν] ἀ πόλις τῶν Ὀρχομενίων, ὑποδίκους εἶμεν τοὺς μὴ ποιοῦντας τὰ δίκαια. vac.

Βιβλιογραφία: FOUCART – LE BAS, 1870, 353. IG V (2) 344. PLASSART, 1914 b, 447-449 εικ. 1. ΦΡΙΤΖΙΛΑΣ, 2012, 250 εικ. 480.

Εικόνα 113.

4. Απελευθερωτική επιγραφή για τον Σωσικλή (Εικ. 114).

Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, αρ. 2999. Ύψ. 0,71 μ., πλ. 0,44 μ., πάχ. 0,17 μ.

Βρέθηκε το 1880, σε οικία στο Καλπάκι. Αναφέρεται σε επίσημη πράξη απελευθέρωσης του Σωσικλή, που υπηρετούσε τον Ορχομένιο Δαμόξενο του Αγία και εξασφάλισε τις οικονομικές προϋποθέσεις για την οικονομική απαλλαγή. Χρονολογείται το 2ο-1ο αι. π.Χ.

(I) [ἐπειδὴ — — — — —]έος Ὀρχομενῶι κατοικῶν εἰς τὸν γραμματῆ τῶν συνέ-
 [δρων κατέβαλε ἐ]κ τᾶς ἀπελευθερώσιος ἀργυρίου ἡμίμναιον κατὰ τὸν νόμον,
 [ἔδοξε τοῖς ἄρχου]σι καὶ συνέδροις δαμιοργοὺς τοὺς τὸ ἑβδομηκο-
 [στὸν ἄρχοντας γρά]ψαι τὰν Σωσικλέος ἀπελευθέρωσιν εἰς τὸν βωμὸν
 5 [τᾶς Ἀρτέμιδος] μηνὸς Ὀγδόου ἔκται ἰσταμένου Δαμόξενος Ἀ-
 [— — — c.9 — — —] Ὀρχομέ]γιος ἀφίητι ἐλεύθερον Σωσικλῆ τὸν ἴδιον σύν-
 [τροφον, παραλαβὼν] παρ' αὐτοῦ τὰ τροφεῖα ἀργυρίου μνᾶς τρεῖς, κα-
 [θὼς διέθετο ἀπο]θνήσκων Δαμόξενος Ἀγία Ὀρχομένιος ὁ τᾶς
 [αὐτοῦ ματρὸς Ἀν]τείας πατήρ. μάρτυρες· δαμιοργῶν
 10 [ὁ δεῖνα — — — — —]έος, γερουσίας Σωτέλης Λεππίνα, γραμμα-
 [τεὺς συνέδρων — c.3 —]ομενείδας Εὐκρίτου, ἰδιωτᾶν Ἀπολλόδω-
 [ρος — — — c.10 — — —] Π]όλλις Διονυσίου Ὀρχομένιοι.
 (II) [γραμματεῦοντος] τῶν συνέδρων Σωστράτου τοῦ Ἀρι-
 [— — — c.10 — — —] μηνὸς Δωδεκάτου εἰκάδι· ν' ἔδοξε τοῖς ἄρ-
 15 [χουσι καὶ συνέδροι]ς· ἐπεὶ Ἀντίγονος κατέβαλε ἐν τῷ συνε-
 [δρίῳ τᾶς ἀπελευθε]ρώσιος τὸ ἐκ τοῦ νόμου στατήρας ὀκτὼ ἐννέ'
 [ὀβολοὺς, γράψαι αὐ]τοῦ τὰν ἀπελευθέρωσιν εἰς τὸν βωμὸν τᾶς
 [Ἀρτέμιδος εἰς τὸ βάθρ]ον.
 (III) [— — — — —]έτου μηνὸς Δωδεκάτου πέμπται ἀπιόντος
 20 [— — — — —] ἀφίητι ἐλεύθερον το-
 [— — — — —] ἐπ' ἀργυρίου συμμαχικοῦ δραχμ-
 [αῖς — — — ἐφ' ὧ]τε οἰκ]εῖν οὗ ἂν αὐτὸς θέ-
 [λη]. μάρτυρες· δαμιοργῶν· Ἐπιμένης Ἀρχ vac.-
 [— — — c.11 — — —] γερουσίας· Διονύσιος Ἀγα-
 25 [— — — — —] vac.

Βιβλιογραφία: MILCHHOEFER, 1881, 303-305. IG V (2) 345.

Εικόνα 114.

5. Βάση του αγάλματος του βασιλιά της Σπάρτης Αρέως Α' .

Βρέθηκε στον πρόναο του ναού της Αρτέμιδος Μεσοπολίδος, κατά τη ανασκαφή των Γάλλων στην Ακρόπολη. Ύψ. 0,35μ. πλ. 0,64 μ.

Ανακηρυσσόταν ευεργέτης της πόλης ο βασιλιάς της Σπάρτης Αρέως Α', ο Ακρότατος και ο βασιλιάς Πτολεμαίος ο Β'.

Χρονολογείται γύρω στο 266 π.Χ., δηλαδή την εποχή του Χρεμωνίδειου πολέμου, όταν η Σπάρτη με τους συμμάχους της, ανάμεσα στους οποίους ήταν ο Ορχομενός ο Αρκαδικός, η Αθήνα και ο Πτολεμαίος Β' της Αιγύπτου, πολέμησε τον Μακεδόνα Αντίγονο Α' Γονατά.

Ο βασιλιάς Αρέως Α' σκοτώθηκε στην Κόρινθο το 265 π.Χ.

Έρχομ[εν]ίω[ν] ἄ [πόλις]
Βα[σ]ιλέα Ἀρέα Ἀ[κροτάτ]ω
Λακεδαιμόνι[ον] εὐεργε]-
σί[α]ς [τ]ᾶ [ς ἰν αὐτὰν καὶ]
Βασι[λέ]α [Πτο]λε[μαῖον]

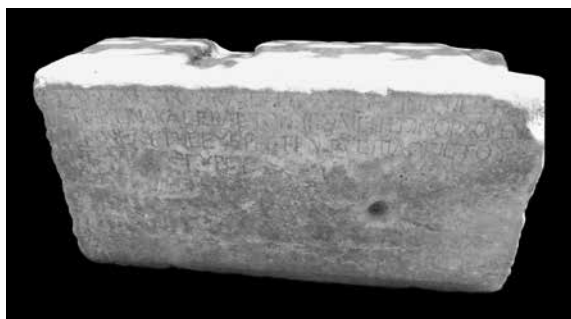
Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 447-449 εικ. 1.

6. Βάση αγάλματος του αυτοκράτορος Σεπτιμίου Σευήρου (Εικ. 42,115)

Άλλοτε στο παλαιό Γυμνάσιο Λεβιδίου. Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, αρ. 3078. Πλ. 0,90, ύψ. 0,20 πλ. 0,45 μ. Διασώζεται ολόκληρη. Η πόλη ανακηρύσσει ευεργέτη τον Σεπτίμιο Σευήρο, στα χρόνια διακυβέρνησης του οποίου ο Ορχομενός εξέδωσε νομίσματα με την προτομή του αυτοκράτορα στη μία πλευρά και απεικονίσεις θεών στην άλλη. Χρονολογείται το 192/193 μ.Χ.

Αὐτοκράτορα Καίσαρα Λ(ούκιον) Σεπτίμιον Σευήρο[ν]
Περτίνακα Σεβαστὸν ἢ πόλις ἢ τῶν Ὀρχομενίω[ν]
τὸν ἑαυτῆς εὐεργέτην (f.) ἐπὶ λογιστοῦ
Τ(ίτου) Φλ(αυίου) Φιλαργύρου.

Βιβλιογραφία: ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ, 1911, 37 κ.ε. IG V (2) 346. SEG XLIX 457.

Εικόνα 115.

7. Επιτύμβια στήλη της Νικοστράτας και Νικούς (Εικ. 116)

Αποσπασματική αετωματική στήλη, που βρέθηκε στην οικία Γεωργίου Βόγγα, στο χωριό του Ορχομενού (πρώην Καλπάκι). Διαστ. 0,295x0,20x0,45 μ. Χρονολογείται το 3ο αι. π.Χ.

Χαίρε [τε] ·
Νικοστράτα, Νικώ, Ε[— — — — —]

Βιβλιογραφία: IG V (2) 347.

Εικόνα 116.

8. Επιτύμβια στήλη του Βοΐθου

Βοΐθε
χαΐρε.

Βιβλιογραφία: FOUCART – LE BAS, 1870, 353 a. IG V (2) 348.

9. Επιτύμβια στήλη του Κλεόφρωνος

[Κ]λεόφρων
χαΐρε.

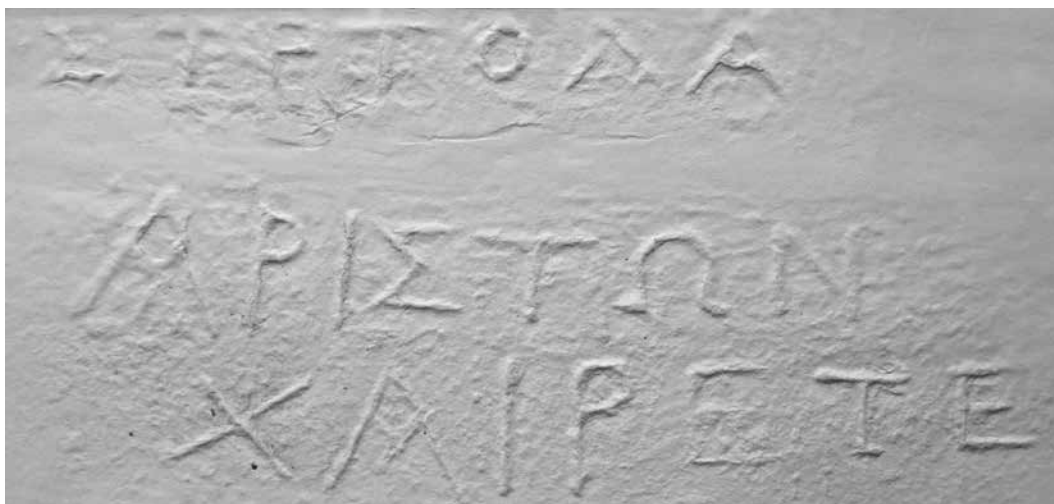
Βιβλιογραφία: FOUCART – LE BAS 1870, 353 b. IG V (2) 349.

10. Επιτύμβια στήλη της Στρατόλας και του Αρίστωνος (Εικ. 117)

Άλλοτε στο Λεβίδι (οικία Ν. Παπαναστασίου). Διαστ. 0,36x0,43 μ. Χρονολογείται το 1ο αι. π.Χ./1ο αι. μ.Χ.

Στρ<α>τόλα,
Ἀρίστων
χαίρετε.

Βιβλιογραφία: IG V (2) 350.

Εικόνα 117.

11. Επιτύμβια στήλη του Ανδρόνικου

Άλλοτε σε εσωτερικό τοίχο της εγκαταλειμμένης εκκλησίας της Παναγίας.

Ἀνδρόνικος
χαῖρε.

Βιβλιογραφία: BLUM – PLASSART, 1915, 116.

12. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα τριών Αθηναίων (Εικ. 118).

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/1.

Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Ύψ. 0,12, σωζ. πλ. 0,18μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο».

Οι Ορχομένιοι χορηγούν το αξίωμα του προξένου σε τρεις Αθηναίους.

Πρόκειται για τους Κάλλιπο, γιό του Μοιροκλέους, Αριστείδη γιό του Μνησιθέου και τον Γλαύκωνα, γιό του Ετεοκλέους.

Χρονολογείται την εποχή του Χρεμωνίδειου πολέμου (266-263 π.Χ.).

[Θεός· Ἐδ]οξε ταῖ πόλι προξ[έν]ος ἦ[ναι καὶ εὐ]-
[εργέτας τ]ῶν Ἑρχομενίω[ν τὸ]ς π[ρεσβευτὰς]
[τῶν Ἀθην]α[ίω]ν Κάλλιπομ Μοιροκλ[έους]....
.....[Ἀ]ρι[σ]τείδημ Μνησιθέου Λ[αμππρέα]..
[Γλαύκ]ωνα [Ἐ]τεοκλέους Αἰθαλίδη[ν, ἦ]ναι δὲ αὐ]-
[τοῖς] ἴμπασιν, ἐπινομίαν, ἀτέλεια[ν, ἀσυλίαν]
[καὶ ἰμ] πολέμοι καὶ ἰν ἰράναι καὶ τὰ [ἄλλα πάντα]
[ῶσα]περ καὶ τοῖς ἄλλοις προξένο[ις καὶ εὐερ]-
[γέταις]. Ἐπὶ Σίμμο[ι] σὺν θεαροῖς. Προ[στάτας]...
...[τᾶς] ἀλιαίας Νικασίλαος. Γρα[μματεὺς]...
.....τος.

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 451-454 αρ. 1 εικ. 2.

Εικόνα 118.

13. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα τεσσάρων Αιτωλών (Εικ. 119)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/2. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Ύψ. 0,10 μ. πλ. σωζ. 0,19 μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο». Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα του προξένου σε τέσσερις Αιτωλούς. Πρόκειται για τον Φιλλίδα, Δορκίδα, Δορυμένην και Ανδρο[...].ον.

Χρονολογείται γύρω στο 230-229 π.Χ., την εποχή που ο Ορχομενός βρισκόταν υπό την επικυριαρχία της Αιτωλικής Συμπολιτείας,

Θεός· Ἔδοξε ταῖ πόλι Φιλλ[ί]δαν, Δορκί-
[δ]αν, Δορυμέ[ν]ην, Ἄνδρο.. ο[ν Αἰ]τωλο-
[ύς] προξένο[υς καὶ εὐε[ργέτας ἦναι τῶ]ν Ὀρ-
[χομε]νίων [ἦνα]ι δὲ αὐ[τ]οῖς ...
...αν καὶ ἀ[συλία]ν καὶ ἐν ἰ[ράναι καὶ]
[ἐμ] πολέμωι..... δαμ[ιοργωι(;) καὶ]-
θεαρῶ Ἐ..... Ἐγγο.....

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 914, 454-457, αρ. 2 εικ. 3.

Εικόνα 119.

14. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Θ]έοξιν από τους Λουσούς. (Εικ. 120)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/3. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Ύψ. 0,16 μ., πλ. 14,5 εκ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο». Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα του προξένου στον Θ]έοξιν από τους Λουσούς. Διακοσμείται με ένα αστέρι στο πάνω μέρος του ελάσματος.

Χρονολογείται στις τελευταίες δεκαετίες του 3^{ου} αι. π.Χ.

Λο υσι
[Θεό]ς Ἐδοξε ταῖ π[ό]-
λι Θ]έοξιν Ἄλεω Λου[σιά]-
[ταν θ]εαροδόκον καὶ πρ[ό]-
[ξε]νον εἶναι τῶν Ὀρχ[ο]-
[με]νίων καθάπερ [οἱ πρό]-
[ξε]νοι.

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 457-459, αρ. 3 εικ. 4.

Εικόνα 120.

15. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Κλεοφάνη από τις Καφυιαί. (Εικ. 121)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/4. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Ύψ. Ο, 14 μ. πλ. σωζ. Ο, 18μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο».

Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα του προξένου στον Καφυιέα Κλεοφάνη, γιό του Κλεονίκου. Η αναγραφή της πράξης συσχετίζεται με την αναφορά Ορχομενίων αξιωματούχων και ιερέων. Ειδικότερα ο Καλλείδας ήταν τότε Προστάτας αλιείας, ο Δαϊθράσης Θεαρός και ο Νεόδαμος Χεροσκόπος. Χρονολογείται τον 3^ο αι. π.Χ.

Ἔδοξε τα[?] πόλι Κλε-
[ο]φάνη Κλεονίκω Καφυι-
έα πρόξενον ἦναι κα-
[ι] εὐεργέταν τᾶς πόλιος
τῶν Ἐρχ[ο]μενίων αὐτ-
[ὸ]ν καὶ γένος· εἶναι δὲ αὐτ-
ῶι ὅσα[π]ερ καὶ τοῖς ἄλλοις
[π]ροξ[έ]νοις πάντα. Ἐπὶ θε-
[αρῶι Δ]αῖθράσηι. Προστάτα-
[ς ἀλι]αίας Καλλείδας. Χερ-
[ο]σκόπ[ος] Νεόδαμος.

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 459-461, αρ. 4 εικ. 5.

Εικόνα 121.

16. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Λυκίσκο. (Εικ. 122)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/5. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Ύψ. 0,12 μ. πλ. 0,21 μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο».

Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα στον πρόξενο Λυκίσκο. Η αναγραφή της πράξης συσχετίζεται με την αναφορά Ορχομενίων αξιωματούχων και ιερέων. Ειδικότερα, ο Θρασωνίδας ήταν τότε Προστάτας αλκίαιας, ο Μίναιχμος Χεροσκόπος και Σθενόλαος Γραμματεὺς. Φέρει δύο οπές για ανάρτηση. Χρονολογείται τον 3^ο αι. π.Χ.

[Θ]εός. Ἔδοξε ταῖ πόλι Λυκίσκω
[.]ατίαυ δῶναι ἵνπασιν καὶ ἀτέλ-
ειαν καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὅσαπε-
ρ καὶ τοῖς ἄλλοις εὐεργέταις. Ἐ-
π' Ἀρχιφάει σὺν ἄρχουσιν. Προ-
στάτας ἀλκίαιας Θρασωνίδα.
Χεροσκόπος Μίναιχμος. Γρα-
μματεὺς Σθενόλαος.

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 461, αρ. 5 εικ. 6.

Εικόνα 122.

17. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Τυτέαν από τις Καφυαί (Εικ. 123)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/6. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Ύψ. 0,15 μ. πλ. σωζ. 0,13μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο». Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα του προξένου στον Καφυιέα Τυτέαν, γιό του Παντοδάμου. Η αναγραφή της πράξης συσχετίζεται με την αναφορά Ορχομενίων αξιωματούχων. Ειδικότερα, Γραμματεὺς ήταν ο Πολυκράτης. Χρονολογείται τον 3^ο αι. π.Χ.

Ἔδοξε ταῖ βωλαῖ καὶ
ταῖ πόλι τῶν Ὀρχομενίων
Τυτέαν Παντοδάμω Κα-
φυιέα πρόξενον εἶναι κα-
αὶ εὐεργέταν καὶ αὐτὸν
καὶ ἐγγόνους, εἶναι δὲ αὐ-
τοῖς ἔμπασιν καὶ ἀτέλ[ει]-
αν καὶ ἀσυλίαν καὶ ἐπιν-
ομίαν καὶ ἐμ πολέμ[οι κ]-
αὶ ἐν ἱράναι πάντα μ[...].
Ἐπὶ θεαρ οἱ Ἀμφιθέ-
οι, γραμματῆ Πολυκράτ[η].
Καὶ ὅσα καὶ τοῖς ἄλλοις πρ-
οξένοις ἔδωκε ἅ πόλ[ις].

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 462-463 αρ. 6 εικ. 7.

Εικόνα 123.

18. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Μεγαλοπολίτη Αϊνήσαν[δρο]. (Εικ. 124)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 146 13/7. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Ύψ. 0,095 μ. πλ. 0,15 μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο».

Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα του προξένου στον Μεγαλοπολίτη Αϊνήσαν[δρο]. Χρονολογείται στα χρόνια γύρω στο 235 π.Χ.

[Θεός. Ἔδοξε ταῖ β]ωλαῖ και πόλι Αἰνήσαν-
[... ..] Μεγαλοπολίταν πρό-
[ξενον και εὐεργέ]ταν ἦναι αὐτόγ [κ]αί
[ἐγγόνος, ἦναι δὲ] αὐτῷ γὰς ἔμψασιν,
[ἀτέλειαν, ἀσυλῖ]αν, [ἐπιν]ο[μῖ]αν, ἐπιξυ-
[λίαν, ἀσφάλειαν αὐτῷ και] γένει
[και χρήμασιν ἰμ πολέμοι]- και ἰν
[ἱράναι .....] θ
[.....] ς

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 463-464 αρ. 7 εικ. 8.

Εικόνα 124.

19. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Νεοκλή από την Πελλάνα. (Εικ. 125)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/8. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Ύψ. 0,19 μ. πλ. σωζ. 0,14μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο». Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα του προξένου και ευεργέτη στον Νεοκλέα, γιό του Θορσυλόχου. Η αναγραφή της πράξης συσχετίζεται με την αναφορά Ορχομενίων αξιωματούχων και ιερέων. Ειδικότερα, Γραμματεὺς τῶν Θεαρῶν ἦταν ο Κάλλι[ηπος] και ο Αἰγυπιός· Ἱερεὺς της Ἀρτέμιδος. Διακοσμείται με ένα αστέρι στο πάνω μέρος του ελάσματος. Χρονολογείται τον 3^ο αι. π.Χ.

Θεοὶ. Τύχα ἀγαθὰ
 Ἔδοξε Ἐρχομενί[οις]
 Νεοκλέα Θορσυλ[ό]-
 χου Πελλανέα
 5 πρόξενον καὶ εὐεργέ-
 ταν ἦναι Ὀρχομενίων
 αὐτὸν καὶ γένος.
 Θεαροὶ οἱ περὶ Ἀγχ[ι]-
 διαστάτας[.....]
 10 νης, γραμμα[τεὺς τῶν]
 θεαρῶν Κάλλι[ηπος].
 Ἀρτέμιδος ἱερεὺς
 Αἰγυπιός· Ἀρτέμιδος
 Μεσοπολίτιος ἱερόν.

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 464-465 αρ. 8 εικ. 9.

Εικόνα 125.

20. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Αγησίμαχον από την Αλέα (Εικ. 126)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/9. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Σωζ. ύψ. 0,24 μ. πλ. σωζ. 0,255μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο». Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα του προξένου στον Αγησίμα[χο] από την Αλέα. Η αναγραφή της πράξης συσχετίζεται με την αναφορά Ορχομενίων αξιωματούχων και ιερέων. Χρονολογείται τον 3^ο αι. π.Χ.

[Ἀγαθὰ Τύ]χα. Ἐδ[οξ]ε ταῖ πόλι τῶν Ὀρ-
χομ[ενί]ων Ἀγη[σί]μα[χο]ν Π[...]ος
Ἀλε[ῖ]ον πρόξεν[ο]ν κα[ί] εὐε[ργέ]ταν
Ὀρχομενίων εἶναι αὐτὸν [καὶ γέ]νο[ς],
5 εἶναι δὲ αὐτῷ ἀτέλειαν καὶ ἔμπασιν καὶ,
ἀσυλίαν καὶ ἐπινομίαν καθάπερ τοῖ -
[ς] [ς] πολί ταις καὶ ἐμ πολέμῳ καὶ ἐν ἱρ-
[άναι]. Ἐπὶ δαμιοργῳί Ε[...] τόσῳ. Προ-
στάτας βουλᾶς vac.

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 466-467 αρ. 9 εικ. 10.

Εικόνα 126.

21. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Πάννιν από το Άργος (Εικ. 127)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/10. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Σωζ. ύψ. 0,135 μ. πλ. σωζ. 0,20μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά της Αγοράς, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο». Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα του προξένου στον Πάννιν από το Άργος. Χρονολογείται τον 3^ο αι. π.Χ.

[Θεός]. [Τύ]χα Ἀγαθὰ. [Ἔ]δοξε ταῖ
[πο]λι τῶν Ὀρχομενίων Πάννιν
[Α]ἰγυπιοῦ Ἀργεῖο[ν] π[ρ]όξενον
[ἦ]μ[εν] καὶ εὐεργέτ[α]ν αὐτὸν
5 [καὶ] γένος καὶ ἀσυ[λ]ίαν ἡμεν
[αὐ]τῷ καὶ γένει κα[ὶ]] χρήμασιν
[ἐν] ἱ[ε]ράναι καὶ ἐμ πολέμωι.
[Ἐ]πὶ Λαχάρεο[ς] σύν] θεαρών (sic)
[Π]ροστάτας βωλᾶς Τηλε...

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 467- 468 αρ. 10 εικ. 11.

Εικόνα 127.

22. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Λάρχιππο από την Τεγέα (Εικ. 128)

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 14613/11. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Σωζ. ύψ. 0,27 μ. πλ. 0,12μ. Βρέθηκε στην Ανατολική Στοά, στο λεγόμενο «Βουλευτήριο». Η πόλη των Ορχομενίων χορηγεί το αξίωμα του προξένου στον Λάρχιππο από την Τεγέα. Χρονολογείται τον 3^ο αι. π.Χ.

Ἐπὶ Εὐλύτοι σύ-
θεαροῖς, μηνὸς
Λαπάτω. Ἔδοξε ταῖ
βωλαῖ καὶ ταῖ
5 πόλι τῶν Ὀρχομε-
νίων Λάρχιππον
Στιπάκω Τεγεάτ-
ταν πρόξενον ἦν[α]-
ι καὶ εὐεργέταν τ[ᾱ]-
ς πόλιος τῶν Ὀρχο-
μενίων αὐτὸν καὶ ἔ-
γγονος ἦναι δὲ αὐτ-
ῷ γὰς ἵνπασιν καὶ
ἀτέλειαν καὶ ἀσυλί-
[αν κ]αὶ ἰν πολέμοι κα[ὶ] ἰν
[ἰ]ράναι καθάπερ τοῖς
ἄλλοις προξένοις. Γρ-
[αμ]ματεὺς Ἀρίσταρ-
[χο]ς.

Εικόνα 128.

Βιβλιογραφία : BLUM – PLASSART, 1914 b, 468-471 αρ. 11 εικ. 12.

23. Μαρμάρινο ψήφισμα των Ορχομενίων (Εικ. 129)

Τρίπολη, Αρχαιολογικό Μουσείο, χ. αρ. Αποσπασματική κατάσταση διατήρησης. Σωζ. ύψ. 0,22 μ. πλ. 0,35,5μ., πάχ 0,12 μ. Βρέθηκε το 2011 στα όρια των ιδιοκτησιών Δαμόκα και Ζη, στις υπώρειες της Ακρόπολης, κοντά στη βρύση του χωριού του Ορχομενού. Στον πρώτο στίχο του ψηφίσματος διασώζεται το όνομα της πόλης, ενώ αδιάγνωστα είναι τα γράμματα του δεύτερου στίχου. Σώζει την αετωματική επίστεψη. Χρονολογείται στον 4/3ο αι. π.Χ.

Ἔδοξε ταῖ πόλι τῶν Ὀρχ[ο]μενί[ων]

Αδημοσίευτο.

Εικόνα 129.

IV. 4. Η ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΟΡΧΟΜΕΝΙΩΝ

- Ἀγίας**, 2^{ος} (;) π.Χ. IG V (2) 345,8. LGPN, III A, 11 αρ. 25.
- Αἰγύπιος**, 3^{ος}-2^{ος} αι. π.Χ. Ιερέας της Αρτέμιδος. LGPN, III A, 17, αρ. 2.
- Αἶχμις**, 8^{ος} αι. π.Χ. Βασιλιάς. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 8.5.10. LGPN, III A, 21 αρ. 2.
- Ἀμύντας**, 369-361 π.Χ. Δαμιοργός. IG V(2) 1, 48. LGPN, III A, 34 αρ. 7
- Ἀμφίθεος**, 3^{ος} αι. π.Χ., BLUM - PLASSART 1914 b, 462 αρ. 6, 11. LGPN, III A, 34 αρ. 1.
- Ἀνδρόνικος**, 3^{ος} αι. π.Χ. PLASSART 1915, 116. LGPN, III A, 38 αρ. 20
- Ἄντεια**, 2^{ος} (;) αι. π.Χ. IG V (2) 345,9. LGPN III A, 43 αρ. 1.
- Ἀπολλόδωρος**, 2^{ος} (;) αι. π.Χ. IG V (2) 345,11. LGPN III A, 49 αρ. 22.
- Ἀρίστανδρος**, 4^{ος} αι. π.Χ. LGPN III A, 55 αρ. 19.
- Ἀριστάνωρ**, 378 π.Χ. DUŠANIĆ 1978, 335, 96. IPArk 15. LGPN III A, 56 αρ. 2.
- Ἀρίσταρχος**, 3^{ος} αι. π.Χ. SEG XXXIII 319,18. LGPN III A, 56 αρ. 34.
- Ἀριστίων**, 322 π.Χ. IG V(2) 146 λ. Orchomenus. SGDI 2661, 2. LGPN, III A, 59 αρ. 22.
- Ἀριστόδαμος**, 7^{ος} π.Χ. IG V (2) xii, 116 κ.ε. LGPN, IIIA, 60 αρ. 48.
- Ἀριστοκλείδας**, 3^{ος} αι. π.Χ. Τύραννος. RE Suppl. I. 4a λ. Αριστομηλίδας LGPN 61. αρ. 2
- Ἀριστοκράτης Α'**, 8^{ος} αι. π.Χ., Βασιλιάς LGPN, III A, 62 (αρ. 38).
- Ἀριστοκράτης Β'**, μέσα 7^{ου} αι. π.Χ., Βασιλιάς FGrHist 124 F 23, 244 F334. LGPN, III A, 62 (αρ. 39).
- Ἀριστομηλίδας**, μέσα 3^{ου} αι. π.Χ. Τύραννος. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 8.47.6. LGPN, III A, 65 αρ. 1.
- Ἀρίστων**, 1^{ος} π.Χ. - 1^{ος} μ.Χ. IG V (2) 350. LGPN, III A, 68 αρ. 51.
- Ἀρχιφάνης**, 3^{ος} αι. π.Χ. BLUM - PLASSART 1914 b, 461, αρ. 5.5. LGPN, III A, 78 αρ. 2.
- Ἀτέκμαρτος**, 369-361 π.Χ. Θεασορός. DUŠANIĆ 1978, 348, 31. IPArk 14. LGPN III A, 82 αρ. 1
- Βόηθος**, Αυτοκρατορικοί χρόνοι. IG V(2) 348. LGPN, III A, 92 αρ. 2.
- Βριάκας**, 8^{ος} αι. π.Χ. Βασιλιάς. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 8.5.10.
- Δαϊθράσης**, 3^{ος} αι. π.Χ. BLUM - PLASSART 1914 b 459, αρ.4,9.
- Δαμόξενος**, 2^{ος} - 1^{ος} αι. π.Χ. IG V(2) 345,5. LGPN, III A, 113 αρ. 8.
- Δαμόξενος**, 2^{ος} - 1^{ος} αι. π.Χ. IG V(2) 345,8. LGPN, III A, 113 αρ. 9.
- Διονύσιος**, 2^{ος} (;) αι. π.Χ. IG V(2) 345,12. LGPN, III A, 129 αρ. 84
- Διονύσιος**, 2^{ος} (;) αι. π.Χ. IG V(2) 345,24. LGPN, III A, 129 αρ. 85.
- Ἐπιγένης**, 4^{ος}-3^{ος} αι. π.Χ. SEG XI 1104. LGPN, III A, 145 αρ. 3.
- Ἐπιμένης**, 2^{ος} (;) αι. π.Χ. IG V (2) 345,23. LGPN, III A, 148 αρ. 2.
- Ἐρισθένεια**, 7^{ος} αι. π.Χ. IG V (2) xii, 116 κ.ε. (στέμμα). LGPN, III A, 151 αρ. 1.
- Εὐγείτων**, Δαμιοργός. 369-361 π.Χ. IG V(2) 1.
- Εὐδοξος**, 369-361 π.Χ. Πολέμαρχος Ορχομενίων. DUŠANIĆ 1978, 348,32. IPArk 14. LGPN, III A, 163 αρ. 5.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

- Εὔκριτος**, 2^{ος} (;) αι. π.Χ. IG V (2) 345, 11. LGPN, III A, 168 αρ. 2.
- Εὔλυτος**, 3ος αι. π.Χ. SEG XXXIII 319. LGPN, III A, 169 αρ. 1.
- Ἡραιο**, 369-361 π.Χ. Πολέμαρχος Ορχομενίων. DUŠANIĆ 1978, 347,30. IPArk 14. LGPN, III A, 193 αρ. 3.
- Θαρσύας**, μέσα 3^{ου} αι. π.Χ. IG IV (I)² 96,42. PERLMAN 1989, E 3, 63. LGPN, III A, 199. αρ. 1.
- Θερρίλας**, 4ος αι. π.Χ. SEG XI 1051. PEEK 1971, 19. LGPN, III A, 207. αρ. 1.
- Θέων**, 191-146 π.Χ. LGPN, III A, 209. αρ. 10.
- Θρασυμένης**, περίπου 230-200 π.Χ. Θεαροδόκος. PLASSART 1921, 13 στήλ. II, στίχ. 115. LGPN, III A, 212. αρ. 2.
- Θρασωνίδας**, 3^{ος} αι. π.Χ. Προστάτας ἀλκίαιας. BLUM - PLASSART 1914 b, 461 αρ. 5 εικ. 6. LGPN, III A, 213. αρ. 1.
- Ἰκέτας**, 8-7^{ος} αι. π.Χ., Βασιλιάς ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 17.2. 8.5.13. LGPN, III A, 218. αρ. 1.
- Καλλείδας**, 369-361 π.Χ. DUŠANIĆ 1978, 347,2. IPArk 14. LGPN, III A, 228 αρ. 2.
- Καλλίας**. Δαμιοργός. 369-361 π.Χ. IG V(2) 1, 51.
- Κάλλιππος**, 2^{ος}-3^{ος} αι. π.Χ. Γραμματεὺς των Θεαρών. BLUM - PLASSART 1914 b, 465, αρ. 8, 11. LGPN, III A, 233. αρ. 12.
- Κάμπος**, 369-361 π.Χ. Πολέμαρχος Ορχομενίων. DUŠANIĆ 1978, 348,32. IPArk 14. LGPN, III A, 237 αρ. 1.
- Κλεάνωρ**, 401 π.Χ. Στρατηγός των Μυρίων. LGPN, III A, 243 αρ. 3.
- Κλεόδικο**, 369-361 π.Χ. Θεαυρός Ορχομενίων. DUŠANIĆ 1978, 347,30. IPArk 14. LGPN, III A, 246 αρ. 2.
- Κλεόμαντις**, 230-200 π.Χ. Θεαυρόδοκος. PLASSART 1921, 13 στήλ. II, στίχ. 114. LGPN, III A, 247 αρ. 3.
- Κλεόφρων**, Αυτοκρατ. Χρόνοι. IG V(2) 349 b. LGPN, III A, 249 αρ. 1.
- Κραῦγης**, 1^{ος} - 1^{ος} αι.μ.Χ. LGPN, III A, σ. 258. αρ. 3.
- Λαγορίδας**, μέσα 3^{ου} αι. π.Χ. IG IV (I)² 96,42 . PERLMAN 1989, E 3. 63. LGPN, III A, λ. Λαγορίδας. αρ. 1.
- Λαέας**, 378 π.Χ. περίπου. DUŠANIĆ 1978, 335, στίχ. 98. IPArk 15. LGPN, III A, 270
- Λαχάρης**, 3^{ος} αι. π.Χ. BLUM - PLASSART 1914 b, 467, αρ. 10 στίχ. 8. LGPN, III A, 270 αρ. 12.
- Λεπτίνας**, 2^{ος} (;) αι. π.Χ. LGPN, III A, 271-272.
- Μέλισσος**, 4^{ος} αι. π.Χ. LGPN III A, 293 αρ. 2.
- Μίναιχμος**, 3ος αι. π.Χ. BLUM - PLASSART 1914 b, 461, αρ. 5. στίχ. 7. LGPN, III A, 301 αρ. 1.
- Μνασίας**, Θεαυρός περί το 369-361 π.Χ. DUŠANIĆ 1978, σ. 347, στίχ. 30. IPArk 14. LGPN, III A, 303 αρ. 7.
- Μνασιτέλης**, 378 π.Χ. περίπου. DUŠANIĆ 1978, 334, στίχ. 42. IPArk 15. LGPN, III A, 304 αρ. 2.
- Νέαρχος**, 234 π.Χ. περίπου. Τύραννος (;). IG V(2) 344 στίχ. 14-15. LGPN, III A, 311 αρ. 7.
- Νεόδαμος**, 3ος αι. π.Χ. BLUM - PLASSART 1914 b, 459, αρ. 4. στίχ. 11. LGPN, IIIA, 312, αρ. 1.
- Νεολαΐδας**, 1^{ος} αι. π.Χ. - 1^{ος} αι. μ.Χ. LGPN, III A, 312-313.

Νικασίλαος, 265 π.Χ. Προστάτας Αλκίαιας. SEG XXV 443, 10. LGPN, III A, 318 αρ. 1.

Νικέας, Πολέμαρχος, 369-361 π.Χ. DUŠANIĆ 1978, 348, 32. IPArk 14. LGPN, III A, 319 αρ. 8.

Νικέας, 4^{ος} αι. π.Χ. SEG XI 1051. PEEK 1971, 19. LGPN, III A, σ. 319 αρ. 9.

Νικοστράτα, 3ος π.Χ. IG V(2) 347. LGPN, III A, 327 αρ. 3.

Νικώ, 3ος αι. π.Χ. IG V(2) 347. LGPN, III A, 328 αρ. 7.

Όνόμαντος, 378 π.Χ. DUŠANIĆ 1978, 335, στίχ. 96. IPArk 15. LGPN, III A, 344. αρ. 2.

Πάμφιλος, Δαμιοργός. 369-361 π.Χ. IG V(2) 1, στίχ. 49. LGPN, III A, 349 αρ. 6.

Πανάνδριος, 230-200 π.Χ. περίπου. PLASSART 1921, 13 στήλ. II, στίχ. 115. LGPN, III A, 349. αρ. 1.

Παρράσιος, 369-361 π.Χ. DUŠANIĆ 1978, 347, στίχ. 3. IPArk 14. LGPN III A, 354 αρ. 1.

Παυσανίας, Δαμιοργός. 369-361 π.Χ. IG V(2) 1, 50. LGPN III A, 357 αρ. 10.

Πόλλης, 2^{ος} (;) αι. π.Χ. IG V(2) 345, 12. LGPN III A, 367 αρ. 5.

Πολυκράτης, μέσα 3^{ου} αι. π.Χ. Γραμματεύς. BLUM - PLASSART 1914 b, 462, αρ. 6 στίχ. 12. LGPN III A, 369 αρ. 22.

Πολύξενος, 3^{ος} αι.π.Χ. BLUM - PLASSART 1914 b, 471, αρ. 13 [Πολύξ[ενός]]. LGPN III A, 370 αρ. 12.

Πολύφραστος, 322BC. IG V(2) 146 λ. Orchomenus. SGDI 2661, 2. LGPN III A, 371 αρ. 1.

Σάαιθος, 369-361 π.Χ. Θεαορός. DUŠANIĆ 1978, 348, στίχ. 31. IPArk 14. LGPN III A, 386 αρ. 1/

Σαοκλής, 378 π.Χ. περίπου. DUŠANIĆ 1978, 335, στίχ. 99. IPArk 15. LGPN III A, 388 αρ. 1.

Σθενόλαος, f.3^{ος} αι. π.Χ. BLUM - PLASSART 1914 b, 461, αρ. 5 στίχ. 8. LGPN III A, 393 αρ. 1.

Σίμμος, 265 π.Χ. LGPN, III A, 395 αρ. 1. SEG XXV 443.9.

Στρατόλας, 1^{ος} αι. π.Χ.-1^{ος} αι. μ.Χ. IG V(2) 350. LGPN, III A, 403 αρ. 2.

Σώστρατος, 2^{ος} (;) αι. π.Χ. Γραμματεύς των Συνέδρων. IG V (2) 345, 13. LGPN, III A, 416 αρ. 25.

Σωτέλης, 2ος (;) αι. π.Χ. Πός του Λεπτίνα. IG V(2) 345, 10. LGPN, III A, 417 αρ. 11.

Τιμόδαμος, περί το 230-200 π.Χ. PLASSART 1921, 13 στήλ. II, στίχ. 114. LGPN, III A, 430 αρ. 5.

Τιμοστρατίδας, Πολέμαρχος Ορχομενίων περί το 369-361 π.Χ. DUŠANIĆ 1978, 348, στίχ. 33. IPArk 14. LGPN, III A, 432 αρ. 1.

Τριτέας, 4ος αι. π.Χ., Πατέρας αναθέτη στους Δελφούς. 4^{ος} αι. π.Χ. DAUX 1939, 145, αρ. ευρ. Μουσείου Δελφών 2382. LGPN, III, 435 αρ. 2 (λ. Φίλων)

Φιλάργυρος, Λογιστής, (Τ.Φλ. Φ.) 192 μ.Χ. IG V (2) 346 LGPN, III A, 447 αρ. 2.

Φιλόδαμος, Πολέμαρχος Ορχομενίων περί το 369-361 π.Χ. DUŠANIĆ 1978, 348, στίχ. 32. IPArk 14. LGPN, III A, 455 αρ. 15.

Φίλων, Αναθέτης στους Δελφούς. 4^{ος} αι. π.Χ. DAUX 1939, 145. Μουσείο Δελφών αρ. 2382. LGPN, III, 462 αρ. 38.

Χαιριάδας, 378 π.Χ., DUŠANIĆ 1978, 334, στίχ. 19, 35. IPArk 15.

Χερσίας, ηρωϊκή εποχή, LGPN, III A, 476 αρ. 1.

IV. 5. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΚΟΥ ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ

- 1 200 π.Χ. Ο Ορχομενός της Αρκαδίας συμμετέχει στον τρωικό πόλεμο υπό την ηγεσία του βασιλιά της Τεγέας Αγαπήνορα.
- 776-628 π.Χ. Ο Ορχομενός γίνεται έδρα των βασιλέων της Αρκαδίας.
- 628 π.Χ. Λιθοβολισμός και θανάτωση του επίορκου βασιλέα των Ορχομενίων και Αρκάδων Αριστοκράτη Β'.
- 540-500 π.Χ. Κατασκευή του εκατόμπεδου δωρικού ναού στην Κάτω πόλη του Ορχομενού.
- 480 π.Χ. Οι Ορχομένιοι συμμετέχουν με 120 οπλίτες στις Θερμοπύλες στον πόλεμο κατά των Περσών.
- 479 π.Χ. Οι Ορχομένιοι συμμετέχουν με 600 οπλίτες στις Πλαταιές στον πόλεμο κατά των Περσών.
- 418 π.Χ. Κατάληψη της πόλης του Ορχομενού από τους συνασπισμένους Μαντινείς, Ηλείους, Αθηναίους και Αργείους.
- 401 π.Χ. Ορχομένιοι μισθοφόροι συμμετέχουν μαζί με άλλους Αρκάδες στην εκστρατεία του Κύρου κατά του Αρταξέρξη.
- 387 π.Χ. Αψιμαχίες των Ορχομενίων με τους Κλειτορείους.
- 378 π.Χ. Συνοικισμός Ορχομενού και Ευαίμονος.
- 375-370 π.Χ. Κατασκευή νέων τειχών στην Ακρόπολη του Ορχομενού.
- 370 π.Χ. Πολιορκία του Ορχομενού από τον Λυκομήδη, ηγέτη του Αρκαδικού Κοινού.
- 370-369 π.Χ. Απόσπαση από τον Ορχομενό των εξαρτημένων πόλεων Μεθυδρίου, Θεισόας και Τεύθιδος και προσάρτησή τους στη Μεγάλη Πόλη.
- 369-361 π.Χ. Ρύθμιση συνοριακών διαφορών Ορχομενίων, Μεθυδριατών και Τορθυνήων.
- 367 π.Χ. Προσχώρηση του Ορχομενού στο Αρκαδικό Κοινό.
- 362 π.Χ. Οι Ορχομένιοι στο πλευρό των Μαντινέων κατά του Επαμεινώνδα στη μάχη της Μαντινείας.
- 360-330 π.Χ. Κατασκευή μνημειακών οικοδομημάτων (Στοών, Αγοράς και Θεάτρου) στην Ακρόπολη του Ορχομενού.
- 315 π.Χ. Κατάληψη του Ορχομενού από τον Κάσσανδρο. Δολοφονία των φίλων του Μακεδόνα στρατηγού Πολυσπέρχοντος, όταν έγιναν ικέτες στο ναό της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος.
- 303 π.Χ. Κατάληψη του Ορχομενού από τον Δημήτριο Πολιορκητή και σταύρωμα του μακεδόνα διοικητή Στρόμβιχου και 80 άλλων πολεμιστών.
- 266-263 π.Χ. Κατά τον Χρεμωνίδειο πόλεμο, οι Ορχομένιοι τάσσονται στο πλευρό των αντιπάλων του Αντιγόνου Γονατά της Μακεδονίας.

- 266 π.Χ. Οι Ορχομένιοι ανακηρύσσουν ευεργέτη της πόλης το βασιλιά της Σπάρτης, Αρέα Α' και τον βασιλιά της Αιγύπτου, Πτολεμαίο Β'.
- 244-234 π.Χ. Ο Αριστομηλίδας και ο Νέαρχος γίνονται τύραννοι στον Ορχομενό.
- 234 π.Χ. Ψήφισμα Ορχομενίων και Αχαϊκής Συμπολιτείας.
- 233 π.Χ. Εισβολή των Μακεδόνων με το στρατηγό Βίθου στην Πελοπόννησο και ήττα της Αχαϊκής Συμπολιτείας κοντά στις πηγές του Αλφειού. Ο Ορχομενός και η Μαντίνεια παραχωρείται στους συμμάχους τους Αιτωλούς.
- 228 π.Χ. Κατάληψη του Ορχομενού από τον Κλεομένη Γ', βασιλιά των Σπαρτιατών. Εγκατάσταση σπαρτιατικής φρουράς στον Ορχομενό.
- 228 π.Χ. Ο Άρατος, στρατηγός της Αχαϊκής Συμπολιτείας, αποτυγχάνει να καταλάβει τον Ορχομενό.
- 226 π.Χ. Νίκη του Άρατου έξω από τα τείχη του Ορχομενού, όπου φονεύθηκαν 300 Σπαρτιάτες και αιχμαλωτίστηκε ο Μεγιστόνους, επικεφαλής της σπαρτιατικής δύναμης.
- 223/2 π.Χ. Κατάληψη του Ορχομενού από τον Αντίγονο Δώσωνα και εγκατάσταση Μακεδονικής φρουράς .
- 220-19 π.Χ. Νίκη των Αχαιών και των συμμάχων Μακεδόνων κατά των Αιτωλών, υπό τον Ευριπίδα στην πεδιάδα των Καφυών και του Ορχομενού.
- 199 π.Χ. Ο Φίλιππος Ε' αποσύρει τη μακεδονική φρουρά και ο Ορχομενός προσχωρεί στην Αχαϊκή Συμπολιτεία.
- 147 π.Χ. . Απόσπαση του Ορχομενού από την Αχαϊκή Συμπολιτεία, ύστερα από προ-σταγή των Ρωμαίων.
- 31 π.Χ. Οι Ορχομένιοι συντάσσονται με τους Αντώνιο και Κλεοπάτρα κατά του Αύγουστου στο Άκτιο.
- 192/3 μ.Χ. Οι Ορχομένιοι τιμούν τον Ρωμαίο Αυτοκράτορα, Σεπτήμιο Σευήρο.
- 174 μ.Χ. Ο περιηγητής Παυσανίας περιγράφει τα μνημεία της κάτω πόλης του Ορχο-μενού και της ερειπωμένης Ακρόπολης.
- 5-7^{ος} αι. μ.Χ. Ερήμωση της πόλης του Ορχομενού.

Εικόνα 130.

ΜΕΡΟΣ V

Αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής

V.1. ΔΩΡΙΚΟΣ ΕΚΑΤΟΜΠΕΔΟΣ ΝΑΟΣ

Στην κάτω πόλη του Ορχομενού, στη δυτική άκρη του σημερινού χωριού (πρώην Καλπάκι), δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, διακρίνονται τα κατάλοιπα ενός περίτερου ναού, διαστάσεων 31,22x13,33 μ., στο ύψος του στυλοβάτη (Εικ. 10, 131). Διέθετε πρόναο και σηκό χωρίς οπισθόδομο (Εικ. 132) και το πτερό αποκαθίσταται από 6x13 κίονες (Εικ. 133).

Λόγω μη εύρεσης σχετικής επιγραφής, δεν είναι γνωστή με βεβαιότητα η λατρευόμενη θεότητα, στην οποία είχε αφιερωθεί. Πρόκειται πιθανότατα για ναό του Ποσειδώνος ή της Αφροδίτης, τους οποίους αναφέρει ο Πausanias (8.13.2). Βρίσκεται σε περσιόπη θέση, που δεσπόζει στο πρώτο ορχομένιο πεδίο.

Κατά τις ανασκαφές, βρέθηκε το κατώτερο τμήμα των σπονδύλων δωρικών κίωνων, που σήμερα δεν υπάρχουν, προφανώς διότι αποτέλεσαν οικοδομικό υλικό στο χωριό (Εικ. 135). Μέσα στο σηκό εντοπίστηκαν τα ίχνη μεγάλου βάθρου αγάλματος.

Μετά τις ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής κτίστηκε το κωδωνοστάσιο της παρακείμενης εκκλησίας του Αι-Γιάννη, που κατέλαβε και ισοπέδωσε την ανατολική στενή πλευρά του αρχαίου ναού.

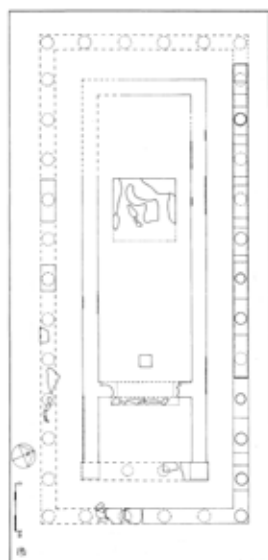
Σήμερα, στο χώρο βρίσκονται μόνο τα δωρικά κιονόκρανα του ναού. Με βάση τον πεπλατυσμένος χείλος των κιονοκράνων ο ναός χρονολογείται ανάμεσα στο 530¹¹⁷ και 500 π.Χ. (Εικ. 136)¹¹⁸.

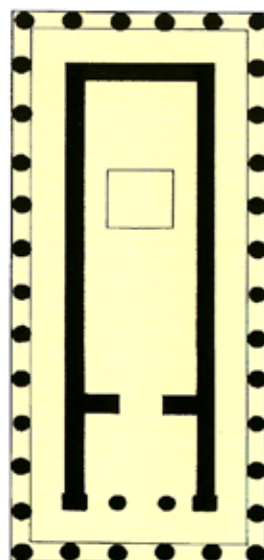
Εικόνα 131.

117 ØSTBY 1991, 327-337., VOYATZIS, 1999, 135, 156.

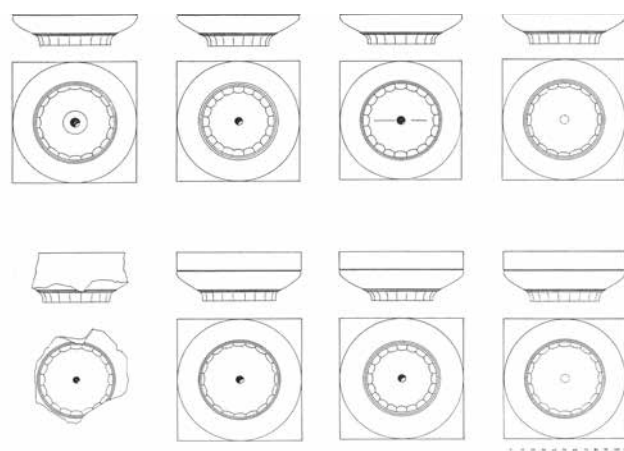
118 SPAWFORTH, 2006, 160.

Εικόνα 132.

Εικόνα 133.

Εικόνα 134.

Εικόνα 135.

Ν.2. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΥΔΡΑΥΛΙΚΑ ΕΡΓΑ ΣΤΟ ΣΤΕΝΟ

Στη θέση «Στενό» υπάρχουν υδραυλικά έργα της προϊστορικής εποχής περίπου 1 χλμ. στα βορειοανατολικά του χωριού Ορχομενού (πρώην Καλπάκι). Πρόκειται για μια στενή λωρίδα γης, που αποτελούσε το πέρασμα από τον κάμπο του Λεβιδίου σ' αυτόν της Κανδήλας, στις δυτικές υπώρειες του όρους Τραχύ. Το λεγόμενο «πρώτο ορχομένιο πεδίο» στον κάμπο του Λεβιδίου ήταν μικρότερο σε έκταση, αλλά βρισκόταν υψηλότερα (630μ.), ενώ το δεύτερο στην κάμφο της Κανδήλας ήταν μεγαλύτερο, αλλά καθώς ήταν χαμηλότερα (620 μ.), υπέφερε από τα λιμνάζοντα ύδατα.

Ήδη από την εποχή του Χαλκού, στα δύο ορχομένια πεδία έγιναν τεχνικά κοψίματα των βράχων, αποστραγγιστικά και αρδευτικά έργα¹¹⁹. Στη χαράδρα, στη θέση «Στενό» διανοίχτηκε μια τεχνητή τάφρος, στον χαμηλό, ορεινό, όγκο, ανάμεσα στις δύο πεδιάδες (Εικ. 136).

Εικόνα 136.

---

119 KNAUSS, 2002, 24-29.

Έτσι, τα νερά που κατέκλυζαν και ελίμναζαν το πρώτο Ορχομένιο πεδίο διοχετεύονταν με τα τεχνικά αυτά έργα στο δεύτερο Ορχομένιο πεδίο. Εκεί, με τη βοήθεια διωρύγων και καναλιών, παροχέτευαν τα νερά προς υπόγεια βάραθρα, τα οποία οι Αρκάδες αποκαλούσαν ζέρεθρα. Δεξιά και αριστερά της τεχνητής τάφρου σχηματίστηκαν ισχυρά κρηπιδώματα για την αποφυγή διάβρωσης των τοιχωμάτων της τάφρου και την ταχύτερη ροή των νερών στο δεύτερο Ορχομένιο πεδίο (Εικ. 137). Πρόκειται για ένα τεχνικό έργο, που έγινε την πρωτοελλαδική ή τη μυκηναϊκή εποχή.

Το νοτιότερο λίθινο ανάλημμα από αργολιθοδομή, βρέθηκε μέσα στην αριστερή όχθη του ρέματος, μήκους 22 μ. και ύψους 1-1,5μ. περίπου. Κατά τον Έφορο Αρχαιοτήτων, Θ. Σπυρόπουλο, το έργο χρονολογείται την περίοδο της πρώιμης εποχής του Χαλκού¹²⁰.

Σύμφωνα με τον ανασκαφέα, δε, τα έργα αυτά συσχετίστηκαν με μία παρόχθια ανάπτυξη ενός οικισμού της πρωτοελλαδικής εποχής, που εντοπίστηκε στην παρακείμενη θέση «Καταλύματα», στην ανατολική πλαγιά του κωνοειδούς λόφου, στις νοτιανατολικές παρυφές της Ακρόπολης του Ορχομενού.

Εικόνα 137.

120 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 1982, 115.

V.3. ΤΥΜΒΟΣ Α' ΟΡΧΟΜΕΝΙΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

Τον μεγάλο προϊστορικό τύμβο, γνωστό με το όνομα «Σωρός», που οι παλαιότεροι κάτοικοι τον έλεγαν «Τρόχαλο» ανέσκαψε, μετά το 1986, σε περισσότερες ανασκαφικές περιόδους, ο Θ. Σπυρόπουλος, μέσα στο πρώτο ορχομένιο πεδίο¹²¹. Το ταφικό μνημείο βρίσκεται στην πεδινή έκταση, σε απόσταση 300 μ. περίπου μέτρων δυτικά του αμαξιτού δρόμου προς Κανδήλα, παραπλεύρως του σύγχρονου κεντρικού αποστραγγιστικού καναλιού χάνδακος, που μεταφέρει τα νερά από το πρώτο στο δεύτερο ορχομένιο πεδίο (Εικ. 138).

Πρόκειται για τύμβο, με τετρασκελή διάταξη, διαμέτρου 12 μ. και σωζόμενο σε ύψος 2μ. περίπου, οριζόμενο από λίθινη κρηπίδα. Σε ένα από τα δύο διάκενα του τύμβου, που ερευνήθηκαν, αποκαλύφθηκε, σε βάθος 1,50μ., λακκοειδής ταφή (2 x 0,60 μ.), με μεγάλο σκελετό (μάλλον ανδρικό).

Το κεντρικό μνημείο περικλείεται από λίθινο ορθογώνιο ή τραπεζιόσχημο περίβολο (με πλάτος λίθινης κρηπίδας 1,5μ.), στη νοτιοδυτική γωνία του οποίου υπάρχει κτίσμα άγνωστου προορισμού¹²².

Κατά τον ανασκαφέα, είναι ένα μεγαλιθικό παρόδιο μνημείο των Μινύων του αρκαδικού Ορχομενού, η έδρα του οποίου ήταν εκείνη την εποχή στη θέση «Καταλύματα», όπου εντόπισε και λείψανα κατοίκησης της πρωτοελλαδικής και μεσοελλαδικής εποχής. Ο Παυσανίας (8.13.3) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι κάτω από την πόλη του Ορχομενού υπήρχαν διάσπαρτοι «Σωροί» από πέτρες, που έγιναν για άνδρες που έπεσαν στον πόλεμο.

Στην εποχή του περιηγητή, δεν ήταν γνωστό σε ποιους πολεμιστές άνηκαν τα ταφικά αυτά μνημεία, καθώς δεν υπήρχαν επιγράμματα, ούτε διατηρούνταν ζωντανά στην προφορική παράδοση των Ορχομενίων της ρωμαϊκής περιόδου τα ονόματα των νεκρών των τύμβων, από τους οποίους ο λεγόμενος «Μεγάλος Σωρός», θα είχε, ασφαλώς, δεσπόζουσα θέση στο ορχομένιο πεδίο.

121 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 1997, 10-11, ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 2013, 76 -79.

122 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 1996, 18, Πρβ. ΒΟΓΓΑΣ 2004, 378, ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, 2013, 230.

Εικόνα 138.

Εικόνα 139.

V.4. ΤΥΜΒΟΙ Β' ΟΡΧΟΜΕΝΙΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

Σύμφωνα με τις παλαιότερες μαρτυρίες, τριακόσια μέτρα μετά τη μεγάλη χαράδρα, στο Στενό, κοντά στην παλαιά τοποθεσία «Καντηλέικο γεφύρι» και στη θέση «Χαλιάς», υπήρχε ένα χαμηλό, τυμβοειδές έξαρμα. Η θέση του σχηματισμένου με συσσώρευση χώματος τύμβου διακρίνεται σήμερα αριστερά του σύγχρονου δρόμου από τον Ορχομένο προς την Κανδήλα. Ουσιαστικά, βρίσκεται στο μέσο της διαδρομής, ανάμεσα στη θέση «Στενό» και της εκκλησίας του Αγίου Παντελεήμονος, διακόσια μέτρα κάτω ακριβώς από τον οικισμό «Μούρες».

Με βάση προφορικές και γραπτές μαρτυρίες, μέχρι πρόσφατα διακρινόταν τα κατάλοιπα ενός επιχωμάτινου τύμβου, ο οποίος έχει καταστραφεί σε μεγάλο βαθμό από τις σύγχρονες αρόσεις με γεωργικά μηχανήματα.

Ο σωρός αυτός των λίθων έχει συνδεθεί από την νεότερη έρευνα με τον τάφο του Αριστοκράτη Α', ο οποίος λιθοβολήθηκε και τάφηκε από τους Ορχομένιους στην περιοχή αυτή, όταν έμαθαν ότι βίασε την παρθένα ιέρεια στο ιερό της Αρτέμιδος Υμνίας (Παυσανίας 8.13.5)¹²³. Προφανώς, το μήνμα του Αριστοκράτη βρισκόταν επί της αρχαίας οδού Ορχομενού - Αμίλου - Φενεού. Ο Παυσανίας χρησιμοποιεί τον όρο «σωροί» για τα τυμβοειδή εξάρματα στην περιοχή χαμηλότερα της πόλης του Ορχομενού. Προφανώς οι σωροί αυτοί θα έδιναν την εντύπωση συσσώρευσης πρόχειρα λαξευμένων λίθων. Τέτοιοι λιθοσωροί ως τάφοι συννηθίζονταν σε μέρη κυρίως παρά τους δρόμους ή παρά τα σταυροδρόμια.

Στο δεύτερο ορχομένιο πεδίο, στο περιφραγμένο αγροτεμάχιο αρ. 1977 του αναδασμού της έλους της Κανδήλας, αριστερά του δρόμου που οδηγεί προς την Κανδήλα και την Κορινθία, ερευνήθηκε από τον Έφορο Αρχαιοτήτων, κ. Θ. Σπυρόπουλο, ένας δεύτερος μεγάλων διαστάσεων, τύμβος, το λεγόμενο «Χωματοβούνι».

Η τυμβοειδή αυτή κατασκευή σχηματιζόταν από επισώρευση χώματος και αργών λίθων, αλλά, δυστυχώς, ήταν πολλαπλώς κατεστραμμένη από νεότερες επεμβάσεις στον εσωτερικό της πυρήνα (Εικ. 139). Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε, όμως αποκάλυψε γύρω από τον τύμβο κτιστή κρηπίδα¹²⁴.

Ο ανασκαφέας θεωρεί ότι ο γήλοφος αυτός είναι έργο των Μινύων του αρκαδικού Ορχομενού και ίσως άνηκε σε ένα δυναστικό οίκο, διαφορετικό από τον δυναστικό κύκλο του Μεγάλου Σωρού, στο πρώτο ορχομένιο πεδίο¹²⁵.

123 KOURSOUNIS – KARAPANAGIOTOU, 2009, 377-382. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1991, 228, σημ. 4. ΒΟΓΓΑΣ, 2004, 383. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, 2013, 232. Πρβ. HILLER VON GAERTRINGEN – LATTERMANN, 1911, πίν. I.

124 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1982, 113-114.

125 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2013, 77.

Ν.5. ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟ ΣΤΟΝ ΜΥΤΙΚΑ ΠΑΛΑΙΟΠΥΡΓΟΥ

Η θέση «Μύτικας Παλαιοπύργου» βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τη διασταύρωση του δρόμου Λεβιδίου - Κανδήλας προς το χωριό Παλαιοπύργος, στις νότιες υπώρειες του Τραχέος όρους, απέναντι από την Περάβρυση, περίπου 1,5 χλμ. σε ευθεία, νοτιοανατολικά από το χωριό του Ορχομενού και 1,5 χλμ. στα νοτιοδυτικά του χωριού Παλαιοπύργος (πρώην Μποντιά).

Στο χώρο αυτό, το 1978, εντοπίστηκε από τον Έφορο Αρχαιοτήτων, κ. Γ. Σταϊνχάουερ, τμήμα οικισμού των μυκηναϊκών χρόνων ή αρχαίο ιερό στην ιδιοκτησία Β. Καλλιμάνη, στη νότια πλευρά της οδού προς Παλαιοπύργο (Εικ. 140). Τμήματα μεγάλου μυκηναϊκού οικισμού και ένα ιερό της αρχαϊκής εποχής, απέναντι από την ιδιοκτησία Καλλιμάνη, απεκάλυψε τμηματικά στα έτη 1980-1982 ο Έφορος Αρχαιοτήτων κ. Θ. Σπυρόπουλος¹²⁶.

Εικόνα 140.

Ο αρχαιολογικός χώρος εκτείνεται στην πλαγιά του υψώματος, αριστερά του επαρχιακού δρόμου προς το χωριό Παλαιοπύργος (Εικ. 141). Ο μυκηναϊκός οικισμός που αποκαλύφθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980, φαίνεται ότι κάλυπτε τις νότιες πλαγιές των υπωριών του βουνού προς τον Παλαιοπύργο. Δεξιά του δρόμου προς τον Παλαιοπύργο, στον περιφραγμένο

¹²⁶ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 1982, 115.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

αρχαιολογικό χώρο, είναι εμφανή θεμέλια ευρύχωρων τετράπλευρων δωματίων με στιβαρούς εξωτερικούς τοίχους, πλάτους 1,20μ. Αριστερά του δρόμου, στον άλλο περιφραγμένο χώρο, αναπτύσσεται η ανασκαφή του υστεροελλαδικού οικισμού με μικρούς τετράπλευρους χώρους.

Ο ανασκαφέας αναγνώρισε εκεί ενιαία οικιστικά συγκροτήματα, τα οποία αναπτύσσονται σε πυκνή δόμηση, σχηματίζοντας, μαζί με στενούς δρόμους, ένα σύνολο ορθογώνιων κατασκευών μεγαροειδούς διάπλασης. Με βάση τα ευρήματα της ανασκαφής, μαρτυρείται κατοίκηση του χώρου στην Υστεροελλαδική II και III περίοδο. Ο κύριος δρόμος προσπέλασης των συνοικιών του οικισμού ακολουθούσε πορεία από την πεδιάδα προς την πλαγιά. Μολονότι η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε, ο οικισμός αυτός συσχετίστηκε με τον μυκηναϊκό Ορχομενό, που είναι γνωστός ως κτηνοτροφικό κέντρο στο έπος (Ιλιάς Β 603)¹²⁷.

Στη θέση «Μύτικας Παλαιοπύργου» αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίου ιερού, που λειτουργούσε

Εικόνα 141.

από τα αρχαϊκά χρόνια. Ο μικρός ναός βρίσκεται στον περιφραγμένο χώρο, αριστερά του δρόμου προς τον Παλαιοπύργο, κτισμένος με απλή αργολιθοδομή, ενώ είχε λίθινο βωμό στα ανατολικά.

Στην ανασκαφή βρέθηκε ακρωτήριο λακωνικού τύπου και αναθήματα, όπως πήλινα μικρά ειδώλια ιθυφαλλικών μορφών και ένα ειδώλιο που παριστάνει Σάτυρο εποχούμενο σε όνο του 6^{ου} αι. π.Χ.

Τα ευρήματα αυτά, μερικά από τα οποία εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Τρίπολης, έχουν θεωρηθεί ότι υποδηλώνουν διονυσιακή λατρεία στον Ορχομενό, ήδη από τον πρώιμο 6^ο αι. π.Χ.

---

127 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 2013, 79 πίν. 20.

Ν.6. ΑΡΧΑΙΑ ΓΕΦΥΡΑ ΣΤΟ Α' ΟΡΧΟΜΕΝΙΟ ΠΕΔΙΟ

Στο πρώτο Ορχομένιο πεδίο αποκαλύφθηκε από τον Έφορο Αρχαιοτήτων, κ. Θ. Σπυρόπουλο, αρχαία λιθόκτιστη γέφυρα σε βάθος 2μ. μέσα στο σύγχρονο κεντρικό αποστραγγιστικό κανάλι, γύρω στο 300 μ. βόρεια από τον μεγάλο Σωρό, ανάμεσα στο όρος Τραχύ και την επιβλητική κωνική Ακρόπολη του Ορχομενού. Πάνω στη γέφυρα διερχόταν η αρχαία οδός, που οδηγούσε στην Άνω πόλη και από κάτω ο κεντρικός ποταμός ή χείμαρρος, που κατευθυνόταν προς το Στενό (Εικ. 142). Η γέφυρα είναι λιθόκτιστη με επιμελή πολυγωνική τοιχοποιία και τρία ανοίγματα προς τη αρχαία φορά του ποταμού, δηλαδή με κατεύθυνση Ν-Β. Σώζονται τρεις τοίχοι ύψους 1,40 μ., πάχους 0,60μ. και μήκους 2,20μ. που απέχουν μεταξύ τους 0,60μ.

Η γέφυρα είναι κτισμένη με την εκφορική τεχνική, δηλαδή με συγκλίνουσες προς την απόληξη των ανοιγμάτων λιθοπλίνθους. Στο πάνω μέρος των δόμων έχουν επιτεθεί οι οριζόντιες πλάκες της γέφυρας, που αποτελούσαν τον αρχαίο δρόμο, πλάτους περίπου 2μ. Παλαιότερα, χρονολογήθηκε από τον ανασκαφέα στο δεύτερο μισό του 6^{ου} αι.π.Χ.¹²⁸, ενώ πιο πρόσφατα στους προϊστορικούς χρόνους¹²⁹.

Η γέφυρα αυτή θεωρήθηκε ότι συνέδεε τον πρωτοελλαδικό οικισμό του Ορχομενού στη θέση «Καταλύματα» με άλλα κέντρα της εποχής, όπως την περιοχή της Μαντίνειας (οικισμός στο Γκορτσούλι), της Τεγέας (οικισμός Αγιωργίτικων) και της Αργολίδας (οικισμοί Λέρνας, Άργους, Τίρυνθας).

Εικόνα 142.

128 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 1997, 11. Πρβ. ΒΟΓΓΑΣ. 380-381

129 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 2013, 76.

Ν.7. ΙΕΡΟ – ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΤΟ Α΄ ΟΡΧΟΜΕΝΙΟ ΠΕΔΙΟ

Στην περιοχή του αρχαίου Ορχομενού και συγκεκριμένα στον κάμπο του Λεβιδίου, δηλαδή στο πρώτο Ορχομένιο πεδίο, εντοπίστηκε και αποκαλύφθηκε, μερικώς, τρίκλιτη ή πεντάκλιτη βασιλική μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανικών χρόνων, πάνω στα λείψανα αρχαίου ιερού. Η ανασκαφή που δεν ολοκληρώθηκε, έγινε από τον Έφορο Αρχαιοτήτων, κ.Θ.Σπυρόπουλο, στη θέση «Αγιάννης», κοντά στη συμβολή των δρόμων Αρτεμισίου – Καλπακίου και Καλπακίου-Λεβιδίου.

Η θέση βρίσκεται 1 χλμ. μακριά από τη βυζαντινή εκκλησία της Παναγίας, η οποία απέχει 1,5 χλμ. από το Λεβίδι (Εικ. 130). Στη μεγάλη τρίκοχη παλαιοχριστιανική βασιλική είχαν εντοιχιστεί αρχαίοι λιθόπλινθοι και είχε εντοπιστεί κεραμική της ρωμαϊκής εποχής¹³⁰. Η επίκωση στο χώρο της ανασκαφής περιλάμβανε άβαφα όστρακα της ύστερης αρχαιότητας¹³¹. Πιθανόν να πρόκειται για τη θέση των λειψάνων του γνωστού, από τις αρχαίες πηγές, ιερού της Υμνίας Αρτέμιδος¹³².

Σύμφωνα με τις απόψεις άλλων μελετητών, το ιερό της Υμνίας Αρτέμιδος τοποθετείται στη θέση της βυζαντινής εκκλησίας της Παναγίας. Περιηγητές του 19^{ου} αιώνα αναφέρουν την ύπαρξη τμημάτων δωρικών κιόνων στην εκκλησία αυτή¹³³. Η περιοχή αυτή πρέπει να ανήκει στην αρχαία Ελυμία, την οποία μνημονεύει ο Ξενοφών (Ελληνικά, Στ 5, 13) και τοποθετείται, γενικά, στους αγρούς βορειοανατολικά του Λεβιδίου.

Η αρχαία Ελυμία συνδέει το όνομά της με τον Έλυμο, το νόθο γιο του Αγχίση και εγγονό του Κάπυος, του επώνυμου ήρωα της Καφύης ή Καπύης, δηλαδή της αρχαίας γειτονικής πόλης των Καφυών (σημ. Χωτούσα). Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η αρκαδική Ελυμία έχει σχέση με την πόλη της Σικελίας, Έλυμα, που, κατά την παράδοση, κτίστηκε προς τιμήν του Ελύμου, από τον αδερφό του, Αινεία.

Η παρουσία των Ελύμων της Σικελίας, εξάλλου, απηχεί την εγκατάσταση των Αρκάδων στη χώρα αυτή, κατά τα χρόνια του μεγάλου Αρκαδικού αποικισμού. Άλλωστε, την ίδια περίπου εποχή, στην Ιταλία, οι Αρκάδες ιδρύουν αποικίες με τον Οίνωτρο, τον Πάλλαντα και τους άλλους¹³⁴.

130 HOWELL, 1970, 84.

131 ΚΟΝΤΗ, 1985, 114.

132 ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, 1982, 115.

133 HOWELL, 1970, 83 αρ. 7 πίν. 37 b.

134 ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, 2004, 53-57.

Ν. 8. ΠΗΓΕΣ ΤΕΝΕΙΑΙ – ΑΜΙΛΟΣ

Οι αρχαίες πηγές Τενεΐαι πρέπει να ταυτιστούν με τις πηγές Σίντζι (Εικ. 143), που αναβλύζουν στους πρόποδες του Ολίγυρτου κοντά στο δρόμο προς την Κανδήλα. Τα ρέματα των πηγών αυτών βρίσκονται σε μικρή απόσταση από τον οστρακοβριθή προϊστορικό οικισμό στη θέση Κουρουπά που πρέπει να ταυτίζεται με την Άμιλο που αναφέρει ο Πausanίας (8.13.5). Τα νερά της χαράδρας του α' ορχομένου πεδίου που διέρχονται από τη θέση Στενό ανάμεσα στην Ακρόπολη του Ορχομένου και το όρος Τραχύ κατευθύνονται μαζί με τα νερά από τα πολυάριθμα κανάλια στην πεδιάδα της Κανδήλας προς στο Λυκόρεμα σε μία τεχνητή κοίτη ποταμού που περνάει κοντά στα ερείπια των αρχαίων Καφυών και χάνονται σε τεχνητή σήραγγα που διαπερνά το όρος Κνάκαλο, δηλαδή του σημερινού βουνού της Καστανιάς που υψώνεται στα νοτιοδυτικά της σημερινής Χωτούσας. Τα νερά του κάμπου της Κανδήλας εκβάλλουν στην πεδιάδα του Δάρα μέσα από το τεχνητό αγωγό στην πλαγιά του βουνού στα αριστερά του δρόμου που οδηγεί στην Τρίπολη. Το έργο έγινε το 1973 με την αποξήρανση του έλους της Κανδήλας. Παλαιότερα τα νερά βυθίζονταν σε καταβόθρες της περιοχής.

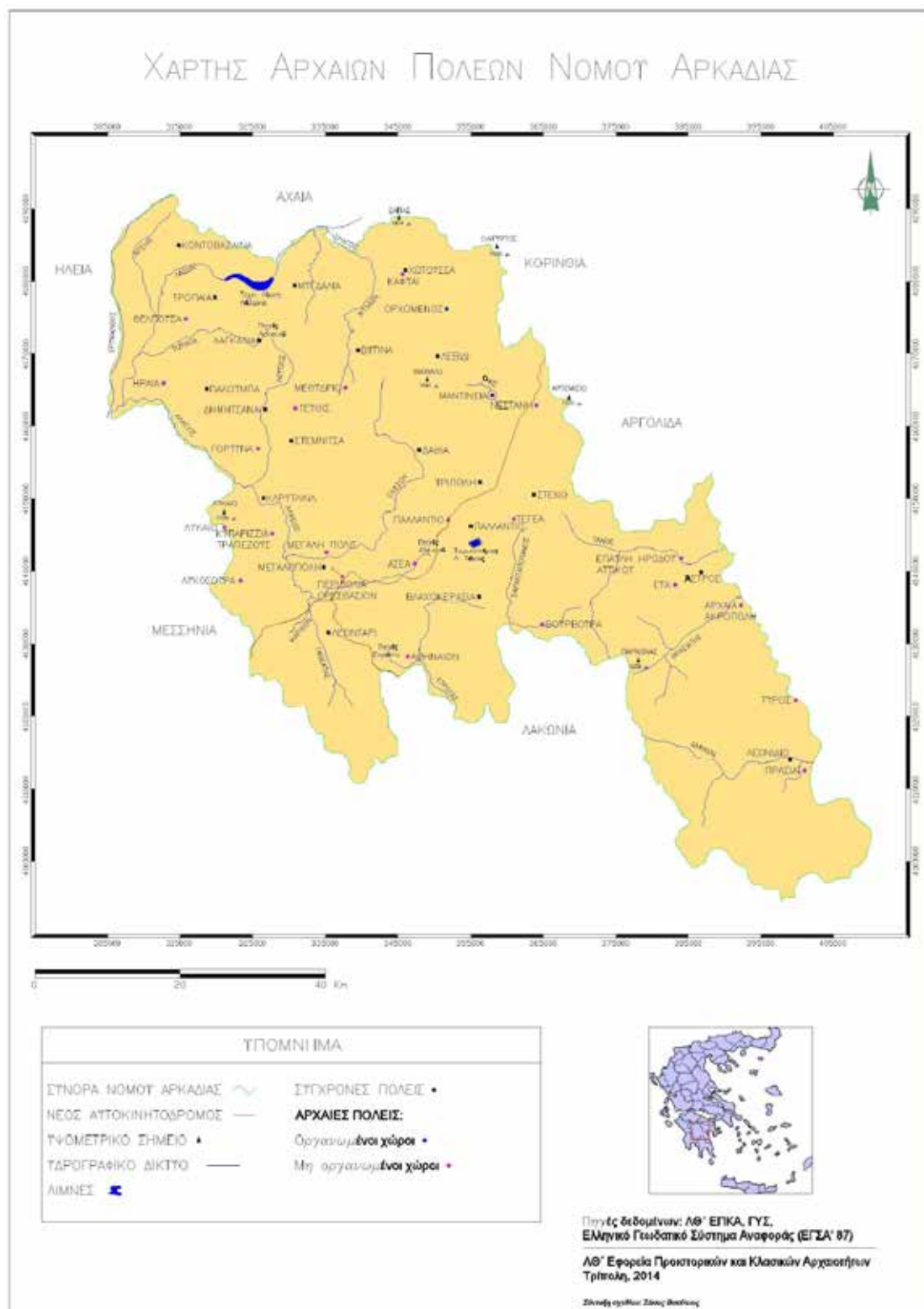

Εικόνα 143.

ΜΕΡΟΣ VI

Επίμετρον

Εικόνα 144.

VI. 1. ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στον επίτιμο Έφορο Αρχαιοτήτων, Δρ. Μιχάλη Πετρόπουλο, στη θητεία του οποίου εγκρίθηκε, το 2010, η μελέτη ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Ορχομενού και, ακολούθως, εντάχθηκε στα έργα της Περιφέρειας Πελοποννήσου.

Για την πρόσβαση στα αρχεία της Γαλλικής Σχολής, προκειμένου να αντληθούν στοιχεία για τις αρχαιολογικές έρευνες στον Ορχομενό, οφείλονται ευχαριστίες στον διευθυντή της, κ. Alexandre Farnoux, στην κ. Καλλιόπη Χρηστοφή, καθώς και στον βιβλιοθηκάριο κ. Yann Logelin.

Για την πρόσβαση σε ανέκδοτο υλικό επιγραφών του Ορχομενού, στα γραφεία του τμήματος *Inscriptiones Graecae*, στην Ακαδημία Επιστημών του Βερολίνου (*Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften*), εκφράζονται θερμές ευχαριστίες στον καθηγητή Dr. Klaus Hallof και στον επιστημονικό συνεργάτη Dr. Jaime Curbera.

Για τη χορήγηση άδειας μελέτης αρχειακού υλικού, το οποίο αφορά στο προσωπικό (επιμελητές, φύλακες) και σε ανασκαφικές έρευνες στον Ορχομενό, στις αρχές του 20ου αιώνα, εκφράζονται ευχαριστίες στην πρώην Προϊσταμένη της Διεύθυνσης του Εθνικού Αρχείου Μνημείων, κα. Έλενα Κουντούρη, καθώς και τις κυρίες, Σοφία Φραγκουλοπούλου και Σταυρούλα Μασουρίδη.

Ευχαριστίες εκφράζονται στον τότε Αν. Προϊστάμενο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Δρ. Γεώργιο Κακαβά και στην αρχαιολόγο κ. Νομική Παλαιοκρασσά, για την πρόσβαση στα ευρήματα της Γαλλικής Σχολής από τον Ορχομενό, τα οποία σήμερα βρίσκονται στη Συλλογή Χαλκών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

Για τους ίδιους λόγους, ευχαριστίες εκφράζονται στον Προϊστάμενο του Νομισματικού Μουσείου, Δρ. Γεώργιο Κακαβά, στην Προϊσταμένη Τμήματος κα. Ευαγγελία Αποστόλου και στον κ. Αλέξανδρο Ανδρέου, που διευκόλυναν τη μελέτη των νομισμάτων του Ορχομενού, τα οποία φυλάσσονται στις συλλογές του Μουσείου.

Ευχαριστίες οφείλονται και προς το προσωπικό συντήρησης και φύλαξης του Αρχαιολογικού Μουσείου Τρίπολης, που ποικιλοτρόπως, διευκόλυνε την εργασία, καθώς και προς τον φύλακα Αρχαιοτήτων Ορχομενού, κ. Παναγιώτη Τριαντάφυλλο.

Ακόμη, θερμές ευχαριστίες οφείλονται στους εκπροσώπους του Καποδιστριακού Δήμου Λεβιδίου και του Καλλικρατικού Δήμου Τρίπολης, της Κοινότητας του Ορχομενού, του Φάρου Τυφλών της Ελλάδας, του Σωματείου ΔΙΑΖΩΜΑ.

Τέλος, για το χρονικό διάστημα έκρισης και εκτέλεσης των εργασιών ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, θερμές ευχαριστίες στους διατελέσαντες Γενικούς Γραμματείς, Διευθυντές και προσωπικό των Μονάδων της Περιφέρειας Πελοποννήσου, τα στελέχη του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, τις ειδικές Υπηρεσίες Διαχείρισης του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Πελοποννήσου και τους Σύμβουλους Διαχείρισης του Υπουργείου «Στάδιον Α.Ε.».

VI.2. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

I. Ιστορικό της έρευνας

Εικόνα 1. Αεροφωτογραφία του θεάτρου και της Αγοράς της Ακρόπολης από βορειοανατολικά. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 2. Ο Γερμανός επιγραφικός Friedrich Hiller von Gaertringen (1864-1947). Λήψη έτους 1945. (Από Κ. Hallof, *Inscriptiones Graecae, editio altera*, Berlin 2009, 35).

Εικόνα 3. Ο Γάλλος αρχαιολόγος G. Blum (1887-1914). (Από Ch. Picard, *BCH* 1920, 44, 20, εικ. 6).

Εικόνα 4. Ο βωμός της Αρτέμιδος, κατά το 1913. (Αρχείο Γαλλικής Σχολής Αθηνών, EFA αρ. 5320).

Εικόνα 5. Ο δωρικός εκατόμπεδος ναός στο χωριό του Ορχομενού (Καλπάκι) το 1913. (Αρχείο Γαλλικής Σχολής Αθηνών, EFA αρ. 5333).

Εικόνα 6. Χάλκινη προχοή σε σχήμα κεφαλής λέοντος, EAM. αρ. X 14617. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 7. Χάλκινο ελασμάτινο δισκάριο, EAM. αρ. X 14619. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 8. Ο χώρος της ορχήστρας του θεάτρου με τους εργάτες και τους (ένοπλους) επιστάτες της ανασκαφής, κατά το έτος 1913. (Αρχείο Γαλλικής Σχολής Αθηνών, EFA αρ. 5330).

Εικόνα 9. Χάρτης με τις θέσεις των μνημείων του Ορχομενού και της ευρύτερης περιοχής. (Σχέδιο Β. Ζέκιος - ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 10. Ο χώρος του Εκατόμπεδου δωρικού ναού και της εκκλησίας του Αγ. Ιωάννη με το νεκροταφείο του χωριού. Λήψη από αέρος. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 11. Ο κωνικός λόφος της Ακρόπολης και τμήμα της πεδιάδας του α΄ ορχομένιου πεδίου από ΝΑ. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 12. Η ενημερωτική πινακίδα ΕΣΠΑ του έργου στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 13. Το νέο κτίριο εξυπηρέτησης του κοινού και ο αρχαιολογικός χώρος Ορχομενού μετά τις εργασίες ανάδειξης. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 14. Η νέα μεταλλική κλίμακα ανόδου περιήγησης επισκεπτών στο θέατρο. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 15. Ο Ναός της Αρτέμιδος από αέρος (Λήψη από Νοτιοανατολικά). (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 16. Το φρέαρ και η ορχήστρα του θεάτρου. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 17. Η Στοά, το λεγόμενο «Βουλευτήριο» από αέρος (Λήψη από Ανατολικά). (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 18. Τμήμα της διαδρομής περιήγησης ανάμεσα στο Ναό της Αρτέμιδος και το κτήριο εξυπηρέτησης κοινού – φυλάκιο. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 19. Τμήμα της διαδρομής περιήγησης ανάμεσα στο ιερό της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος και την Ανατολική Στοά, το λεγόμενο Βουλευτήριο. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 20. Άποψη της διαδρομής πλησίον του αναλημματικού τοίχου του ιερού της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 21. Πινακίδα κατεύθυνσης προς τον αρχαιολογικό χώρο 400 μ. πριν από την διασταύρωση στην πλατεία Λεβιδίου στο δρόμο Βυτίνας - Λεβιδίου. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 22. Πινακίδα κατεύθυνσης προς τον αρχαιολογικό χώρο μέσα στο χωριό του Ορχομενού. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 23. Πινακίδα κατεύθυνσης προς τον αρχαιολογικό χώρο της Ακρόπολης και το χώρο στάθμευσης. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 24. Το νέο κτήριο εξυπηρέτησης κοινού – φυλάκιο στον αρχαιολογικό χώρο. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 25. Λεπτομέρεια της εισόδου του νέου κτιρίου. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 26. Άποψη του σιδερένιου προστατευτικού κιγκλιδώματος στο φρέαρ αρ. 4 πλησίον της Βόρειας Στοάς. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 27. Άποψη του σιδερένιου προστατευτικού κιγκλιδώματος στο φρέαρ αρ. 5 στο μέσο της Αγοράς. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 28. Άποψη από την πυροσβεστική φωλιά στην είσοδο του αρχαίου θεάτρου. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 29. Ενημερωτική πινακίδα στο χώρο του κτηρίου. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 30. Ενημερωτική πινακίδα στο χώρο του ιερού της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 31. Ενημερωτική πινακίδα στο χώρο της Βόρειας Στοάς. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 32. Τοπογραφικό διάγραμμα με τα μνημεία της Ακρόπολης του Ορχομενού (Σχέδιο Β. Ζέκιος, ΛΘ΄ ΕΠΚΑ - Signs & Lava)

II. Η κλασική αρχαιότητα

Εικόνα 33. Ορχομενός Αρκαδίας. Γκραβούρα των αρχών του 19^{ου} αιώνα. (Από Gell, W. Narrative of a Journey in the Morea, London 1823, 370).

Εικόνα 34. Ο προϊστορικός οικισμός στον περιφραγμένο χώρο στη θέση Μύτικας Παλιόπύργου. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 35. Ο κάμπος της Κανδήλας (β' ορχομένιο πεδίο) και σε δεύτερο επίπεδο η Ακρόπολη του Ορχομενού από βορειοανατολικά. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εικόνα 36. Άνω μέρος πύλινου γυναικείου ειδωλίου της δαιδαλικής τεχνοτροπίας. 7ος αι. π.Χ. Αρχείο Γαλλικής Σχολής Αθηνών, ΕΦΑ, αρ. αρνητ. 5349.

Εικόνα 37. Ο δρόμος στο β' ορχομένιο πεδίο, που οδηγεί προς την Κανδήλα και την Κορινθία. Δεξιά το όρος Τραχύ. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 38. Ο κάμπος του Λεβιδίου (πρώτο ορχομένιο πεδίο), αριστερά η περιοχή που ταυτίζεται με την αρχαία Ελυμία και στο μέσο η Ακρόπολη του Ορχομενού (από νοτιοανατολικά). (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 39. Τμήμα στήλης από το ναό της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος, που ρυθμίζει τα όρια περιοχής Ορχομενίων, Τορθυνήων και Μεθυδριατών, Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, αρ. 3095. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας - Αρχείο ΛΘ' ΕΠΚΑ).

Εικόνα 40. Ψήφισμα Αχαϊκής Συμπολιτείας και Ορχομενίων. Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, αρ. 3000. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 41. Χάλκινες αιχμές βελών από τις ανασκαφές των ετών 2011-2014 στην Ακρόπολη. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 42. Βάση αγάλματος αυτοκράτορος Σεπτιμίου Σευήρου με ψήφισμα της πόλης των Ορχομενίων. αρ. 3078. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 43. Γενικό τοπογραφικό διάγραμμα Ακρόπολης Ορχομενού. (Σχέδιο Β. Ζέκιος, ΛΘ' ΕΠΚΑ - Signs & Lava).

Εικόνα 44. Αεροφωτογραφία της Ακρόπολης από βορειοανατολικά. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 45. Ο ορθογώνιος πύργος αρ. 7 του 4^{ου} αι. π.Χ. στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου της Ακρόπολης. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 46. Μεσαιωνικός πύργος στο υψηλότερο σημείο Ακρόπολης. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 47. Κατάλοιπα κυκλικού πύργου της ελληνιστικής εποχής. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

III. Τα μνημεία της Ακρόπολης

Εικόνα 48. Η ανασκαφή στην παλαιότερη οχύρωση δίπλα στον πύργο 7. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας - Αρχείο ΛΘ' ΕΠΚΑ).

Εικόνα 49. Αναλημματικός τοίχος πλησίον του κτιρίου στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 50. Ο χώρος της ανασκαφής μέρους δημόσιου οικοδομήματος πλησίον του κτιρίου εξυπηρέτησης κοινού - φυλακίου. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 51. Ανασκαφή παρόδιου τοίχου στο δρόμο προς το αρχαίο θέατρο. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας - Αρχείο ΛΘ' ΕΠΚΑ).

Εικόνα 52. Πύληνη μήτρα. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας - Αρχείο ΛΘ' ΕΠΚΑ).

Εικόνα 53. Αρχαίο θέατρο. Αεροφωτογραφία. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 54. Αρχαίο θέατρο. Κάτοψη (Σχέδιο. Σ. Παυλίδης - Αρχείο ΛΘ' ΕΠΚΑ - Sign and Lava)

- Εικόνα 55.** Ανάγλυφος σκύφος (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 56.** Οι θρόνοι, η προεδρία και ο βωμός. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).
- Εικόνα 57.** Το συγκρότημα σκηνής και προσκηνίου. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).
- Εικόνα 58.** Οι χώροι της σκηνής (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).
- Εικόνα 59.** Ο κτιστός αγωγός (οχετός) (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).
- Εικόνα 60.** Η τομή του αγωγού (οχετού) του θεάτρου (Σχέδ. Ε. Ζέρβα – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 61.** Η αρχαία αγορά του Ορχομενού. Αεροφωτογραφία. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).
- Εικόνα 62.** Η ανωφερής κλιμακωτή διαδρομή περιήγησης ανάμεσα στη Βόρεια Στοά και την Ανατολική Στοά, το λεγόμενο «Βουλευτήριο». (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).
- Εικόνα 63.** Πανοραμική άποψη της Βόρειας Στοάς. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).
- Εικόνα 64.** Βάση ιωνικού κίονα. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).
- Εικόνα 65.** Κάτοψη από αέρος της Βόρειας Στοάς. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).
- Εικόνα 66.** Όστρακα εμπορικών αμφορέων από τη Βόρεια Στοά. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 67.** Όστρακο ανάγλυφου σκύφου. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 68-69.** Όστρακα Κεραμικής Δυτικής Κλιτύς. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 70.** Λίθινη ιερή τράπεζα από το χώρο της Αγοράς ανάμεσα στη Βόρεια Στοά και το Ιερό της Αρτέμιδος. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 71.** Άποψη του εσωτερικού του μνημείου, στρωμένου με ειδικό εδαφικό υλικό (καβριάς). (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).
- Εικόνα 72.** Κατώφλι εισόδου. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 73.** Κάτοψη του κτιρίου με το στρώμα καταστροφής των κεραμίδων στη βορειοδυτική γωνία. (Σχέδ. Σ. Σταυροπούλου – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 74.** Αεροφωτογραφία της Ανατολικής Στοάς. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).
- Εικόνα 75.** Η βορειοδυτική εσωτερική γωνία του μνημείου. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 76.** Θραύσματα από χάλκινα προξενικά ψηφίσματα, ΕΑΜ. αρ. 14615.1-4. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 77.** Χάλκινη προτομή Διός, ΕΑΜ. αρ. Χ 14616. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 78.** Τετράπλευρο δημόσιο οικοδόμημα των Ορχομενίων. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).
- Εικόνα 79.** Λεπτομέρεια του αναλημματικού τοίχου του ιερού της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).
- Εικόνα 80.** Το ιερό της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος και η διαδρομή περιήγησης επισκεπτών. Πανοραμική άποψη. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).
- Εικόνα 81.** Αεροφωτογραφία του ναού της Αρτέμιδος. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).
- Εικόνα 82.** Πήλινο ειδώλιο Αρτέμιδος από το ναό (Αρχείο Γαλλικής Σχολής Αθηνών, ΕΦΑ).
- Εικόνα 83.** Χάλκινη λαβή κατόπτρου - πεπλοφόρος, ΕΑΜ. αρ. Χ 14618. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εικόνα 84. Χάλκινες αιχμές βελών, ΕΑΜ. αρ. Χ 14620.1-2. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 85. Χάλκινο ελασμάτινο δισκάριο, ΕΑΜ. αρ. Χ 14621.2 (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 86. Χάλκινη λαβή κύλικας, ΕΑΜ αρ. Χ 19042 α. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 87. Χάλκινη λαβή λέβητα, ΕΑΜ, αρ. Χ 19043. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 88. Χάλκινη περόνη, ΕΑΜ. αρ. Χ 19049. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 89. Το άνδριο και ο βωμός του ιερού. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 90. Ο βωμός της Αρτέμιδος. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 91. Κάτοψη της υποθεμελίωσης του βωμού της Αρτέμιδος. (Σχέδ. Σ. Σταυροπούλου – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 92. Κάτοψη του ιερού της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος. (Σχέδ. Σ. Σταυροπούλου – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 93. Τεκτονικά σύμβολα (γράμματα από το Α έως το Υ) από τις πλάκες θεμελίωσης του βωμού της Αρτέμιδος. (Σχέδ. Π. Κούσκουλα – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

IV. Νομισματικά και επιγραφικά δεδομένα

Εικόνα 94. Χαλκούς Ορχομενού. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. Ν 29, ΟΜ 30, 13.9.2012. Από την εξωτερική πλευρά του ναού της Αρτέμιδος. Εμπ. Κεφαλή Αθηνάς. Οπ. ΕΡ (τα αρχικής της πόλης) εντός δάφνινου στεφανιού. 340-300 π.Χ. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 95. Δίχαλκον Τεγέας. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. Ν 4, ΟΜ 3, 2011. Εμπ. Κεφαλή Αλέας Αθίνας, Οπ. Ο Τήλεφος θηλάζει την ελαφίνα. ΤΕΓΕΑ. Μέσα 3ου αι.π.Χ. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 96. Δίχαλκον Φενεού. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. Ν 71, ΟΜ. 31, 14.1.2014.

Από την περιοχή νότια του ιερού της Αρτέμιδος. Εμπ. Κεφαλή Δήμητρας. Οπ. Κηρύκειον μεταξύ Φ και Ε. 340-300 π.Χ. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 97. Τετράχαλκον Καφυέων. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. Ν 30, ΟΜ. 30, 14.9.2012. Εξωτερικά του Ναού της Αρτέμιδος. Εμπ. Ζευς κρατώντας νίκη και σκήπτρον. Οπ. Η Αχαΐα καθιστή κρατά στεφάνι και σκήπτρο. ΑΧΑΙΩΝ ΚΑΦΥΕΩΝ. Α΄ μισό 2ου αι.π.Χ. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 98. Χαλκούς Φλιούντος. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. Ν 73, ΟΜ 3, 26.1.2014.

Από τη Βόρεια Στοά. Εμπ. Ταύρος μαινόμενος. Οπ. Το αρχικό Φ και τέσσερις στιγμές. Α΄ μισό 4ου αι.π.Χ. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 99. Αργυρή δραχμή Κορίνθου. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. Ν 20, ΟΜ. 24 Αρ. 3.5.2012. Από την περιοχή του κτιρίου – φυλακίου. Εμπ. Πήγασος. Οπ. Αφροδίτη με σάκκο. Α΄ μισό 4ου αι.π.Χ. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 100. Αργυρό τριώβολον Σικυώνας. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. Ν 68, ΟΜ 33, 8.11.2013. Από την περιοχή της Ανατολικής Στοάς - Βουλευτηρίου. Εμπ. Περιστέρι. Οπ. Το γράμμα Σίγμα (αρχικό της πόλης). ΠΡΟ-ΜΑ-ΧΙ-ΔΑΣ. Ελληνιστική εποχή. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 101. Χαλκούς Άργους. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. Ν 90, 9.7.2014.

Από την Ανατολική Στοά – Βουλευτήριο. Εμπ.Κεφαλή λύκου προς τα αριστερά.

Το γράμμα Α (αρχικό της πόλης) και κεραυνός στο κάτω μέρος. 4ος αι. π.Χ.

(Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 102. Δίχαλκον Ορχομενού. Harvard Art Museums, Arthur M. Sackler Museum, Gift of H. Bartlett Wells, Class of 1929, αρ. 1985.350.84 Εμπ. Άρτεμις γονατίζει προς τα δεξιά.

Οπ. Η Καλλιστώ γονατίζει πληγωμένη από βέλος. Γύρω στο 370 π.Χ.

Εικόνα 103. Δίχαλκον Ορχομενού. Αθήνα, ΝΜ. αρ. 1892-93, Λ 681. Εμπ. Γενειοφόρος ήρωας με κράνος προς τα δεξιά (Αρκάς ή Ορχομενός). Οπ. Άρτεμις με τόξο. Ε-Ρ. 340-300 π.Χ. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 104. Δίχαλκον Ορχομενού. Αθήνα, ΝΜ. αρ. 1913-1914, ΟΓ 47. Εμπ. Κεφαλή Αθηνάς προς τα δεξιά. Οπ. Άρτεμις προς τα δεξιά. ΕΡ/Π. 340-300 π.Χ. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 105. Δίχαλκον Ορχομενού. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. 25.10.2013.

Από περισυλλογή (περιοχή Βρύση Ορχομενού). Εμπ. Καλλιστώ με σφενδόνη στα μαλλιά. Οπ. Ήρωας με δόρυ Ε-Ρ. 340-300 π.Χ. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 106. Δίχαλκον Ορχομενού. Αθήνα, ΝΜ. αρ. 1892-93 Λ 360. Εμπ. Κεφαλή Αθηνάς ή αγένειου ήρωα, Οπ. Άρτεμις στοχεύει με το τόξο. ΕΡ-Π. 340-300 π.Χ. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 107. Χαλκούς Ορχομενού, Τρίπολη. ΑΜ. αρ. Ν70, ΟΜ. 27, 11.1.2014. Εμπ. Κεφαλή Αθηνάς ή αγένειου ήρωα. Οπ. Καλλιστώ ή Άρτεμις σε θρόνο. ΕΡ. 340-300 π.Χ. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 108. Χάλκινο νόμισμα Ορχομενού εποχής αυτοκράτορα Σεπτιμίου Σευήρου (193-211 μ.Χ.). Harvard Art Museums, Arthur M. Sackler Museum, Gift of the Estate of H. Bartlett Wells, αρ. 1997.260. Εμπ. Κεφαλή του Σεπτιμίου Σεβήρου. Οπ. Άρτεμις. 198-209μ.Χ.

Εικόνα 109. Χάλκινο νόμισμα Ορχομενού εποχής αυτοκράτορα Σεπτιμίου Σευήρου (193-211 μ.Χ.). Αθήνα, ΝΜ. αρ. 1894-94 Ις 9. Εμπ. Δαφνοστεφής κεφαλή αυτοκράτορα. ΛΟΥ [ΣΕΠ] ΣΕΟΝΗΡΟΣ. Οπ. ΟΡΧΟ-ΜΕΝΙΩΝ. Ασκληπιός προς τα αριστερά. 198-209μ.Χ. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 110. Χαμένη στήλη από το ναό της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος που ρυθμίζει τα σύνορα Ορχομενίων, Τορθυνήων και Μεθυδριατών (Πηγή: Berlin, Akademie der Wissenschaften - Φωτ. Σ. Φριτζίλας).

Εικόνα 111-112. Χαμένες στήλες της επιγραφής IG V (2) 343, από το ναό της Αρτέμιδος Μεσοπολίτιδος για το συνοικισμό του Ορχομενού και του Ευαίμονος (Πηγή: Berlin, Akademie der Wissenschaften - Φωτ. Σ. Φριτζίλας).

Εικόνα 113. Ψήφισμα της Αχαϊκής Συμπολιτείας και Ορχομενίων. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. 3000. (Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

Εικόνα 114. Απελευθερωτική επιγραφή για τον Σωσικλή, Τρίπολη, ΑΜ. αρ. 2999.

(Φωτ. Κ. Κολλιτζογιαννάκης - Φωτοκίνηση).

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εικόνα 115. Βάση αγάλματος του αυτοκράτορος Σεπτιμίου Σευήρου. Τρίπολη, ΑΜ. αρ. 3078. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 116. Έκτυπον επιγραφής, (IG V (2) 347), από την επιτύμβια στήλη της Νικοστράτους και Νικούς (Πηγή: Berlin, Akademie der Wissenschaften - Φωτ. Σ. Φριτζίλας).

Εικόνα 117. Έκτυπον επιγραφής, (IG V (2) 350), από την επιτύμβια στήλη του Αρίστωνος (Πηγή: Berlin, Akademie der Wissenschaften - Φωτ. Σ. Φριτζίλας).

Εικόνα 118. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα τριών Αθηναίων. Αθήνα, ΕΑΜ.αρ. 14613/1. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 119. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα τεσσάρων Αιτωλών. Αθήνα, ΕΑΜ. αρ. 14613/2. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 120. Ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για πρόξενο (Θ]έοξιν) από τους Λουσούς. Αθήνα, αρ. ΕΑΜ.αρ. 14613/3. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 121. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Κλεοφάνη από τις Καφυαί. Αθήνα, ΕΑΜ. αρ. 14613/4. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 122. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Λυκίσκο. Αθήνα, ΕΑΜ. αρ. 14613/5. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 123. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Τυτέαν από τις Καφυαί. Αθήνα, ΕΑΜ. αρ. 14613/6. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 124. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Μεγαλοπολίτη Αϊνήσαν[δρο]. Αθήνα, ΕΑΜ. αρ. 14613/7. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 125. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Νεοκλή από την Πελλάνα. Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. 14613/8. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 126. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Αghσίμαχον από την Αλέα. Αθήνα, ΕΑΜ. αρ. 14613/9. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 127. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Πάννιν από το Άργος. Αθήνα, ΕΑΜ. αρ. 14613/10. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 128. Προξενικό ψήφισμα σε χάλκινο έλασμα για τον Λάρχιππο από την Τεγέα. Αθήνα, ΕΑΜ. αρ. 14613/11. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

Εικόνα 129. Μαρμάρινο ψήφισμα των Ορχομενίων, Τρίπολη, ΑΜ. x. αρ. (Φωτ. Σ. Φριτζίλας – Αρχείο ΛΘ΄ ΕΠΚΑ).

V. Αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής

Εικόνα 130. Άποψη του α' ορχομένιου πεδίου και στο βάθος η Ακρόπολη του Ορχομενού από την περιοχή του αρχαίου ιερού – παλαιοχριστιανικής βασιλικής στη θέση «Αγιάννης» Λεβιδίου. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 131. Τα λείψανα του δωρικού εκατόμπεδου ναού. Σημερινή κατάσταση. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 132. Η κάτοψη του δωρικού εκατόμπεδου ναού κατά Ε. ØSTBY, "Templi di Pallantion e dell' Arcadia: confronti e sviluppi", ASAtene 68-69, 1990-91, εικ. 188.

Εικόνα 133. Αποκατάσταση κάτοψης δωρικού εκατόμπεδου ναού κατά T. SPAWFORTH, Αρχαίοι Ελληνικοί Ναοί (Αθήνα 2006) 160.

Εικόνα 134. Τομές και όψεις από τα δωρικά κιονόκρανα του ναού κατά E. ØSTBY, “Templi di Pallantion e dell’ Arcadia: confronti e sviluppi”, ASAtene 68-69, 1990-91, εικ. 184.

Εικόνα 135. Η ανασκαφή του ναού το έτος 1913. Αρχείο Γαλλικής Σχολής Αθηνών, αρ. 5334

Εικόνα 136. Η θέση «Στενό» ανάμεσα στο α’ και β’ ορχομένιο πεδίο. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 137. Η θέση των υδραυλικών έργων της προϊστορικής εποχής στη θέση «Στενό». (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 138. Ο μεγάλος τύμβος, ο λεγόμενος Τρόχαλος. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 139. Ο τύμβος στο αγροτεμάχιο αρ. 1977 του αναδασμού της έλους της Κανδήλας. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 140. Άποψη των αρχαιοτήτων στον περιφραγμένο αγρό, στη θέση Μύτικας Παλιονύργου (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 141. Άποψη του χώρου του προϊστορικού οικισμού και του ιερού στις υπώρειες του όρους Τραχύ. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 142. Η θέση της αρχαίας γέφυρας στο μεγάλο χείμαρρο, που οδηγεί στο Στενό Ορχομενού. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

Εικόνα 143. Οι πηγές Σίντζι (αρχ. Τενείαι) και στο βάθος η κορυφή της Ακρόπολης του Ορχομενού. (Φωτ. Β. Φωτεινόπουλος - Aerofilms).

VI. Επίμετρον

Εικόνα 144. Χάρτης αρχαίων πόλεων και αρχαιολογικών χώρων νομού Αρκαδίας.

(Σχέδιο Β. Ζέκιος – Αρχείο ΛΘ’ ΕΠΚΑ)

Εικόνα – Figure 145. The Acropolis of Orchomenos. General ground plan (Σχέδιο Β. Ζέκιος – Αρχείο ΛΘ’ ΕΠΚΑ - Signs & Lava).

Εικόνα – Figure 146. Ancient theatre. Ground plan (Σχέδιο Β. Ζέκιος - Αρχείο ΛΘ’ ΕΠΚΑ - Signs & Lava).

Εικόνα – Figure 147. The monuments of the Acropolis of Orchomenos. Ground plan (Σχέδιο Β. Ζέκιος - Αρχείο ΛΘ’ ΕΠΚΑ Signs & Lava).

VI. 3. ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ -ABBREVIATIONS

ΑΔ= Αρχαιολογικόν Δελτίον

AM = Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts

AM. = Αρχαιολογικό Μουσείο

ASAtene = Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle Missioni italiane Oriente

BCD Peloponnesos = LHS Numismatics, Coins of Peloponnesos. The BCD Collection, Auction 96 (08-09/05/2006)

BCH= Bulletin de correspondance hellénique

BSA= Annual of the British School at Athens

CQ = The Classical Quarterly (New Series)

EAM = Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών

Echos du Monde Classique/Classical Views = EMC/Classical Views

EFA = Ecole française d'Athènes

FGrHist = F. Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker

GAMS = HOPE SIMPSON R., A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites, London 1965.

Glotta = Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache

IG = Inscriptiones Graecae

IG V (2) = HILLER VON GAERTRINGEN, F. 1913, IG V2 (Berlin).

IPArk = THÜR, G., - TAEUBER, H., Prozessrechtliche Inschriften der griechischen Poleis: Arkadien. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 1994.

NM = Νομισματικό Μουσείο Αθηνών

LGPN = Lexicon of Greek Personal Names

RA = Revue archéologique

RE = Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft

SEG = Supplementum Epigraphicum Graecum

SBHeidAk = Sitzungsberichte der Heidelberger Akademieder Wissenschaften

SGDI = Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften

Σύμμεικτα = Περιοδικό του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών (IBE) του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (EIE)

VI. 4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - BIBLIOGRAPHY

- ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. Κ. 1911. Αρκαδικά Σύμμικτα (Αθήνα).
- ΒΕΡΤΣΕΤΗΣ, Α. Β. 1990. “Ετυμολόγηση αρχαιοαρκαδικών πολεωνυμίων: Μαντίνεια, Ορχομενός, Τεγέα”, στο: Πρακτικά του Β΄ Τοπικού Συνεδρίου Αρκαδικών Σπουδών, Τεγέα-Τρίπολις 11-14 Νοεμβρίου 1988, Τιμητικός Τόμος εις Γεώργιον Μερίκαν, Παράρτημα 17 (Αθήναι) 121-128.
- BLUM, G. - PLASSART, A. 1914 a. “Orchomène d’Arcadie. Fouilles de 1913. Topographie, architecture, sculpture, menus objets”, BCH 38, 71-88, πίν. III, IV, V.
- BLUM, G. - PLASSART, A. 1914 b. “Orchomène d’Arcadie. Fouilles de 1913. Inscriptions”, BCH 38, 447-478.
- BOBLAYE, M. E. P. 1836. Expédition scientifique de Morée. Recherches géographiques sur les ruines de la Morée (Paris).
- ΒΟΓΓΑΣ, Κ. 2004. Ο Αρχαίος Αρκαδικός Ορχομενός. Οδοιπορικό στα μονοπάτια της ιστορίας. (Αθήνα).
- BURSIAN, C. 1862. Geographie von Griechenland, τόμ. 2 (Leipzig).
- CHANDWICK J. - BAUMBACH, L. 1963. “The Mycenaean Greek Vocabulary”, Glotta 41, 157-271.
- COULTON, J.J. 1976. The Architectural Development of the Greek Stoa (Oxford).
- CRAMER, J. A. 1828. A Geographical and Historical Description of Ancient Greece: with a Map, and a Plan of Athens , τόμ. 3 (Oxford).
- CURTIUS, E. 1851. Peloponnesos, eine historisch-geographische Beschreibung der Halbinsel, τόμ. 1 (Berlin).
- DAUX, G. 1939. “Inscriptions de Delphes”, BCH 63, 142-182.
- ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. Σ. 2013. Αρκαδία του μύθου και της ιστορίας και αρκαδικός Ορχομενός ο πολύμηλος (Αθήνα).
- DODWELL, E. 1819. A Classical and Topographical Tour Through Greece, During the Years 1801, 1805, and 1806, τόμ. 2 (London).
- DODWELL, E. 1834. Views and Descriptions of Cyclopean or Pelasgian Remains in Greece and Italy (London).
- DUŠANIĆ, S. 1978. “Notes épigraphiques sur l’histoire arcadienne du IVe siècle”, BCH 102, 333-358.
- FRAZER, J. G. 1898. Pausanias’ Description of Greece. Six Volumes , τόμ. 4 (London).
- FOUCART P. – LE BAS, P. 1870. Inscriptions grecques et latines recueillies en Grèce et en Asie Mineure. τ. II, Mégaride et Péloponnèse (Paris).
- GELL, W. 1817. Itinerary of the Morea: Being a Description of the Routes of that Peninsula, (London).

- GELL, W. 1823. Narrative of a Journey in the Morea (London).
- GRASBERGER, L. 1888. Studien zu den griechischen Ortsnamen (Würzburg).
- HILLER VON GAERTRINGEN, F. - LATTERMANN, H. 1911. Arkadische Forschungen (Berlin).
- HOWELL, R. 1970. "A Survey of Eastern Arcadia in Prehistory," BSA 65, 79-127.
- JOST, M. 1985. Sanctuaires et cultes d'Arcadie, Etudes Péloponnésienes 9 (Paris).
- KNAUSS, J. 2002. Υστεροελλαδικά υδραυλικά έργα, (επιμ.) ΚΥΡΙΑΤΣΟΥΛΗΣ, Α. (Αθήνα).
- KARAPANAGIOTOU, A. 2005. Preliminary Notices on the Discovery of a Planned, Classical Town near Kyparissia, Gortynia, στο: ØSTBY, E. (ed.), Ancient Arcadia. Papers from the third international seminar on Ancient Arcadia, held at the Norwegian Institute at Athens, 7-10 May 2002 (Athens) 331-350.
- KΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Α.Β. 2010. "Αρχαία Αρκαδία στα βήματα του Πausανία" στο: Αρκαδία. Τόπος – Χρόνος – Άνθρωποι, (Αθήνα) 15-99.
- KONTH, B. 1985. "Συμβολή στην Ιστορική Γεωγραφία της Αρκαδίας (305-1204)", Σύμμεικτα 6, 118-121. Μ. Η.
- KOURSOU MIS, S.S. - KARAPANAGIOTOU, A. V., 2009. "Anthropomorphic stele from Levidi, Arcadia", στο: CAVANAGH, H.- CAVANAGH W. - ROY J. (επιμ.), Honouring the Dead in the Peloponnese. Proceedings of the conference held at Sparta 23-25 April 2009, CSPS Online Publication 2, The University of Nottingham, 371-390.
- KRETSCHMER, P. 1896, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache (Göttingen).
- LANDAU, O. 1958. Mykenisch – Griechische Personennamen (Göteborg).
- LAUFFER, S. 1974, "Orchomenos", RE Suppl. 14, 290 κ.ε.
- LEAKE, W.M. 1830. Travels in the Morea: with a Map and Plans, τόμ. 3 (Amsterdam).
- MARTIN, R. 1944. "Sur deux enceintes d'Arcadie," RA 21, 97-114.
- MCDONALD, W. A. 1943. The Political Meeting Places of the Greeks (Baltimore).
- MEYER, E. 1939, "Orchomenos 4", RE 17, 887-905.
- MILCHHOEFER, A. 1881. "Inchriften aus Kleitor und Orchomenos", AM 6, 303-305.
- NIELSEN, T. H. 2002. Arkadia and its Poleis in the Archaic and Classical Periods, Hypomnemata 140 (Göttingen).
- NIELSEN, T.H. 2004, "Arkadia. Orchomenos", στο: HANSEN, M. H. – NIELSEN, T.H. (επιμ.), An Inventory of Archaic and Classical Poleis (Oxford) 523-525.
- ØSTBY, E. 1991. "Templi di Pallantion e dell' Arcadia: confronti e sviluppi", ASAtene 68-69, 286-391.
- ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. Π. 2004. Αρκαδικά Σύμμικτα (Τρίπολη).
- ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Ν. 1991. Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αchaϊκά και Αρκαδικά² (Αθήνα).
- PAPE W. – BENSELER, G., 1884, Wörterbuch der griechischen Eigennamen³ (Braunschweig).
- PICARD, CH. 1920, "L'Ecole française d'Athènes de 1914 à 1919", BCH 44, 3-28.
- PEEK, W. 1971. Epigramme und andere Inschriften aus Lakonien und Arkadien, SBHeidAk (Heidelberg).
- PERLMAN, P. J. 1989. The 'Theorodokia' in the Peloponnese. Diss. Berkeley, 1984 (Ann Arbor).

- PLASSART, A. 1915. "Orchomène d'Arcadie. Fouilles de 1913. Inscriptions, II (2e article)", BCH 39, 53-127.
- PLASSART, A., 1921. "Inscriptions de Delphes, la liste des Théorodokes," BCH 45, 1-85.
- PREMERSTEIN, A. VON., 1909. "Die Urkunde eines arkadischen Synoikismos", AM 39, 237-268.
- RANGABÉ, M. 1857. Souvenirs d'une Excursion d'Athènes en Arcadie (Paris).
- REINACH, T. 1904. "Inscription d' Orchomène d' Arcadie", BCH 28, 5-19.
- SPAWFORTH, Y. J., 1972. "Orchomenus and Clitor", CQ 22, 78-80.
- SPAWFORTH, T. 2006. Αρχαίοι Ελληνικοί Ναοί (Αθήνα).
- ΣΑΡΑΝΤΑΚΗΣ, Π. 2006. Αρκαδία. Οι Ακροπόλεις, τα κάστρα και οι πύργοι της (Αθήνα).
- ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. Θ. 1994. Η προϊστορική κατοίκηση της Ελλάδος και η γένεσις του Ελληνικού έθνους, τόμ. Α', Αθήναι.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ. Γ. 2013. Λακεδαίμων, τόμ. ΙΙ (Αθήνα).
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ. Γ. – ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Θ. 2000. Αρχαία Αρκαδία Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αρκαδίας (Τρίπολη).
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ. Γ. – ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Θ. 1997. Το Παναρκαδικό Αρχαιολογικό Μουσείο Τριπόλεως – Τα μουσεία και η αρχαιολογική έρευνα της Αρκαδίας (Τρίπολη).
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ. Γ., 1996. "Η πολυπρόσωπη Αρκαδία", Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες 28 Ιανουαρίου, 15-19.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ.Γ. 1982. "Νομός Αρκαδίας", ΑΔ 37, 1989, τόμ. Β1, 113-121.
- ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, Γ. 1973-74. "Λακωνία- Αρκαδία. Διαμόρφωσις αρχαιολογικού χώρου Ορχομενού". ΑΔ 29, τόμ. Β2, 301.
- VAN BUREN, E. D. 1926. Greek Fictile Revetments in the Archaic Period (London).
- VOYATZIS M. E. 1990. The early Sanctuary of Athena Alea at Tegea and Other Archaic Sanctuaries in Arcadia (Göteborg).
- VOYATZIS M.E. 1999. "The Role of Temple Building in Consolidating Arkadian Communities", στο: NIELSEN T. H. - ROY, J. (επιμ.) Defining Ancient Arkadia. Acts of the Copenhagen Polis Centre τόμ. 6. (Copenhagen) 130-168.
- WINTER, F.E. 1989. "Arkadian Notes, II: The Walls of Mantinea, Orchomenos, and Kleitor," EMC/Classical Views 33, n.s.6, 189-200.
- WINTER, F.E. 1987. "Arkadian Notes I: Identification of the Agora Buildings at Orchomenos and Mantinea". EMC/Classical Views 31, n.s. 8, 235-246.
- WINTER, F.E., 2005. "Arkadian Temple – designs", στο: ØSTBY, E. (επιμ.) Ancient Arkadia. Papers from the 3th International Seminar on Ancient Arkadia, Norwegian Institute at Athens, 7-10 May 2002 (Athens) 483-492.
- ΦΡΙΤΖΙΑΣ, Σ. 2012. "Ορχομενός", στο: Α.Γ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Αρχαιολογία. Πελοπόννησος, Αθήνα, 248-250, 574.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΙΣ, Γ. 1924, Ακαδημικά Αναγνώσματα (Αθήναι).

ARCADIAN ORCHOMENOS

ORCHOMENOS. GENERAL GROUND PLAN.

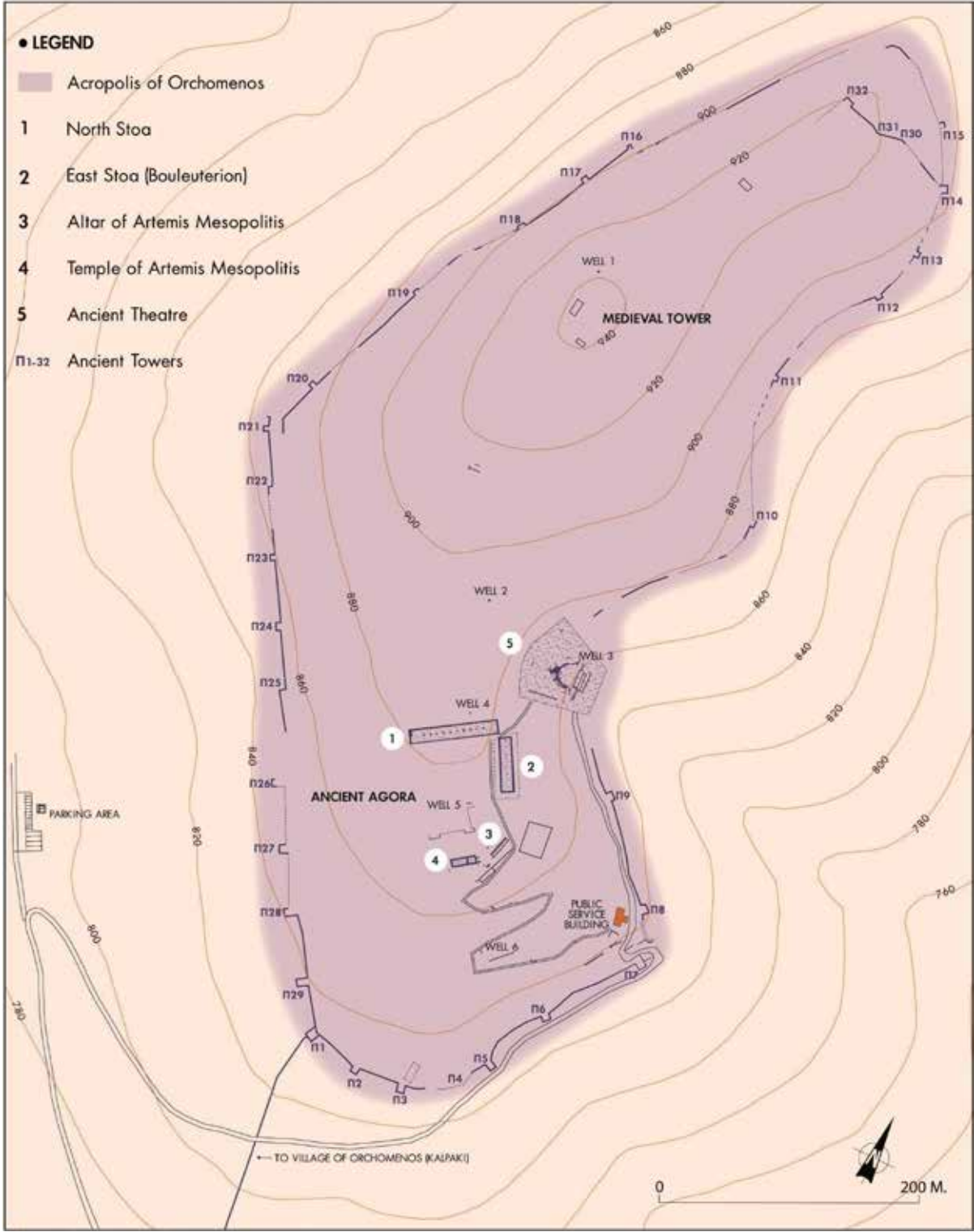

Figure 145.

VI. 5 SUMMARY. THE MONUMENTS OF THE ACROPOLIS OF ORCHOMENOS

Historical Chart

The mythical founder of the city was Orchomenos, son of the king Lycaon of Arcadia. In ancient literary sources and inscriptions there are two types of mentions for the name of the city: Erchomenos or Orchomenos. In Linear B script, the name Orchomenos appears in the type E-ko-me-no (𐀀𐀓𐀓𐀓) = Coming. The early Bronze Age settlement is located at “Katalymata” on the foothill of the Acropolis and the Mycenaean settlement at “Mytikas of Palaiopyrgos” east of Orchomenos. In Homer’s “catalogue of the ships”, the “rich in flocks” Orchomenos is counted among the cities that took part in the Trojan War under the king of Tegea Agapenor.

During the First and Second Messenian Wars (776-628 BC) Orchomenos is the seat of the kings of Arcadia. The treason and execution of the king Aristokrates II puts an end both to the institution of kingship and the prominence of the city of Orchomenos. Around 540 BC a hekatompedos (100 feet) Doric temple is edified in the lower part of the city. In the Persian Wars, Orchomenos participates with 120 soldiers in the battle of Thermopylae and with 600 in Plataea. During the Peloponnesian War, (circa 418 BC), the polis is besieged by the Athenians and their allies.

Due to their bonds of alliance with Sparta, the Orchomenians are opposed to the creation of the Arcadian League and the synoikism of Megalopolis (371 B.C.). However, fearing the growing influence of Thebes in Peloponnesus, they are forced to join the Arcadian League in 367 BC. In the battle of Mantinea the Orchomenians fight against Epaminondas and his allies.

In the second half of the 4th and early 3rd century. BC a large building program takes place. It includes the construction of new fortifications, and of the monuments in the Agora, the temple of Artemis Mesopolitis and the theater (Fig. 145). During the 3rd century B.C. Orchomenos, due to its significant military strength and key geographical position, plays an important role in the political and military conflicts of this turbulent period. It is a long period of antagonism between the Achaean League, Sparta and the Kingdom of Macedonia.

ARCADIAN ORCHOMENOS

Ancient Theatre

The theatre is founded on the bedrock at an altitude of 800m. on the slope of the hill of the acropolis and offers the visitor an unhindered view of the valley of Kandila. Two strong retaining walls built of the local limestone define the north and south ends of the koilon. No traces of a diazoma are preserved but there probably should have been at least one. Four staircases divide the koilon into five kerkides. At the southern part of the koilon, the drain of the theater is preserved. The koilon consisted of 40 rows of seats, with a capacity of housing more than 4.000 spectators. The theater has one construction phase, whose completion can be dated in the 3rd century BC.

The orchestra is semi-circular as its periphery is interrupted by the foundations of the proscaenion. No traces of paving have been found. A cylindrical altar is preserved in situ between the two marble thrones. The altar bears the inscription OMONOIAS (i.e. Concordia). Regarding the proscaenion, only the limestone foundations of the stylobate are preserved (Fig.146).

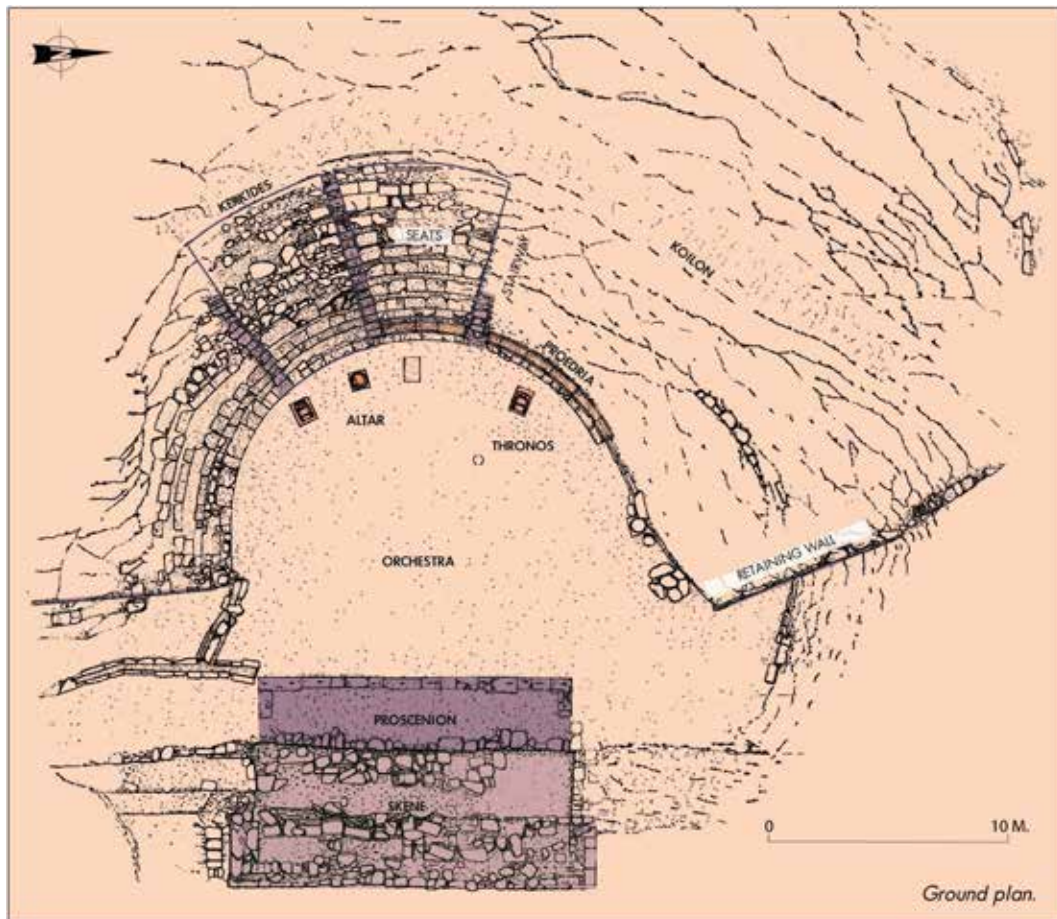

Figure 146.

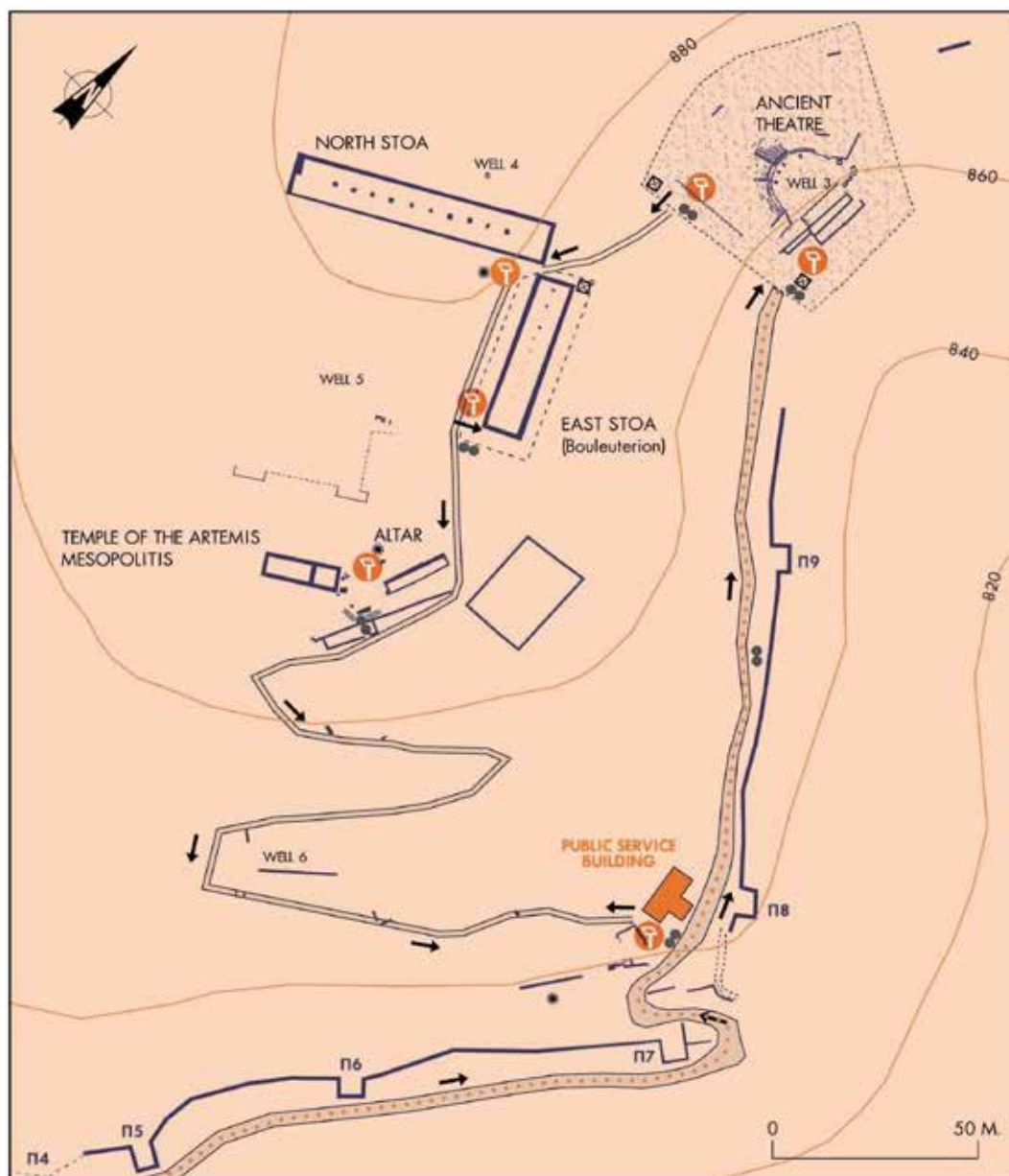

Figure 147.

LEGEND

- n4-9 ANCIENT TOWERS
- ANCIENT MONUMENTS
- TOURING ROUTE
- ROUTE FOR DISABLED PERSONS

- X FIRE HOSE
- P INFORMATION SIGN
- REST POINT
- GARBAGE BIN
- TREE

ARCADIAN ORCHOMENOS

The first row of official seats of the theatre connect the koilon with the area of the orchestra. The proedria is made of white marble and is constituted of imposing seats with a single back and two arms at each side. A votive inscription is partially preserved on the backrest of two seats. One can read that the seats of the proedria were constructed with the expenses of Epigenes' son, who directed the dramatic contest devoted to Dionysos (4th-3d c. BC.).

The theater was excavated in 1913 by the archaeologists A. Plassart and G. Blum of the French (archaeological) School at Athens. In 1973 the Greek Archaeological Service under the Ephor of Antiquities G. Steinhauer conducted a supplementary research at the lower sector of the koilon of the theater. The upper sector was investigated a little later (1980's) by the Ephor of Antiquities, Th. Spyropoulos.

The Agora

The ancient Agora of Orchomenos as a public space serving both commercial and political purposes, as well as religious, was situated in a plateau on the southern slope of the acropolis. At the Late Classical – Early Hellenistic period the Agora plateau further developed in an entirely new monumental scale through the construction of retaining walls, large stoic buildings, the temple of Artemis Mesopolitis and its altar (Fig. 147).

North Stoa

The largest in length edifice in the archaeological site is the so-called North Stoa. It held a dominant position in the agora plateau and constituted its northern boundary. The stoa faced southwards to the Agora plateau. It was a large building with an outer Doric and an inner Ionic order colonnade. The stoa is assumed to have had a commercial use yet there is no trace of shops in its interior. The stoa is dated in the 4th century B.C. concurrently with the construction of the defense walls.

East Stoa (Bouleuterion)

Located in the eastern edge of the Agora plateau, it is an elongated, rectangular stoic building. The walls are constructed of limestone in an irregular polygonal masonry style. There is only one entrance located on the west side. In the interior, along the major axis of the building, developed a colonnade consisted of twelve unfluted limestone columns coated with plaster. A series of windows opened alongside the eastern wall providing sufficient lighting to the interior as well as uninterrupted view of the second Orchomenian plain (modern plain of Kandila). The building had a tiled roof. It is not certain if it had a single construction phase, the latest of which is dated in the late 4th – early 3rd c. BC.

The building has been identified with the bouleuterion of the polis, mainly due to twelve inscribed bronze sheets – proxenia decrees - of the 3rd c. BC unearthed in its interior. Their discovery, though, allows the identification of the stoa or part of it with the "Archeia" (archives) of the polis.

The sanctuary of Artemis Mesopolitis

The temple was unearthed in 1913 during the excavations conducted by the French (Archaeological) School at Athens. Its foundation was made of limestone, while the upper parts of walls were of mudbricks. The external surfaces were coated with a thick white layer of plaster imitating an isodomic masonry wall in relief. The temple was divided in a pronaos and cella. There was no peristyle. The facade of the temple is restored as a building with a prostasis consisted of four columns, while another two are restored in front of the pronaos antae. The rectangular marble blocks within the cella probably constituted the bases of wooden beams supporting the roof. According to another point of view, they designated an area within the cella where the cult statue or the xoanon were stood. The temple is dated in the 4th century BC. When Pausanias visited Orchomenos in the 2nd century AD, the temple was no longer in use.

The altar is an elongated rectangular construction made of limestone slabs. It is preserved in a height of two blocks. One can still read the Greek alphabet letters (from A to Y) inscribed on the foundation blocks. It is a clear indication that the altar was prefabricated elsewhere and reassembled in front of the temple. It is dated in the 4th c. BC. The epithet “Mesopolitis”, namely the goddess whose sanctuary was at the center of the polis, is mentioned on the 3rd c. BC proxy decree for Neokles from Pellana. It is obviously the same sanctuary mentioned by the ancient greek historian Diodorus Siculus during the events of 315 BC.

Other important monuments

- The hekatompedon temple
- The prehistoric tumulus
- The ancient bridge
- Prehistoric settlement on the site “Katalymata”
- Prehistoric drainage systems
- Mycenaean settlement and ancient sanctuary on the site “Mytikas” Palaiopyrgos
- Ancient sanctuary and early Christian Basilica situated between Orchomenos and Palaiopyrgos

VI. 6. PROJECT CONTRIBUTORS – ENHANCEMENT OF THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF ORCHOMENOS

The project “Enhancement of the Archaeological Site of Orchomenos” was introduced into the priority axe “O12 – Sustainable Development and Quality of Life – Peloponnese” of the Regional Operational Programme of “Western Greece, Peloponnese and Ionian Islands 2007-2013”. It was financed by the NSRF (National Strategic Reference Framework) and the budget was 500.000€. During the implementation of the project employees were hired to work under contract next to the permanent staff of the Ephorate.

Direction - general supervision: Anna Vassiliki Karapanagiotou (Dr. Archaeologist, Director of the Ephorate of Antiquities of Arcadia)

Project Responsible - Responsible for the archaeological Research: Stamatias A. Fritzilas (Dr. Archaeologist)

Enhancement Study: Anna Vassiliki Karapanagiotou (Dr. Archaeologist), Athina Koutsi (Architect - Engineer), Evangelia Karavia (Surveying Engineer), Evangelia Argyropoulou (Archaeologist)

Public accountants: Maria Demerouka, Stelios Papadimitriou

Supervision team: Stamatias Fritzilas (Dr. Archaeologist), Ioanna Sotiropoulou (Archaeologist), Anna Vourlioti (Archaeologist), Theodoros Koutsougeras (Civil Engineer), Nelly Kladouri (Restorer), Sofia Stavropoulou (Draft Designer).

Administration – management: Maria Demerouka, Helen Chalkidi, Ioanna Sotiropoulou, Helen Nikolarou, Viki Karagianni

Responsible engineer: Theodoros Koutsougeras

Restorers: Nelly Kladouri, Nikoletta Plataniti, Helen Karantounia

Workers-craftsmen: George Koutsourakis, Spyridon Koulakis, Konstantinos Sideris, Chrysovalantis Korantzopoulos (†), Grigoris Antonopoulos, Charalampos Llykourentzos, Nektarios Filis, Panagiotis Maniatis, Panagiotis Kontoravdis, Georgios Kalamoutsos

Drawings: Sofia Stavropoulou

Ground plans: Vassilis Zekios (Topographer)

Aerial – Photographs: Vasilis Fotinopoulos (Aerofilms)

VI. 7. ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ – ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ

Το έργο «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ορχομενού», ενταγμένο στον άξονα προτεραιότητας «Ο12 – Αειφόρος Ανάπτυξη και Ποιότητα Ζωής» του Ε. Π. Δυτικής Ελλάδας – Πελοποννήσου – Ιονίων Νήσων 2007-2013, πραγματοποιήθηκε με τη χρηματοδότηση του ΕΣΠΑ και προϋπολογισμό 500.000€.

Στην υλοποίηση του έργου συνέβαλλε το μόνιμο προσωπικό της Εφορείας, όπως και συμβασιούχοι υπάλληλοι.

Διεύθυνση έργου – εποπτεία: Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου, (Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας).

Υπεύθυνος έργου και αρχαιολογικών ερευνών: Σταμάτης Φριτζίλας (Δρ. Αρχαιολόγος).

Εκπόνηση μελέτης: Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου (Δρ. Αρχαιολόγος), Αθηνά Κούτση (Αρχιτέκτων- μηχανικός), Ευαγγελία Καραβία (Τοπογράφος- μηχανικός), Ευαγγελία Αργυροπούλου (Αρχαιολόγος).

Υπόλογοι έργου: Μαρία Δεμερούκα, Στέλιος Παπαδημητρίου.

Ομάδα επίβλεψης εργασιών: Σταμάτης Φριτζίλας (Δρ. Αρχαιολόγος), Ιωάννα Σωτηροπούλου (Αρχαιολόγος), Άννα Βουρλιώτου (Αρχαιολόγος), Θοδωρής Κουτσούγερας (Πολ. Μηχανικός), Νέλλυ Κλαδούρη (Συντηρήτρια), Σοφία Σταυροπούλου (Σχεδιάστρια).

Διοικητική – διαχειριστική υποστήριξη: Μαρία Δεμερούκα, Ελένη Χαλκίδη, Ιωάννα Σωτηροπούλου, Ελένη Νικόλαρου, Βίκυ Καραγιάννη.

Υπεύθυνος μηχανικός: Θεόδωρος Κουτσούγερας.

Συντηρητές: Νέλλυ Κλαδούρη, Νικολέττα Πλατανίτη, Ελένη Καραντούνια.

Εργατοτεχνίτες: Γιώργος Κουτσουράκης, Σπυρίδων Κουλάκης, Κωνσταντίνος Σίδερης, Χρυσοβαλάντης Κοραντζόπουλος (+), Γρηγόρης Αντωνόπουλος, Χαράλαμπος Λυκουρέντζος, Νεκτάριος Φίλης, Παναγιώτης Μανιάτης, Παναγιώτης Κοντοράβδης, Γεώργιος Καλαμούτσος.

Σχέδια: Σοφία Σταυροπούλου .

Τοπογραφικά σχέδια: Βασίλης Ζέκιος (Τοπογράφος).

Αεροφωτογραφίες: Βασίλης Φωτεινόπουλος (Aerofilms).

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

Με την συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

Με την συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης